

**SYNTYPERÄ KVALIFIKAATIONA: Tutkimus perhetaustan
vaikutuksesta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan
2000-luvun Suomessa**

Elja Kaitila
Pro Gradu -tutkielma
Sosiologia
Yhteiskuntatieteiden
ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2016

TIIVISTELMÄ

SYNTYPERÄ KVALIFIKAATIONA: Tutkimus perhetaustan vaikutuksesta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan 2000-luvun Suomessa

Elja Kaitila
Pro Gradu -tutkielma
Sosiologia
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2016
Ohjaaja: Pertti Jokivuori
Sivumäärä: 105

Tutkimus tarkasteli perhetaustan vaikutusta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan 2000-luvun Suomessa. Ilmiötä tutkittiin European Social Surveyn vuoden 2008 Suomen aineistolla. Aineiston kolmannen asteen tutkinnon suorittaneet jaettiin vanhempien ammattiasemaan perusteella kahtia yläluokkaisten ja muiden jälkeläisiin. Eritaustaisten korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemia verrailtiin tarkastelemalla heidän sijoittumista työssä vaadittavien erityisten ammattitaitojen määrän, työn itsenäisyyden asteen ja tulojen mukaan määriteltäviin työntekijäryhmiin. Lisäksi perhetaustan vaikutusta verrattiin sukupuolten välillä.

Teoreettisena taustana oli välttämättömänä tienä lähes kaikenlaisiin työtehtäviin toimivan koulutuksen tason havaittu sosiaalinen periytyvyys. Varakkaiden ja korkeasti koulutettujen jälkeläiset ovat olleet yliedustettuja tämän tutkimuksen kohteena olleiden korkeasti koulutettujen joukossa. Koulutustason periytyvyydellä on selitetty korkeaa muodollista ammattitaitoa vaativien, suurituloisten ja korkeaa asemaa yhteiskunnallisessa hierarkiassa ilmaisevien työtehtävien suurta sosiaalisen periytyvyyden alttiutta.

Toisen maailmansodan jälkeistä ripeää elinkeinorakennemuutosta seurannut korkeakoulutusekspansio avasi yliopistojen portit kaikille kansanryhmille. Opiskelijamäärän kasvun myötä korkeasti koulutettujen sosiaalinen kokoonpano alkoi muuttua, kun tuhannet maanviljelijöiden ja työläisten jälkeläiset ovat vuosittain aloittaneet korkeakouluopinnot. Koulutustutkinnon ollessa muodollista pätevyyttä osoittava työmarkkinakvalifikaatio ovat erilaisista lähtökohdista samantasoisesti kouluttautuneiden muodolliset ammattitaidot yhtäläiset. Tämä tutkimus vastasi siihen, onko tietynlainen perhetausta arvostettuina työtehtävinä realisoituvaa ei-muodollinen työmarkkinakvalifikaatio.

Empiiriset tulokset osoittivat perhetaustan vaikuttavan korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan. Yläluokkaisten vanhempien korkeasti koulutetut jälkeläiset työskentelivät muita vastaavasti koulutettuja useammin ylemmän tason asiantuntija- ja johtotehtävissä sekä harvemmin rutiininomaisissa työtehtävissä. Perhetaustan vaikutus oli naisilla ja miehillä yhtä suuri. Yläluokkaiset vanhemmat olivat korkeasti koulutetuilla korkeaa yhteiskunnallista asemaa ilmaiseviin työtehtäviin päätymistä edistänyt ei-muodollinen työmarkkinakvalifikaatio.

Asiasanat: syntyperä, perhetausta, korkeakoulutus, rakenteellinen eriarvoisuus, yhteiskuntaluokat, rakennemuutos, sosiaalinen liikkuvuus

SISÄLLYS

1. JOHDANTO JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	1
1.1. Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymys	3
1.2. Tutkimuksen rakenne	5
2. RAKENTEELLINEN ERIARVOISUUS	7
2.1. Avoimet ja suljetut sosiaaliset hierarkiat	7
2.2. Yhteiskuntaluokat	11
2.2.1. Marxin luokkateoria	12
2.2.2. Weberin luokkakäsitys	15
2.3. Modernit luokkateoriat	17
2.3.1. Erik Olin Wrightin luokkarakenneteoria	18
2.3.2. Robert Eriksonin ja John Goldthorpen luokkatypologia	21
3. KOULUTUKSEN YHTIESKUNNALLISET TEHTÄVÄT	25
3.1. Koulutuksen kvalifikaatiotehtävä	27
3.2. Koulutus ja valikointi yhteiskunnallisiin asemiin	32
3.2.1 Koulutus ja sosiaalinen tausta	35
4. SUOMALAISEN KORKEAKOULUTUKSEN TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEINEN LAAJENTUMINEN	40
4.1. Korkeakoulutus ennen toisen maailmansodan jälkeistä laajentumista	40
4.2. Korkeakoulutusekspansion taustatekijät	42
4.2.1. Elinkeinorakenteen murros	42
4.2.2. Ikärakenteen muutos ja alempien koulutusasteiden laajeneminen	47
4.3. Korkeakouluekspansio lukuina	49
4.4. Opiskelijoiden sosiaalinen kokoonpano ekspansiosta lähtien	51
4.4.1. Sosiaalisten taustojen muutostrendit	52
4.4.2. Koulutusaloittaiset erot opiskelijoiden sosiaalisissa taustoissa	55
4.4.3. Koulutusekspansio ja opiskelijoiden sosiaalinen kokoonpano muualla Euroopassa	56
5. PERHETAUSTAN VAIKUTUS KORKEASTI KOULUTETTUIEN TYÖMARKKINA-ASEMAAN	58
5.1. Aiempaa tutkimusta	58
5.2. Tutkimusaineisto	65
5.3. Aineiston tärkeät muuttujaluokitukset	66

5.3.1. Perhetausta	67
5.3.2. Tutkittavien työmarkkina-asema	69
5.4. Aineisto muutaman taustamuuttujan mukaan	72
5.5. Aineiston analyysimenetelmät	73
5.5.1. Perhetaustan vaikutus korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan	73
5.5.2. Sukupuolten väliset erot perhetaustan vaikutuksessa korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan	78
5.6. Tulokset	78
5.6.1. Perhetaustan vaikutus korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan	78
5.6.2. Sukupuolten väliset erot perhetaustan vaikutuksessa korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan	83
6. LOPUKSI	87
6.1. Yhteenvetoa ja tulosten tulkintaa	87
6.2. Jatkopohdintaa	95
7. LÄHTEET	97

1. JOHDANTO JA TUTKIMUSKYSYMYS

Toista maailmansotaa seuranneet reilut kolme vuosikymmentä ovat toistaiseksi olleet ainakin yhteiskuntatutkimuksellisesta näkökulmasta katsottuna Suomen historian merkittävin ajanjakso. Tuotannoltaan ja yhteiskunnalliselta yleisilmeeltään viime vuosisadan puoleen väliin asti sangen agraarisena pysyneestä Euroopan reuna-alueesta kehittyi liki ennätysvauhdissa moderni teollisuus- ja palveluelinkeinojen varaan rakentuva palkkatyöyhteiskunta. (Karisto ym. 1997, 57–86.) Perustavanlaatuisen yhteiskunnallinen murros vaikutti tuotantorakenteen uudistumisen ja yhteiskunnallisen työnjaon monipuolistumisen lisäksi käytännössä kaikenlaisiin mahdollisiin sosiaalisiin suhteisiin, kuten politiikkaan, kaupunkirakenteisiin ja ihmisten arkisiin elämäntapoihin (Karisto ym. 1997, 171–194; Jokinen & Saaristo 2002, 72–189; Uljas 2012). Nuo vuosikymmenet olivat Suomessa eräänlainen pikakelaus ilmiöstä, jota sosiologisessa yleiskielessä kutsutaan siirtymiseksi traditionaalisesta yhteisöstä moderniin yhteiskuntaan.

Yksi tuotannon ja työnjaon muutoksen kanssa samaa tahtia uudistuneista yhteiskunnallisista instituutioista oli koulutus perusopetusta, toisen asteen ammatti- ja yleissivistävää koulutusta sekä yliopistoja myöten. Koulutuksen muodonmuutoksella voidaan viitata paitsi koululaitosten uudistumiseen, niin myös opiskelijamäärien lisääntymiseen kaikilla asteilla. (Kuikka 1991; Nevala 1999; Pekkarinen ym. 2009; Leino-Kaukiainen & Heikkinen 2011.) Lisäksi koulutuksen yhteiskunnallisen merkitys muuttui. Uudistunut tuotantorakenne ja monipuolistunut työnjako vaativat riittävän pätevyyksin varustettua työvoimaa. Teollisuus- ja palveluelinkeinojen uudenlaiset ammatit puolestaan vaativat työntekijöiltä isältä pojalle perimätietona opittujen käytäntöjen sijaan monipuolisempaa ammattitaitoa. (Ahola 1995, 100, 104, Nevala 1999, 45; Itälä 2005, 50.) Näiden taitojen opettamisesta eri tasoilla eri sisällöin vastaavasta koulutuksesta on näin tullut tärkeä instituutio niin yhteiskunnalliselle tuotannolle kokonaisuudessaan kuin modernin palkkatyön yhteiskunnassa paikkaansa etsivälle ihmiselle. (Ahola 1995, 19–25; Antikainen ym. 2006, 128–160; Kokkinen 2012, 15–20, 69–210.)

Palkkatyöhön ja elintarpeiden vaihtovälitteisyyteen nojaavissa yhteiskunnissa ihmisten ja ihmisryhmien yhteiskunnallista asemaa määrittää tavanomaisesti heidän työnsä niin siitä saatavan materiaalisen kompensaation kuin yleisen arvostuksen muodossa. Ammattitaitovaatimuksiltaan monipuolisen yhteiskunnallisen työnjaon oloissa

jonkinlainen koulutus on valtaosaan työtehtävistä välttämätön kauttakulkuväylä. Koulutuksella on näin oleellinen rooli sekä ihmisten elämänmahdollisuuksia työtehtäviin muodollisesti pätevöittäen edistävänä että ihmisryhmien välille yhteiskunnallisia jakoja luovana instituutiona. (mm. Bowles 1977, 137–140; Ahola 1995, 19–20, 100; Antikainen ym. 2006, 65, 140–151.)

Rakennemuutos ja etenkin taloudellisesta ja teknologisesta kehityksestä seurannut korkea koulutustasoa vaativien asiantuntijatehtävien osuuden lisääntyminen suhteessa kädentaitoihin perustuviin töihin on tarkoittanut korkeakoulutuksen merkityksen kasvua (Nevala 1999, 44–45; Blom ym. 2001, 24–31; 66–71). Kouluttautumisessa porras portaalta ajatellaan viime kädessä olevan kyse pitkäjänteisestä tiedollisten ja taidollisten kykyjen osoituksesta tiellä eritasoisiin ammatteihin muodollisesti pätevöittäviin tutkintoihin (mm. Lehtisalo & Raivola 1999, 49). Yleinen uskomus on ollut, että koulutuksen ja yhteiskunnallisen aseman välisen yhteyden korostuminen tarkoittaa sitä, että ihmisten omat kyvyt olisivat tulleet aiempaa tärkeämmiksi tekijöiksi tiellä materiaaliseen hyvinvointiin syntyperäisten etuoikeuksien sijaan. Mitä pidemmän aikaa ja mitä korkeammalle asteelle kouluttaudutaan, sitä korostuneempina yksilöllisiä taitoja ja ominaisuuksia pidetään (mm. Bell 1977, 607–612.)

Elinkeinorakenteen murroksesta, lisääntyneistä ammatinharjoittamis- ja koulutusmahdollisuuksista sekä näitä seuranneesta vilkkaasta sukupolvien välisestä sosiaalisesta liikkuvuudesta huolimatta korkeakoulutuksen on havaittu pysyneen niin Suomessa kuin yleismaailmallisesti sangen sosiaalisesti periytyvänä asiana. Varakkaiden ja korkeasti koulutettujen vanhempien jälkeläisten todennäköisyyden suorittaa kolmannen asteen tutkinto on todettu olevan huomattavasti suurempi kuin esimerkiksi perinteisen työväenluokan tai maatalousväestön jälkeläisten. (Kivinen & Rinne 1995; Nevala 1999; Shavit ym. 2007; Moisio 2007; Pfeffer 2008; Ianelli & Smyth 2008; Chevalier ym. 2009; Kivinen ym. 2012.) Vanhempien tulo- ja koulutustasojen vahvaa yhteyttä jälkeläisten korkeakouluttautumisalttiuteen pidetään yhtenä merkittävänä syynä sille, miksi ylimmissä tuloluokissa tulot ja varallisuus periytyvät muita tuloluokkia todennäköisemmin (mm. Sirniö & Martikainen 2013). Yleisemmin ilmiö on yksi esimerkki syntyperän vaikutuksesta materiaaliseen elintasoon moderneissa yhteiskunnissa, vaikka vanhat säätyjakoihin perustuvat etuoikeudet on kumottu eivätkä ammatit periydy perinneyhteisöjen tapaan suoraan suvuittain.

1.1. Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymys

Vaikka ylempien toimihenkilöiden ja yliopistotutkinnon suorittaneiden jälkeläiset ovat olleet yliedustettuja korkeasti koulutettujen joukossa, ei korkeakoulutus kuitenkaan ole ollut viime vuosisadan puolivälin jälkeen Suomessa tai muualla kehittyneissä maissa eliitin yksinoikeus. Tämä jo siksi, että opiskelijamäärällä mitatulle korkeakoulutuksen toisen maailmansodan jälkeiselle räjähdysmäiselle kasvulle oli välttämätöntä, että aiempaa useammat opiskelijat alkoivat tulla harvalukuisen yläluokan ulkopuolisista sosiaalisista ryhmistä. Korkeakouluopiskelijoiden määrän huppeasta kasvusta on näin seurannut se, että kaikista sosiaalisista kerrostumista tai yhteiskuntaluokista lähtöisin olevia on päätynyt runsain mitoin sekä opiskelemaan yliopistoihin että suorittamaan kolmannen asteen tutkintoja. (Ahola 1995; 79–89; Nevala 1999, 153–179.) Yhteiskuntatutkimuksellisesta näkökulmasta tämän kehityskulun tärkeä seuraus on ollut se, että erilaisista sosiaalisista lähtökohdista korkeakoulututkinnon suorittaneiden ihmisten elämänkulun vertailu on tullut mahdolliseksi. Voidaan esimerkiksi tutkia, eroavatko työläis- ja toimihenkilövanhempien akateemiset jälkeläiset toisistaan taloudellisen tilanteen, yleisen terveyden, arkisten elämäntapojen tai periaatteissa minkä tahansa mielekkään ominaisuuden perusteella.

Tässä tutkimuksessa keskityn juuri tuohon yhteiskuntatutkimuksellisesti jokseenkin uuteen aihepiiriin, eli tarkastelemaan erilaisista sosiaalisista lähtökohdista kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden elämäntilannetta. Tarkemmin ilmaisten tutkin eritaustaisten korkeasti koulutettujen mahdollisesti toisistaan poikkeavaa yhteiskunnallista asemaa ilmaisevaa työmarkkinatilannetta. Yhdeksi virkkeeksi tiivistettynä tutkimuskysymys on seuraava: *vaikuttaako perhetausta korkeakoulututkinnon suorittaneiden työmarkkina-asemaan 2000-luvun Suomessa?* Tarkastelen siis sitä, onko vanhempien ammattiasemalla yhteyttä siihen, millaisissa työtehtävissä heidän kolmannen asteen tutkinnon suorittaneet jälkeläiset toimivat. Tutkimuksessa käyttämäni aineisto on vuoden 2008 European Social Surveyn Suomen aineisto.

Koulutustutkinnon on yhteiskuntatieteessä vaihtelevin teoreettisin termein (mm. Becker 1964; Weber 1978a; Bourdieu 1984; 1986) sanottu olevan hyödyke tai resurssi, joka on työmarkkinoilla vaihdettavissa eritasoisten työtehtävien kautta rahaan ja sitä kautta tietynlaiseen objektiiviseen elintason. Ylesterminä tutkinnoista voidaan puhua ammatillista pätevyyttä osoittavana muodollisena kvalifikaationa, joka yhdistettynä

muunlaisiin inhimillisiin ominaisuuksiin, tietoihin ja taitoihin edistää päätymistä eritasoisiin yhteiskunnallista asemaa ilmaiseviin työtehtäviin (Antikainen ym. 2006, 142; myös Naumanen 2002, 79–80).

Johdannossa todettiin korkeakoulutuksen sosiaalisen periytyvyyden olevan yksi merkittävä syy yhteiskunnallisten asemien verrattain korkealle sosiaaliselle periytyvyydelle ylimmissä tuloluokissa (Sirniö & Martikainen 2013). Koulutuksen periytyvyyttä on taas selitetty erilaisiin luokkataustoihin kytkeytyvillä toisistaan poikkeavilla sosiokulttuurisilla piirteillä. Ylä- ja keskiluokkaisissa perheissä kasvaneiden ajatellaan omaksuneen sellaiset arkiset elämisen ja olemisen tavat, joiden avulla he menestyvät tiedollista oppimista korostavassa koulumaailmassa paremmin kuin työväenluokkaisissa perheissä kasvaneet (Bourdieu & Passeron 1977; Bourdieu 1984; 1986; Silvennoinen 2002.) Äärimmillen vietyä on puhuttu jopa kouluvastaisesta työväenluokkaisesta alakulttuurista (Willis 1984). Lisäksi on havaittu ihmisten sosiaaliseen taustaan katsomatta tavoittelevan samankaltaista koulutustasoa vanhempiensa kanssa (mm. Goldthorpe 1996) ja lapsena koetun köyhyyden ennustavan lyhyttä koulutusta (Esping-Andersen 2004).

Edellisiä selityksiä vasten voidaan sanoa, että koulutusjärjestelmän ylimpiä asteita myöten läpikäyneet työläis- ja maanviljelijäperheiden kasvatit ovat lähtökohdistaan huolimatta omaksuneet ylä- ja keskiluokkaisina pidetyt koulumaailman kentillä menestystä edistävät tavat, tottumukset tai taipumukset. Vastaan tällä tutkimuksella kysymykseen siitä, lakkaako perhetaustan vaikutus yhteiskunnallisen asemaan työmarkkinoiden välityksellä vaikuttavana tekijänä koulutustason ollessa ylimmän asteen osalta vakioitu, vai onko tietynlainen perhetausta siihen liittyvine ominaisuuksineen työmarkkinaresurssi vielä pitkän kaavan mukaisen kouluttautumisen jälkeenkin.

Tutkimuksen pääkysymyksen lisäksi tarkastelen toissijaisesti sitä, onko sukupuolten välillä eroja sen suhteen, kuinka perhetausta mahdollisesti vaikuttaa kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden työmarkkina-asemaan. Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään työmarkkinoiden olevan Suomessa varsin sukupuolittain jakautuneita niin yleisesti, kuin korkeasti koulutetuilla (mm. Naumanen 2002; 2004). Miessukupuolen on todettu olevan tutkinnon jälkeinen uraa edistävä työmarkkinaresurssi, joka ilmenee sekä naisia suurempana todennäköisyytenä olla ylempi toimihenkilö että korkeampina tuloina (Naumanen 2002; Naumanen & Silvennoinen 2010). Lisäksi tiedetään vanhempien

sosioekonomisen aseman vaikuttavan enemmän miesten kuin naisten koulutustasoon (Kivinen ym. 2012) ja sukupolvien välisen sosiaalisen liikkuvuuden olevan naisilla miehiä yleisempää (mm. Moisio 2007). Tällä tutkimuksella vastaan myös siihen, hyötyykö toinen sukupuoli tietynlaisesta perhetaustasta toista suhteellisesti toista enemmän.

1.2. Tutkimuksen rakenne

Tutkimus sisältää tämän johdanto-osion lisäksi viisi lukua. Ensimmäisessä näistä käsittelemme jokaisessa tunnetussa ihmisyyhteisössä vallitsevaa rakenteellista eriarvoisuutta. Valta ja vaikutusmahdollisuudet ovat ihmisten välisissä yhteenliittymissä jakautuneet erisuuruuksina eri ihmisille johonkin tiettyyn sosiaaliseen ryhmään kuulumisen perusteella. Tarkastelen yleisellä tasolla sitä, millaiset ryhmäominaisuudet ovat historian saatossa olleet yhteydessä rakenteelliseen eriarvoisuuteen sekä sitä, kuinka näiden hierarkkisoivien ryhmäominaisuuksien luonne on muuttunut yhteiskuntien modernisoitumisen myötä. Yleisen eriarvoisuustematiikan lisäksi käyn läpi teoreettisia ajatuksia yhteiskuntaluokista, jotka ovat olleet sosiologiassa yleinen tapa jäsentää rakenteellista eriarvoisuutta ja ihmisryhmien välisiä yhteiskunnallisia ristiriitoja.

Toisen luvun aihe on koulutuksen merkitys moderneissa palkkatyön yhteiskunnissa vallitseville ihmisryhmien välisille sosiaalisille jakolinjoille. Pitkälle työnjaoltaan eriytyneissä yhteiskunnissa sisällöltään erilaisiin työtehtäviin pätevöittävä koulutus toimii suurten ihmisjoukkojen kauttakulkuväylänä arvostukseltaan erilaisiin ja erilaista objektiivista elintasoa tuoviin työtehtäviin. Koulutus yhtäältä edistää yhdenlaisten ihmisten tietä arvostettuina pidettyihin yhteiskunnallisiin asemiin, mutta samalla rajoittaa vastaavia mahdollisuuksia toisenlaisilta ihmisiltä oman logiikkansa mukaisella toiminnallaan. Tarkastelen tätä koulutusinstituution ihmisille ja ihmisryhmille ristiriitaisena näyttäytyvää roolia kahden koulutuksen merkittävän yhteiskunnallisen funktion, *kvalifioinnin* ja *valikoinnin*, kautta.

Kolmannessa luvussa keskityn tutkimukselle erittäin tärkeään historialliseen taustatekijään. Tämä on suomalaisen korkeakoulutuksen toisen maailmansodan jälkeinen laajentuminen ja sitä seurannut kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden henkilöiden sosiaalisten lähtökohtien monipuolistuminen. Käsittelemme niitä suomalaisen yhteiskunnan

rakenteellisia muutoksia, jotka edistivät korkeakoulutusekspansiota ja korkeakoulujen avautumista kaikille kansanryhmille. Käyn myös lukuina läpi korkeakouluopiskelijoiden määrän kasvun asteen sekä opiskelijoiden sosiaalisen kokoonpanon muutostrendit viime vuosisadan puolivälistä nykypäivään.

Neljäs luku on tutkimuksen varsinainen pääluku sen sisältäessä edellä muotoiltujen tutkimuskysymysten empiirisen tarkastelun. Aloitan luvun käymällä läpi eri Euroopan maissa tehtyjä aiempia tutkimuksia perhetaustan vaikutuksesta koulutettujen työmarkkina-asemaan. Nämä käsiteltyäni esittelen tarkemmin tutkimuksessa käyttämäni European Social Surveyn vuoden 2008 Suomen aineiston, muotoilen sen tutkimuskysymykselleni validiksi sekä rakennan empiiriselle analyysille tärkeät muuttujat. Aineistoteknisten toimien jälkeen tutkin muutamaa kvantitatiivista tutkimusmenetelmää apunani käyttäen sekä perhetaustan vaikutusta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan että mahdollisia sukupuolten välisiä eroja perhetaustan vaikutuksessa tutkittavaan ilmiöön.

Tutkimuksen päättävä viides luku on yhteenveto tutkimuksesta. Tarkastelen siinä aineistosta saatuja empiirisiä havaintoja sekä tutkimuksen teoreettista taustaa että aiempien vastaavanlaisten tutkimusten tuloksia vasten. Lisäksi suhteutan saamani empiiriset havainnot suomalaisessa yhteiskunnassa 2000-luvulla vallitseviin ihmisryhmien välisiin yleisempiin yhteiskunnallisiin jakolinjoihin sekä yleiseen teoreettiseen käsitykseen syntyperän ja yhteiskunnallisen aseman välisestä yhteydestä moderneissa avoimen sosiaalisen hierarkian yhteiskunnissa. Viimeisinä ajatuksina pohdin sellaisia aihepiiriin liittyviä kysymyksiä, joihin ei ole voitu vastata tällä tutkimuksella. Esitän myös aiempiin tutkimuksiin nojautuen menetelmiä, joilla olisi mahdollista tutkia vielä täsmällisemmin perhetaustan vaikutusta kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden henkilöiden työmarkkinatilanteeseen ja yleisemmin yhteiskunnalliseen asemaan Suomessa.

2. RAKENTEELLINEN ERIARVOISUUS

Historian saatossa tietävästi kaikissa ihmisten välisissä yhteenliittymissä alkuyhteisöistä moderneihin yhteiskuntiin yhteisön jäsenet ovat olleet toisiinsa nähden eriarvoisissa asemissa. Palkinnot ja rasitukset ovat jakautuneet eri henkilöille erisuuruuksina, kun toisilla on muita enemmän esimerkiksi varallisuutta, mahdollisuuksia vaikuttaa oman elämänsä kulkuun tai valtaa suhteessa muihin yhteisön jäseniin. Se, millä perusteella yhteisöjen ja yhteiskuntien sisäiset palkinnot ja rasitukset ovat kasautuneet eri jäsenille ja miten suurta eriarvoisuus on ollut, on vaihdellut ajan, paikan ja ihmisten yhteenliittymän muodon mukaan. (mm. Allardt & Littunen 1984, 87, 93–94.)

Yhteiskuntatieteessä puhutaan rakenteellisesta eriarvoisuudesta silloin, kun jonkin tietyn ihmisryhmän jakama sen muista ryhmistä erottava ominaisuus määrittää ryhmään kuuluvien asemaa yhteiskunnassa. Jokin yksinomaan tietylle ihmisjoukolle kuuluva asia tuo heille joko etuoikeutetun tai vähäpätöisen aseman. Yhteiskunnan hierarkkisesta jakautumisesta ihmisryhmien erilaisten ominaisuuksien perusteella käytetään termiä sosiaalinen kerrostuneisuus tai stratifikaatio. Kerrostuman yläpäähän sijoittuvilla on ryhmäominaisuuksiensa perusteella eniten vaikutusmahdollisuuksia sekä omien tarpeiden ja toiveiden toteuttamiseen että valtaa ylitse muiden sosiaalisten ryhmien. Alimpana olevilla taas valtaa ja vaikutusmahdollisuuksia on kaikkein vähiten. Johonkin tiettyyn kerrostumaan ryhmäominaisuuksien perusteella kuuluvilla ihmisillä on näin samankaltaiset objektiiviset elinolot ja vaikutusmahdollisuudet. (Saaristo & Jokinen 2004, 155.)

2.1. Suljetut ja avoimet sosiaaliset hierarkiat

Etuoikeutetun tai vähäpätöisen aseman tuottavat ominaisuudet voivat olla puhtaasti biologisia, joihin ihminen itse tai kukaan ulkopuolinen ei voi vaikuttaa (Allardt & Littunen 1984, 93). Tunnetuimpia tällaisia ovat olleet ihonväri ja sukupuoli, joskin nykylääketieteellä näitäkin voidaan muuttaa. Joka tapauksessa suuressa osassa nyky maailmaa naiseksi syntyminen tarkoittaa automaattisesti miehiä vähäisempää valtaa ja vaikutusmahdollisuuksia. Nykyaikaisissa demokratioissakin naisten kansalais- ja poliittiset oikeudet ratifioitiin varsin pitkään miesten vastaavien jälkeen. Lisäksi sukupuoliltaan

tasa-arvoisimmissa yhteiskunnissakin käydään jatkuvaa kiistaa siitä, kuinka tasa-arvoisia naisten ja miesten tulisi olla. Sukupuolen tapaan myös ihonväri tai etninen tausta on ollut pitkään ihmisiä eriarvoisiin asemiin jakava ominaisuus ja joissain tapauksissa ihmisryhmiä normaalikansalaisuuden ulkopuolelle sulkeva tekijä.

Yhteiskunnallinen asema voi olla syntymälahjana saatu muutenkin kuin sukupuolen tai ihonvärin kautta. Yhteiskunnissa, joissa valta ja sosiaalinen hierarkia määräytyvät periytymisjärjestyksessä, ylhäinen syntyperä on tie etuoikeutettuun asemaan siinä missä muilla ei ole mahdollista päästä samanlaisiin elinolosuhteisiin. Esimerkiksi sääty-yhteiskunnissa valta ja vaikutusmahdollisuudet ovat pitkälti seurausta siitä, mihin sukuun on sattunut syntymään. Suomikin oli vielä 1800-luvun loppupuolelle asti sääty-yhteiskunta, jossa sosiaalinen hierarkia perustui lailla säädettyihin säätyprivilegioihin ja jossa syntyperä käytännössä determinoi ihmisten yhteiskunnallisen aseman (Jokinen & Saaristo 2002, 74–80; Saaristo & Jokinen 2004, 155–157; myös Jutikkala 1968.)

Rakenteellisen eriarvoisuuden perustuessa syntyperään, joko muuttumattomiin biologisiin ominaisuuksiin tai synnynnäisiin etuoikeuksiin, sosiaalinen stratifikaatio on suljettu. Suljettu kerrostuneisuus tarkoittaa sitä, että ihminen ei elämänsä aikana voi siirtyä yhteiskunnallisen hierarkian tikapuilla kumpaankaan suuntaan, vaan yhteiskunnallinen asema pysyy samanlaisena syntymästä kuolemaan. Vastakohta suljetulle sosiaaliselle kerrostuneisuudelle on avoin stratifikaatio, jossa ihmiset voivat omilla teoillaan ja ansioillaan vaikuttaa siihen, millaiseen yhteiskunnalliseen asemaan he päätyvät. Yhteiskunnallinen asema voi olla tuolloin ainakin periaatteessa erilainen kuin vanhemmilla, minkä lisäksi sen muuttuminen elämän aikana on mahdollista useaan kertaan. (Saaristo & Jokinen 2004, 156.) Yhteiskunnallisen hierarkian avoimuus edellyttää sitä, että syntyperäiset tekijät eivät voi täysin määrätä ihmisten tai ihmisryhmien yhteiskunnallista asemaa, vaan sen on perustuttava johonkin muunlaiseen ominaisuuteen.

Avoimen sosiaalisen hierarkian yhteiskunnille ominaista yhteiskunnallisen aseman muuttumista suhteessa edeltäjiin tai elämänsä aikana kutsutaan sosiaalisesti liikkuvuudeksi. Sukupolvien välinen, tai ylisukupolvinen, liikkuvuus tarkoittaa sitä, että yhteiskunnallinen asema poikkeaa vanhempien asemasta. Sukupolven aikainen tai sisäinen liikkuvuus viittaa taas aseman muutokseen elämänsä aikana. Vanhempiaan korkeampana pidetyn yhteiskunnallisen aseman saavuttamista tai elämänsä aikana kipuamista kutsutaan sosiaalisesti nousuksi tai kohoamiseksi ja liikkuvuutta

yhteiskunnallisessa hierarkiassa alaspäin sosiaalisesti vajoamiseksi. Sosiaalinen periytyvyys tarkoittaa taas sitä, että yhteiskunnallinen asema suhteessa edeltäjiin ei muutu, vaan pysyy samanlaisena. (mm. Erola ja Moisio 2004, 117; Härkönen 2010, 52.)

Sosiaalinen hierarkia on harvoin täysin suljettu tai avoin, vaan yleensä avoimuuden ja sulkeutuneisuuden taso vaihtelee. Kokonaan suljettu kerrostuneisuus tarkoittaa sitä, että jokaisen yhteiskunnallinen asema pysyy samana eikä muutu elämän aikana. Osittain suljettu hierarkia viittaa taas siihen, että yhteiskunta voi olla avoin joidenkin ryhmien kohdalta ja toisilla suljettu. Tällainen oli esimerkiksi mainittu Suomen sääty-yhteiskunta, jossa säätyihin kuuluneilla niin sanottu säätykierto oli mahdollista, mutta säätyihin kuulumattomalta kansan enemmistöltä ei ollut pääsyä säätyläisiksi (Jutikkala 1968, 79–82; Jokinen & Saaristo 2002, 74–80; Saaristo & Jokinen 2004, 155–157.) Sosiaalisen kerrostuneisuuden avoimuus tai sulkeutuneisuus voi olla myös suhteellista, jolloin avoimuutta mitataan toteutuneella sukupolvien välisellä sosiaalisella liikkuvuudella. Tausta-ajatus on se, että vaikka yhteiskunnallisen aseman muuttumiselle ei olisi lainsäädännöllisiä esteitä, tarkoittaa vähäinen ylisukupolvinen sosiaalinen liikkuvuus sitä, että syntyperä vaikuttaa ihmisryhmien yhteiskunnalliseen asemaan enemmän kuin korkean sukupolvien välisen liikkuvuuden oloissa. Tuossa tapauksessa yhteiskunnallinen kerrostuneisuus on suhteellisesti vähemmän avoin kuin sukupolvien välisen sosiaalisen liikkuvuuden ollessa suurta. (Erola & Moisio 2004, 118–120; Härkönen 2010, 52.)

Sosiaalisen hierarkian ollessa ainakin osittain avoin ihmisiä eriarvoisiin yhteiskunnallisiin asemiin jakava tekijä on sellainen ominaisuus, joka voi muuttua missä tahansa elämänvaiheessa. Eräs hyvin merkittävä tällainen on käytettävissä olevat materiaaliset resurssit, eli varallisuus. Etenkin moderneissa tuotantovoimiltaan ja työnjaoltaan pitkälle kehittyneissä kapitalistisissa yhteiskunnissa tuloja ja varallisuutta pidetään kenties tärkeimpänä sosiaalisena jakolinjana (mm. Allardt & Littunen 1984, 93, 105–106; Crompton 1998, 14–15). Välttämättömyyshyödykkeiden ja käyttöesineiden hankinnan perustuessa omavaraisuuden sijaan vaihtoon rahaa vastaan on varallisuuden määrä hyvin merkittävä elämänmahdollisuuksia säätelevä tekijä. Toisaalta, kaikenlaisten elämälle välttämättömien tavaroiden tuottamisen ja jakelun kontrollointimahdollisuus takaa vaikutusvaltaa suhteessa muihin (mm. Mann 1986, 24–25).

Varallisuuteen tai materiaalistien resurssien hallintaan perustuva yhteiskunnallinen hierarkia poikkeaa sen suhteellisen avoimuuden lisäksi säätyperäisistä jaoista toisellakin

oleellisella tavalla. Erilaisiin yhteiskunnallisiin positiioihin kuuluvien ihmisten ja ihmisryhmien välillä jaottelu on hienovaraisempaa. Se ei perustu säätyprivilegioihin tai muunlaisiin suoriin lainsäädännöllisiin tekijöihin. Eriarvoisuus ja valtasuhteet pikemminkin välittyvät arkipäiväisessä itsestään selvältä näyttävässä elämänmenossa. (Alestalo 1985, 109.) Viime kädessä materiaalien resurssien puute rajoittaa ihmisryhmiltä tiettyjä asioita tai elämänmuotoja lainsäädännön sijaan (Kangas & Ritakallio 2005, 29–31).

Todettaessa varallisuuden olevan merkittävä ihmisryhmien välinen jakolinja esiin nousee kysymys siitä, mikä on tuon yhteiskunnallista asemaa ilmentävän varallisuuden lähde. Varallisuus voi olla, ja monessa tapauksessa onkin, perittyä (mm. Björklund & Jäntti 2009; Sirniö & Martikainen 2013), mutta sen määrä voi kuitenkin muuttua, toisin kuin syntyperä. Kuitenkin valtaenemmistön pääasiallinen keino varallisuuden hankintaan nyky-yhteiskunnissa on palkkatyö joko työvoimaa myyvänä työläisenä tai ostavana yrittäjänä. Työ tai yleisemmin asema yhteiskunnallisessa tuotannossa on näin rahavälitteisten kapitalististen yhteiskuntien valtaenemmistölle oleellinen tie materiaaliseen hyvä- tai huono-osaisuuteen. (mm. Bowles 1977, 137–140; Crompton 1998, 14–15, 56; Erola 2010a.) Tulojen lisäksi työn ajatellaan määrittävän yhteiskunnallista asemaa myös eri ammattien nauttiman erilaisen yleisen ei-taloudellisen arvonannon tai sen tuoman elämänsisällön kautta (mm. Allardt & Littunen 1984, 97–100).

Edellä käsitellyt sosiaalisten ryhmäjakojen perustana olevat ominaisuudet ja luokitukset ovat aina joillain tavoin päällekkäisiä, koska yksittäisillä ihmisillä on monesti useita valtaa, vaikutusmahdollisuuksia ja arvonantoa tuovia ominaisuuksia. Kunkin ihmisen yhteiskunnallisen position voidaan ajatella olevan eräänlainen näiden ominaisuuksien summa. (Allardt 1983, 106; Allardt & Littunen 1984, 93–94.) Viime kädessä ihmisten välisen yhteenliittymän muoto ratkaisee, millaiset ominaisuudet painottuvat yhteiskunnallisen aseman määräytymisessä. Yleisen historiallisen kehityslinjan voidaan sanoa olleen se, että teollisesta murroksesta, elintarpeiden hankinnan vaihtovälitteistymisestä ja palkkatyöinstituution noususta lähtien synnynnäisten ominaisuuksien vaikutus on vähentynyt jonkin verran elämänaikaisten tapahtumien tultua korostuneemmiksi. Syntyperä toki vaikuttaa moderneissakin yhteiskunnissa ihmisten yhteiskunnalliseen asemaan esimerkiksi ammatin, varallisuuden tai koulutuksen sosiaalisen periytyvyysalttiuden kautta (mm. Moisio 2007; Shavit ym. 2007; Björklund & Jäntti 2009; Sirniö & Martikainen 2013). Kuitenkin syntyperän ja yhteiskunnallisen aseman välinen

yhteys on muuttunut deterministisestä probabilistiseksi. Syntyperä ei määrää paikkaa yhteiskunnallisessa hierarkiassa, mutta vaikuttaa todennäköisyyteen päätyä tietynlaisiin elinolosuhteisiin.

2.2. Yhteiskuntaluokat

Moderneissa työnjaoltaan pitkälle eriytyneissä teollistuneissa yhteiskunnissa taloudelliset tekijät ja rooli yhteiskunnallisessa tuotannossa ovat tulleet merkittäviksi ihmisiä eriarvoisiin ryhmiin jakaviksi tekijöiksi. Sosiologian ollessa leimallisesti modernien teollistuneiden yhteiskuntien ilmiöitä tutkiva tieteenala on ollut loogista, että taloudellisiin ja tuotannollisiin suhteisiin perustuvat ihmisryhmien väliset jakolinjat ovat kiinnostaneet ajattelijointa tieteenalan klassikoista lähtien. Teollistumisen aikaansaamien aineellisen tuotannon ja sosiaalisten suhteiden mullistusten myötä muuttui myös kieli, jolla uudistuneita olosuhteita ja ilmiöitä alettiin kutsua. Tuosta muutoksesta on saanut alkunsa luokan käsite yhteiskunnallisia jakoja ja näihin jakoihin sisältyviä yhteiskunnallisia ristiriitoja ilmaisevana terminä. (Luokkaprojekti 1983, 11.)

Väljästi määriteltynä luokalla tarkoitetaan suuria ihmisryhmiä, jotka eroavat toisistaan sen mukaan, mikä on niiden paikka yhteiskunnallisessa tuotannossa, mikä on niiden suhde tuotantovälineisiin ja minkä osuuden ne saavat työnteolla tuotetusta yhteiskunnallisesta rikkaudesta (emt. 11). Määritelmä korostaa sitä, että luokkiin jakautuminen perustuu taloudellis-tuotannollisiin suhteisiin erotuksena esimerkiksi etnisyydestä, sukupuolesta tai kansalaisuudesta. Suhde tuotantovälineisiin ja työllä tuotettujen rikkauksien jakautumiseen on puolestaan ollut luokkatutkimuksissa ja -teorioissa esillä erilaisin painotuksin aina klassikoista Karl Marxista ja Max Weberistä lähtien (Wright 1997, 29–37). Kuten jäljempänä ilmenee, Marx korosti luokkajaossa suhdetta tuotantovälineisiin, jonka hän ajatteli olevan suoraan yhteydessä yhteiskunnallisten rikkauksien jakautumiseen. Weberille taas luokat merkitsivät ensisijaisesti sitä, millaisista yhteiskunnallisista rikkauksista ja elämänmahdollisuuksista suuret ihmisryhmät pääsivät nauttimaan tuotannollisen aseman ollessa tämän jakautumisen yksi osatekijöistä.

Luokkiin liittyvä oleellinen tulkinnanvaraisuus on se, milloin taloudellisiin

tekijöihin perustuvien ryhmäjakojen kohdalla puhutaan luokista ja milloin taas yleisemmin kerrostumista. Joskus pidetään oleellisena (mm. Luokkaprojekti 1984; Alestalo 1985) sitä, että kaikki taloudelliset erot eivät sellaisinaan ole luokkaeroja. Tällöin luokista puhutaan taloudellisten jakolinjojen puitteissa vain silloin, kun tarkastellaan eriarvoisiin positioihin asettumisen lisäksi myös luokkien suhdetta toisiinsa. Luokkien tulisi ilmaista yhteiskunnallisessa tuotannossa vallitsevia taloudellisiin asemiin perustuvia valtasuhteita, intressiristiriitoja ja luokkajakoja tuottavia yhteiskunnallisia mekanismeja. (mm. Luokkaprojekti 1984; Alestalo 1985, 108-109; Toivonen 2010, 187–188). Jos taas luokan ajatellaan laveammin tarkoittavan ihmisryhmien välisiä eroja aineellisissa oloissa, on luokkien ja kerrostumien välinen eronteko sinänsä merkityksetön. Luokkaeroja ilmaisee tällöin riittävän suuri kuilu ihmisryhmien välisissä objektiivisissa materiaalisissa elinolosuhteissa. (Allardt 1983, 31–32.)

2.2.1. Marxin luokkateoria

Yhteiskuntatieteen historian tunnetuin luokkateoreetikko lienee sosiologian klassikoksi luettava Karl Marx, jonka ajatuksiin on hankala olla viittaamatta puhuttaessa yhteiskuntaluokista. Tämä paradoksaalisesti siitä huolimatta, että Marx ei elinaikanaan ehtinyt käsitellä luokkia systemaattisesti, vaan hänen kirjoituksensa katkesi juuri siitä kohdasta, missä hän oli aloittamassa luokkakäsittelyä. Vaikka yleisesti ajatellaan, että Marxin lähestymistapa hänen ajatustensa keskiössä olleeseen kapitalistiseen tuotantoon perustuvan yhteiskunnan tarkastelussa vaihtui hänen nuorista vuosista vanhalle iälle, olivat luokat ja niiden väliset suhteet hänen teoksissaan keskeinen aihepiiri läpi kirjallisen tuotannon. (mm. Gronow 1996.)

Kaikkien muiden yhteiskunnallisten suhteiden ohella Marxin luokka-analyysin lähtökohta oli sosiaalisen ympäristön aineellinen perusta (Allardt 1983, 29–31). Jokaisen ihmisyhteisön metästäjä-keräilijäyhteisöistä moderniin teollisuusyhteiskuntaan on tuotettava ainakin tietty vähimmäismäärä hyödykkeitä. Nämä hyödykkeet ovat välttämättömiä paitsi yhteisön jäsenten säilymiselle hengissä ja toimintakykyisinä, niin myös yhteisössä vallitsevan tuotantotavan ylläpidolle ja sosiaaliselle toiminnalle yleisemmin. Se, millaisia nämä tarpeet ovat ja miten niiden näiden tarpeiden tyydytys

hoidetaan, vaihtelee yhteisöjen tai yhteiskuntien kehitystason mukaan. (Marx 1970, 17; Marx & Engels 1978a, 72–78.)

Jakautumista eri luokkiin on tapana lähestyä tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden käsitteiden kautta. Tuotantovoimilla Marx tarkoitti tuotantovälineitä ja ihmistyötä. Tuotantovälineet ovat välineitä, joiden avulla luonnonaineista muokataan ihmisten erilaisia tarpeita tyydyttäviä hyödykkeitä. Jousipyssyt, keihäät ja yksinkertaiset työkalut ovat metsästyksestä elävien yhteisöjen tärkeitä tuotantovoimia. Teollisten yhteiskuntien keskeiset tuotantovoimat ovat puolestaan koneet, tehtaat ja muut kehittyneemmät työvälineet. Kaikille ihmisyhteisöille yhteinen tuotantovoima on kuitenkin ihmistyö, jonka käyttötapa vaihtelee erilaisia tuotantovälineitä käytettäessä. Tuotantosuhteilla tarkoitetaan sitä, millaisiin asemiin tai rooleihin yhteisöjen ja yhteiskuntien jäsenet asettuvat tuottaessaan yhteiskunnalliselle toiminnalle välttämättömän määrän tarpeita tai hyödykkeitä. (Marx 1970, 17–18; Allardt 1983, 30–31.)

Tuotantosuhteisiin asettuminen kulloistenkin tuotantovoimien piirissä oli Marxin luokka-analyysin perusta. Yhteiskuntaelämälle välttämättömien tarvikkeiden tuotannossa ihmiset asettuvat aina tiettyjen välttämättömien ja heidän tahdostaan riippumattomien suhteiden alaisuuteen. Luokkajako on seurausta siitä, kuinka tuo yhteiskunnallisesti välttämätön tuotanto on organisoitu, tai kuka omistaa tuotantovälineet. Tämä aineellisen elämän tuotantotapa on Marxin teorioissa määräävä kaikille muille yhteiskunnallisille, poliittisille tai henkisille elämänprosesseille. Luokka, jolla on päätävävalta siihen, mitä, miten ja miksi tuotetaan, on hallitsevassa asemassa muillakin yhteiskunnallisen elämän osa-alueilla. (Marx 1970, 17–18.)

Marxille luokkajako oli näin dikotomia hallitsevien ja hallittujen luokkien välillä. Hänen mukaan erilaisissa asemassa tuotannossa olevilla luokilla on toisistaan poikkeavat yhteiskunnalliset intressit hallitsevan luokan pyrkiessä säilyttämään asemansa, kun taas hallittu luokka tavoittelee muutosta. Luokkien välillä käydään jatkuvaa pääosin hienovaraisen piilevää, mutta joskus myös avoimena taisteluna ilmenevää kamppailua yhteiskunnan kehityksen suunnasta. Näiden kamppailujen tuloksena ihmiskunnan historia ottaa askeleensa ennalta määräämättömään suuntaan. (Marx & Engels 1978b, 335–348; Allardt 1983, 109–110; Crompton 1998, 26–29.)

Kaikki yhteiskunnallisesti välttämättömästä tuotannosta, tuotantovoimista, tuotantosuhteista ja luokista toistaiseksi mainittu pätee pääpiirteittäin jokaisenlaiseen

tuotantotapaan perustuvaan yhteiskuntaan. Marxin varsinainen kiinnostuksen kohde oli luokkasuhteet kapitalistisen tuotantotavan yhteiskunnissa. Kapitalismissa muihin tuotantotapoihin poikkeuksellista oli tuotantovälineiden yksityisomistus ja muodollisesti vapaa palkkatyöinstituutio, jossa työvoima esiintyi tavarana. Kapitalismi poikkesi muista tuotantotavoista myös sekä tuotantovoimien edistyksellisyydellä että elintarpeiden hankinnan vaihtovälitteisyydellä. Marx kutsui tuotantovälineet omistavaa luokkaa kapitalisteiksi, tai porvaristoksi ja tuotantovoimista vain työvoimansa omistanutta luokkaa työväenluokaksi tai proletariaatiksi. Koneiden, tehtaiden ja muiden suurteollisuuden tuotantovälineiden ollessa kapitalistien omaisuutta oli kapitalistiluokka hegemonisessa asemassa myös muissa yhteiskunnallisilla lohkoilla. (Marx 1974, 79, 89–96, 159; Marx & Engels 1978b, 336–346.)

Tuotantovälineiden omistuksen ja yhteiskunnallisen valtahegemonian lisäksi kapitalistisessa tuotannossa piili Marxin mukaan eräs työvoiman tavaramuotoon liittyvä tuotantotavalle ominainen luokkaristiriita. Hankkiakseen elintarpeidensa tyydytykseen vaadittavien hyödykkeiden verran yleistä vastiketta työläinen myi kapitalistille työvoimaa asettumalla työskentelemään kapitalistien omistamia tuotantovälineitä käyttäen. Tuona määrättyinä työaikana työläinen tuottaa taloudellista kompensatiota vastaan kapitalistien omistamilla työvälineillä yhteiskunnalliselta käyttöarvoltaan hyödyllisiä tavaroita. Työn tuotteet ovat tuotantovälineiden omistukseen perustuen kapitalistin omaisuutta. Vastaavasti kapitalisti hankkii omaan ylläpitoonsa vaadittavat varat työläisten valmistamien tavaroiden myynnillä. Näiden tavaroiden vaihtoarvo määräytyy niihin sisältyvistä tuotantoalkeista, joihin kuuluvat tavaroiden valmistukseen käytettävät raaka-aineet, työvälineet sekä tavaroihin esineellistyvä ihmistyö. (Marx 1974, 159–163, 168–182, 188–203.)

Jotta kapitalistille jäisi palkanmaksun sekä koneisiin ja raaka-aineisiin investoinnin jälkeen rahaa hankkia omalle ylläpidolleen välttämättömät elintarpeet, on hänen myytävä tavarat tuotantoalkeisiin käytettyä rahasummaa korkeampaan hintaan. Tuon summan ylittävää osaa tavaroiden arvosta kutsutaan lisäarvoksi. Se perustuu siihen, että työläisen työllään tavaroihin tuottama arvo on suurempi kuin hänen työstä saamansa palkka. Tapahtumasta, jossa kapitalisti kerää itselleen työläisen tavaroiden luoman arvon ja työläiselle maksetun palkan välisen erotuksen suuruisen rahasumman, käytetään nimitystä lisäarvon riisto. Riisto ei perustu pahansuopaiseen petokseen tai huijaukseen, vaan se on kapitalistiselle tuotantotavalle välttämätöntä. Siinä missä työläinen hankkii henkensä

pitimiksi vaadittavien elintarvikkeiden arvosta rahaa työskentelemällä kapitalistin palveluksessa, on kapitalistin vastaavasti myytävä tavarat tuotantokustannuksia korkeammin hinnoin omien välttämättömien tarpeidensa tyydyttämiseksi sekä tuotantovoimiin investoidakseen. (Marx 1974, 188–203, 282, 286–337; Harvey 1982, 33.)

2.2.2. Weberin luokkakäsitys

Sosiologian klassikoista myös Max Weber käsitteli tuotannossaan yhteiskuntaluokkia. Hänellä luokat eivät olleet yhtä keskeinen aihepiiri kuin Marxilla, vaan yksi monista käsittelemistään yhteiskunnallisista teemoista. Marxin tapaan Weberiä kiinnosti aikansa kapitalistisen yhteiskunnan taloudellisiin suhteisiin perustuvat ryhmäjaot ja luokkasuhteet. Hän oli Marxin kanssa yhtä mieltä siitä, että taloudelliset suhteet olivat korostuneen tärkeitä ihmisten asemaa määrittäviä tekijöitä kapitalistisissa yhteiskunnissa. Weberiä kiinnosti kuitenkin myös muunlaiset kuin taloudellisiin suhteisiin perustuvat yhteiskunnalliset ryhmäjaot.

Weberin luokkakäsityksessä oli muutamia huomattavia eroja Marxiin nähden. Oleellisin näistä oli se, että Marxille erittäin tärkeä tuotantovälineiden omistus tai omistamattomuus ei ollut Weberille riittävä lähtökohta. Hän korosti yhteiskunnallisessa tuotannossa olevan muitakin tärkeitä taloudellisia jakolinjoja. Omistamiensa tuotantovälineiden ja tavaroiden lisäksi ihmisillä on käytettävissään vaihteleva määrä erilaisia tietoja, taitoja tai pätevyyskykyjä, joita hyödyntämällä he pystyivät vaikuttamaan paikkaansa yhteiskunnallisessa hierarkiassa. (Weber 1978a, 305–307; 1978b, 927.)

Weber käytti luokista puhuessaan kolmea erilaista luokkakäsitystä. Ne olivat omistusluokat, elinkeinoluokat ja yhteiskuntaluokat. Omistusluokilla hän viittaa ihmisten välisiin omistuseroihin. Mitä ja miten paljon kukin omistaa, määrittää heidän asemaa omistusluokin ilmaistuna. Elinkeinoluokalla Weber taas tarkoitti erilaisia mahdollisuuksia tavaroiden ja suoritusten markkinakäytössä. Yhteiskuntaluokka on näiden omistus- ja elinkeinoluokkien yhdistelmä, eräänlainen summa siitä, miten merkittäviä asioita ihmiset tai ihmisryhmät omistivat ja miten he pystyivät hyödyntämään hallussaan olevia materiaalisia, tiedollisia tai henkisiä ominaisuuksia markkinoiden välityksellä. (Blom 1987, 130–132; myös Allardt 1983, 113–114.)

Omistukset ja kvalifikaatiot eivät siis sellaisinaan määritä luokka-asemaa, vaan ne saavat varsinaisen merkityksensä markkinavälitteisesti. Oleellista luokka-asemiin päätymiselle on se, kuinka näitä markkinakapasiteetteina toimivia ominaisuuksia hyödynnetään vaihtoprosessissa toisten kanssa, kuten ammatillisia pätevyyskäsitteitä työmarkkinoilla. Luokka tarkoitti näin Weberille mahdollisuuksia nauttia erilaisista materiaalisista ja sosiaalisista tarpeista markkinavälitteisesti. Ihmiset, joilla nämä objektiiviset elämänmahdollisuuksien ilmaisut ovat samanlaiset, kuuluivat samaan luokkaan. (Weber 1978a, 302–305; 1978b, 927–928; Blom 1987, 130–132; Crompton 1998, 33.)

Näillä kriteereillä Weber erotti toisistaan seuraavat neljä pääyhteiskuntaluokkaa: *työväestö, pikkuporvaristo, merkittävää omaisuutta omistamaton sivistyneistö ja kouluja käyneet sekä omistuksen ja sivistystason perusteella etuoikeutetut* luokat. Luokkajaon tausta-ajatuksena on se, että sosiaalinen liikkuvuus on suhteellisen helppoa pääluokkien sisällä, mutta selvästi hankalampaa niiden välillä. Näin Weber mielsi luokkajaon olevan sangen jäykkärakenteinen vakaisissa yhteiskunnallisissa oloissa. (Weber 1978a, 305; Blom 1987, 131–132; Crompton 1998, 33.)

Luokat kuvaavat ihmisten asemaa taloudellisen järjestyksen piirissä. Weber käsitteli luokkien yhteydessä jonkin verran myös suoraan taloudellisiin suhteisiin liittymättömiä ihmisiä ryhmäjako-ohjaavia sosiaalista ulottuvuutta ja valtaulottuvuutta. Sosiaalinen ulottuvuus jakaa ihmiset arvonanto- tai statusryhmiin ja valtaulottuvuus näyttäytyy jakaantumisenä ryhmiin, jotka harjoittavat kollektiivista toimintaa tietyn valtion toimintaan liittyvän päämäärän saavuttamiseksi. (Allardt & Littunen 1984, 91–93.)

Ihmiset jakautuvat statusryhmiin erilaisten muilta yhteiskunnan jäseniltä saatavaan yleiseen arvonantoon ja kunnioitukseen perustuvien ominaisuuksien perusteella. Status voi perustua esimerkiksi syntyperään, kasvatustapaan, formaaliin koulutukseen tai elämäntapaan. Luokat ja statusryhmät ovat käsitteellisesti toisistaan erillisiä, mutta tavallisesti ylemmät luokat edustavat myös statushierarkian yläpäättä, sillä varakkaat pyrkivät erottumaan muista esimerkiksi elämäntyyllillään. Yleisperiaate luokka- ja statusjakojen päällekkäisyydessä on se, että vakaisissa yhteiskunnallisissa oloissa luokka- ja statusryhmäjaot käyvät tavallisesti yksiin. Sen sijaan yhteiskunnan rakenteellisissa muutoksissa ja uudenlaisten sosiaalisten jakojen muodostuessa luokka- ja statushierarkiat eriytyvät toisistaan. (Weber 1978a, 305–307; 1978b 932–938; Allardt 1983, 114–115;

Blom 1987, 137–139.)

Vähemmän käsittelemässään sosiaalisen jaon valtautuvuudessa Weber käytti termiä puolue. Tällä hän tarkoitti hyvin löyhämerkityksellisesti mitä tahansa rationaalisesti organisoitua yhteenliittymää, jolla pyrittiin saavuttamaan tiettyjä päämääriä. Weberin termistössä puolue oli näin käsitteenä paljon laaja-alaisempi kuin poliittiset puolueet. Pääasiassa toiminta tällaisessa organisaatiossa oli vaikuttamista kollektiivisiin intresseihin valtion kautta, mutta Weber mainitsee samassa yhteydessä esimerkkejä myös yli valtion rajojen vaikuttamisesta. (Weber 1978b, 938–939; Allardt 1983, 115.)

2.3. Modernit luokkateoriat

Marxilla ja Weberillä työ niin luokkien kuin muidenkin yhteiskunnallisten ilmiöiden tarkasteluissa jäi ennenaikaisesti kesken. Siksi ei ole täysin selvää, millaisia heidän lopulliset käsityksensä luokista olivat, vaan kiistaa kummankin ajatusten ”oikeasta” tulkinnasta käydään edelleen. Tutkijat ovat myöhemmin yhtäältä pyrkineet kääntämään klassikoiden ajatuksia empiiriseen muotoon ja toisaalta päivittämään 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun teollisiin yhteiskuntiin sidoksissa olevia yleisluontoisia ajatuksia vastaamaan paremmin nykykapitalismin tuotannollisia olosuhteita. (Ruonavaara 2004, 107–108.)

Klassisia teorioita modernisoitaessa eräs tema on ollut tuotantovälineiden omistussuhteiden kehitys kapitalistisen tuotantotavan kompleksisoitumisen myötä. On pohdittu etenkin omistuksen ja kontrollivallan välisiä suhteita, kun tuotantovälineiden omistajat ovat yhä useammin yksittäisten tehtaanomistajien sijaan useassa eri pisteissä toimivissa suurissa yrityksissä monitahoisia organisaatioita. Omistajilla ei ole aina kontaktia tuotantolaitosten jokapäiväiseen toimintaan, kun taas tuotantovälineiden ja työvoiman hallinnoinnista vastaavat henkilöt ovat tavallisesti palkkatyöläisiä siinä missä suorittavan tason työntekijät. Tuotannon valtasuhteet ovat näin tulleet aiempaa monisäikeisemmiksi ja ne sisältävät useita hierarkiatasoja. (Luokkaprojekti 1984, 63, 84–85; 90; Erikson & Goldthorpe 1992, 40; Erola 2010b.)

Toinen kapitalistisen tuotannon kompleksisoitumiseen liittyvä modernien luokkateorioiden keskeinen aihe on ollut klassikoiden aikakautta suurempi työnjaon

eriytyminen. Hierarkiatasojen ja johtotehtävien kasvamisen lisäksi sisällöltään erilaiset työtehtävät poikkeavat toisistaan aiempaa enemmän työssä vaadittavien erityislaatuisten taitojen ja työnteon itsenäisyyden asteen perusteella. Näiden ominaisuuksien on ajateltu muodostaneen palkansaajaväestön sisälle merkittäviä jakolinjoja. Jaot perustuvat sekä eri työläisryhmien erilaisiin asemin tuotantosuhteissa että eritasoisista työtehtävistä saatavista materiaalisista kompensatioista seuraaviin erilaisiin elämänmahdollisuuksiin. (Erikson & Goldthorpe 1992; Wright 1997; Erola 2010a, 22; 2010b, 29.)

Käyn seuraavaksi läpi kaksi tunnettua tapaa, joilla on tarkasteltu tuotannoltaan kompleksisoituneiden kapitalististen yhteiskuntien luokkia. Käsittelemäni teoriat eivät suinkaan ole ainoita uudemmanaikaisia tapoja tarkastella yhteiskuntaluokkia. Luokkajakoa lähestytty esimerkiksi tuotannossa vallitsevien käskyvaltasuhteiden kautta (Dahrendorf 1959). Myöhemmin on painotettu myös eri luokkien muihin kuin taloudellisiin suhteisiin perustuvia eroja. On oltu kiinnostuneita esimerkiksi luokkakulttuureista (Willis 1984) ja arkielämän toimintana välittyvästä kulttuurisen erottautumisen kautta tapahtuvasta monisäikeisestä symbolisesta valtakamppailusta (Bourdieu & Passeron 1977; Bourdieu 1984) sekä niiden vaikutuksista yhteiskunnan luokkarakenteelle.

2.3.1 Erik Olin Wrightin luokkarakenneteoria

Yksi hyvin tunnettu moderni luokkateoreetikko on Erik Olin Wright. Hän on kehittänyt sekä teoriaa luokista nykykapitalismissa että välineitä empiiriselle luokkatutkimukselle. Wrightin lähtökohtana on Marxin ajatus luokkasuhteiden perustumisesta ihmisryhmien asemaan yhteiskunnallisessa tuotannossa ja näkemys luokista toisilleen vastakkaisina intressiryhminä. Wright tarkasteli kapitalisti- ja työväenluokan lisäksi systemaattisemmin myös sellaisia luokkia, jotka eivät olleet sovitettavissa näihin pääluokkiin. Hän ajatteli tuotannossa vallitsevan omistuksen ohella muitakin valta-, auktoriteetti- ja riistosuhteita. Lisäksi Wright tarkasteli työväenluokan sisäistä eriytymistä erilaisissa työtehtävissä vaadittavien erityisammattitaitojen kautta. Varhaisemmissa teorioissaan hän huomioi myös Marxin jäännöskategorioina pitämiä kapitalististen tuotantosuhteiden ulkopuolelle jääviä tuotantotapoja, joiden Marx ennusti katoavan kapitalismin kehityksen myötä. (Wright 1985; 1997: myös Luokkaprojekti 1984, 61–62.)

Wrightilla jako kapitalisti- ja työväenluokkiin perustuu kolmeen eri tuotannossa vallitsevaan hallintaulottuvuuteen. Kapitalistiluokalla on kontrollivalta sekä taloudellisten resurssien allokointiin ja investointeihin, fyysisiin tuotantovälineisiin että käytettävissä olevaan työvoimaan. Työväenluokalta vastaavasti puuttuu kontrollivalta kaikkiin kolmeen hallintaulottuvuuteen. Hallinta- tai kontrolliulottuvuuksille perustuvat tuotannon valta- ja auktoriteettisuhteet ovat toisiinsa nähden hierarkkisia siten, että rahapääoman kontrolli mahdollistaa fyysisen pääoman ja tuotantovälineiden kontrollin, mikä taas mahdollistaa työvoiman kontrollin. Näin esimerkiksi yrityksissä ja organisaatioissa taloudellista päätöksenteosta vastaavat ovat merkittävämpiä vallankäyttäjiä kuin operationaalisen toiminnan johtajat tai työnjohto. (Wright 1985, 70–73; Luokkaprojekti 1984, 63–64.)

Erillään sekä kapitalisteista että työväenluokasta Wright nimesi kolmanneksi pääluokaksi pikkuporvariston. Tälle luokalle ominaista on sen toimiminen yksinkertaisen tavaratuotannon piirissä kapitalististen tuotantosuhteiden sijaan. Yksinkertaisella tavaratuotannolla tarkoitetaan tuotantoa, jossa yksittäinen ihminen tuottaa tavaroita markkinoille omalla työllään myymättä tai ostamatta työvoimaa. (Wright 1985, 73–74.)

Wrightin luokkarakenneteorian ominaispiirre ovat kapitalisteihin, työväenluokkaan ja pikkuporvaristoon sopimattomat *ristiriitaiset luokka-asetat*. Nämä ovat sellaisia luokkia, joilla on eriaisteiset määrät kontrollivaltaa joko investointeihin, työvoiman käyttöön tai tuotantovälineisiin. Ristiriitaisen luokka-asettien taustalla on tuotannon valta- ja auktoriteettisuhteiden monitasoistuminen kapitalistisen tuotannon tultua Marxin aikojen teollisuustuotantoa kompleksisemmaksi etenkin omistuksen ja hallinnoinnin osittaisen eriytymisen myötä. Ristiriitaisiin luokka-asettiin sijoittuvilla ajatellaan olevan myös vaihtelevat intressit työn ja pääoman välisessä ristiriidassa. Luokka-asetat voi olla ristiriitainen myös tuotantotavan perusteella, mikä tarkoittaa toimimista sellaisen tuotannon piirissä, joka ei ole luokiteltavissa kapitalistiseksi eikä yksinkertaiseksi tavarantuotannoksi. Näin ristiriitaisia luokka-asettia voi muodostua kolmeen erilaiseen positioon; kapitalistien ja työväenluokan väliin, kapitalistien ja pikkuporvariston väliin sekä työväenluokan ja pikkuporvariston väliin. (Wright 1985, 74–83; myös Luokkaprojekti 1984, 63–68, 89–91; Crompton 1998, 70–71.)

Kapitalistien ja työväenluokan välisen ristiriitaisen luokka-asetan muodostavat erilaisissa johtotehtävissä toimivat. He työskentelevät yleensä työväenluokan tapaan palkkatyösuhteessa, mutta eroavat perustyöläisistä tuotannollisten kontrolliulottuvuuksien

osalta. Heillä on vaihteleva määrä valtaa työvoimaan ja tuotantovälineisiin, muttei kuitenkaan merkittävää päätäntävaltaa organisaation taloudellisiin investointeihin. Wright erottelee näihin ristiriitaisiin luokkiin ylemmän ja alemman tason johdon sen perusteella, että alempiin kuuluvilla välittömällä työnjohtajilla on valta ainoastaan suhteessa työvoimaan, kun taas ylemmillä myös jonkinlaista operationaalista päätöksentekovaltaa. (Luokkaprojekti 1984, 90–91; Wright 1985, 77–79.)

Tuotantotavan perusteella ristiriitaisia luokkia ovat porvariston ja pikkuporvariston välinen pientyönantajien luokka sekä pikkuporvariston ja työväenluokan väliset puoli-itsenäiset työntekijät. Pientyönantajien toiminta ei ole luettavissa kapitalistisen tuotannon piirissä tapahtuvaksi, mutta vähäisen ulkopuolisen työvoiman käyttö tarkoittaa sitä, etteivät he toimi yksinkertaisessa tavarantuotannossakaan. Lisäksi liiketoiminnan pienimuotoisuus tarkoittaa sitä, että kontrolli investointeihin, työvoimaan ja tuotantovälineisiin on kapitalisteihin verrattuna rajoitettu. Puoli-itsenäisillä työntekijöillä on tiettyjä harvinaislaatuja ammattitaitoja ja heidän työprosessi on sangen itsenäinen sen sisältäessä käsityöläismäisiä piirteitä. Tätä kautta heillä on palkkatyösuhteessa toimimisestaan huolimatta ainakin osittainen kontrolli omaan työvoimaansa, joskaan ei muiden. Esimerkkejä puoli-itsenäisistä ammatinharjoittajista ovat tutkimuslaboratoriossa toimivat tutkijat sekä tekniset toimihenkilöt (Wright 1985, 79–83.) Epäselväksi jää kuitenkin se, miksi puoli-itsenäiset työntekijät sijoittuvat tuotantotavan pohjalta työväenluokan ja pikkuporvariston väliseen ristiriitaiseen luokkaan eivätkä työväenluokan ja kapitalistien väliseen ristiriitaiseen asemaan. (Luokkaprojekti 1984, 93–94; 98).

Wright on myöhemmin (1997) päivittänyt luokkarakennemalliaan. Hän on uudessa versiossaan korvannut puoli-itsenäisten ammatinharjoittajien luokan erityisasiantuntijoilla. Lisäksi luokka-aseman ristiriitaisuus ei enää määräydy kapitalismin ja yksinkertaisen tavarantuotannon väliin jäävän tuotantotavan perusteella. Tämän sijaan Wright käsittelee palkkatyöläisten sisäistä eriytymistä täsmällisemmin, kun luokka-asemaa määrittää tuotannon valta- ja auktoriteettisuhteiden lisäksi myös työtehtävissä vaadittavien erityistaitojen määrä. Luokka-aseman ristiriitaisuus perustuu näin päivitettyssä versiossa valta- ja auktoriteettisuhteisiin ja työn erityistaitoihin, joiden perusteella luokat ovat erilaisissa asemassa kapitalistisen tuotantoprosessin riistosuhteissa. Yrittäjäväestön muodostavien kapitalistien, pientyönantajien ja pikkuporvariston käytännöllinen kriteeristö on säilynyt ennallaan, joskaan Wright ei puhu enää yksinkertaisesta tavarantuotannosta

eikä sen ja kapitalismin välisestä tuotantotavasta, vaan yrittäjäluokat erotellaan liiketoiminnan skaalan mukaan. (Wright 1997, 19–25; Crompton 1998, 72–73; Melin 1999b, 26–28.) Mallia voidaan pitää teoreettisen kehittelyn ohella myös sen päivityksenä empiiristä tutkimusta paremmin palvelemaan suuntaan, sillä erilaisissa työtehtävissä toimivien sijoittaminen etenkin ristiriitaisiin luokka-asemiin on yksinkertaisempaa kuin vanhassa versiossa. Luokkarakenne ilmaistaan usein taulukon 1 mukaisessa muodossa.

TAULUKKO 1. Erik Olin Wrightin päivitetty luokkarakennemalli (Wright 1997, 25)

Kapitalistit	Eksperttijohtajat	Ammattitaitoiset johtajat	Muut johtajat
Pientyönantajat	Eksperttityönjohtajat	Ammattitaitoiset työnjohtajat	Muut työnjohtajat
Pikkuporvaristo	Eriyisiantuntijat	Ammattitaitoinen työväestö	Muu työväestö

Vasemmanpuoleinen sarake edustaa yrittäjäluokkia, jotka operationalisoidaan tavallisesti palkatun työvoiman määrän mukaan. Palkansaajaluokkiin kuuluvista rivit kuvaavat luokkien asemaa tuotannon kontrolliulottuvuuksien suhteen ja sarakkeet työssä vaadittavien erityisten ammattitaitojen osalta. Ylärivin johtajilla on vaihtelevissa määrin organisatorista päätöksentekovaltaa, kun taas keskirivin työnjohdon kontrolli rajoittuu työvoiman hallintaan. Alarivi kuvaa työväenluokkaa, jolla ei ole päätäntävaltaa taloudellisiin investointeihin, operationaaliseen päätöksentekoon tai työvoiman käyttöön. Sille, millä perustein luokat jaetaan sarakkeissa ilmaistavien työssä vaadittavien erityistaitojen nojalla ekspertteihin, ammattitaitoisiin ja muihin luokkiin, ei ole yleispätevää periaatetta. Tuo erittely on aina määriteltävä kunkin tutkimuksen tarpeisiin sopivalla tavalla. Jaoissa korostetaan monesti korkeina pidettyjen ja harvinaislaatuisten ammattitaitojen eksperttiluokkien erityisasemaa suhteessa muihin työntekijäluokkiin. Ammattitaitoisten ja luokkien *muut* välinen ero määritellään monesti koulutuksen perusteella. (Wright 1997, 19–25; Melin 1999b, 26–28.)

2.3.2. Robert Eriksonin ja John Goldthorpen luokkatypologia

Toisenlaisen kehitelmän luokkajaosta ovat tehneet Robert Erikson ja John Goldthorpe. Heidän luokkatypologian lähtökohta on Weberin käsitys luokista markkinavälitteisenä

objektiivisina elinolosuhteina. Erikson ja Goldthorpe huomioivat työtehtävien monipuolistuminen toiminnaltaan ja ammattitaitovaatimuksiltaan. Erilaisia erityistaitoja vaativat työtehtävät jakavat ihmisryhmiä erilaisiin asemiin työmarkkinoilla siinä missä tuotantovälineiden omistus. Luokkatypologia on kehitelty ensisijaisesti empiirisen tutkimuksen apuvälineeksi ja sitä on käytetty paljon esimerkiksi sosiaalisen liikkuvuuden tutkimisessa. Sitä ei ole tarkoitettu kattavaksi luokkateoriaksi eikä luokkatypologiassa ilmaista ollenkaan luokkien keskinäisiä suhteita tai valtasuhteita. Periaate on se, että erilaisiin työmarkkina-asemiin perustuvat luokat eroavat toisistaan työtilanteeseen liittyvien objektiivisten ominaisuuksien perusteella. (Erikson & Goldthorpe 1992, 37–47; Erola & Moisio 2004, 122–123; Breen ym. 2004; Erola 2010a, 22.)

Luokka-asema määräytyy työtilanteen kautta kolmella eri kriteerillä. Ensimmäinen näistä on se, toimitaanko työnantajana, itsenäisenä yrittäjänä vai palkansaaajana. Toinen kriteereistä on työn itsenäisyyden määrä sekä työn valvonnan vaikeuden aste ja kolmas työssä vaadittavien erityisten ammattitaitojen määrä. (Erikson & Goldthorpe 1992, 37–42; Breen 2004, 10–11; Erola 2010b, 29.) Ensimmäinen jakokriteereistä oli varhaisen teollisen kapitalismin aikana hyvin selvä luokkajaon ilmentäjä, etenkin Marxin teorioissa. Kapitalistisen tuotannon kompleksisoitumista seuranneet monimutkaiset yhtiöomistukset, palkansaaajina työskentelevät johtajat ja ulkoistettuina alihankkijoina toimivat yrittäjät ovat tehneet tästä kriteeristä monimutkaisemman. Esimerkiksi yrittäjät voivat hyvinkin olla niin sanottuja pakkoyrittäjiä, jotka olisivat samanlaisissa työtehtävissä paremmassa asemassa palkkatyöläisinä. Siksi palkkatyö- tai yrittäjästatus ei ole aina mielekkäin luokittelukriteeri, vaan luokkajakoja ilmenee muuallakin. Erikson ja Goldthorpe painottavatkin luokkatypologiassa omistuksen lisäksi myös kahta muuta kriteeriä, eli työn itsenäisyyden astetta sekä työssä vaadittavien erityistaitojen määrää. (Erikson & Goldthorpe 1992; 40–42; Erola 2010b, 29.)

Lähestymistapa luokkajakoon työn itsenäisyyden asteen ja työssä tarvittavien erityistaitojen määrän perusteella on seuraavanlainen. Sellaisissa ammateissa toimivien, joiden työ on sangen itsenäisluontoista, työnteon valvominen hankalaa ja joiden työ edellyttää runsaasti erityistaitoja, työmarkkina-asemasta käytetään termiä palvelussuhde. Palvelussuhteissa toimivat työntekijät ovat työn korkeiden ammattitaitovaatimusten turvin varsin hankalasti korvattavissa, minkä seurauksena heidän neuvotteluasemansa työn

ehtoista on perustyöläistä parempi. Lisäksi heillä on työtehtävissään enemmän henkilökohtaista vapautta ja vastuuta kuin perinteisissä työsuhteissa toimivilla. (Erikson & Goldthorpe 1992, 40–43; Erola 2010b, 29–30.) Termiä palvelussuhde ei tule sekoittaa palveluammateissa toimiviin, vaan se on sisällöllisesti eri asia.

Palkkatyössä toimivien luokkien toisen ääripään muodostavat työsuhteessa toimivat ammattiryhmät. He ovat pääasiassa erilaisten rutiininomaisten töiden tekijöitä, joiden työskentely ja työn tulos ovat suhteellisen helposti kontrolloitavissa. Lisäksi työ edellyttää vähäisen määrän erityisiä ammattitaitoja ja siksi työsuhteessa toimivat ovat palvelussuhteessa toimivia helpommin korvattavissa. Siten heidän asema työmarkkinoilla on palvelussuhteessa työskenteleviä oleellisesti heikompi. Palvelussuhde- ja työsuhdeluokkien välillä on vielä kolmas työsuhdetyyppi. Tuohon välikategoriaan sijoittuvat sellaiset ammattiryhmät, joiden työ ei edellytä niin paljon erityistaitoja kuin palvelussuhdeluokilla, mutta heidän työ vaatii kuitenkin sen verran erityistaitoja, ettei heidän korvaaminen onnistu vaivatta. (Erikson & Goldthorpe, 1992 43–44; Erola 2010b 29–30.)

Omistusten, työn itsenäisyyden asteen ja työssä tarvittavien erityistaitojen pohjalta Erikson ja Goldthorpe ovat jakaneet väestön yhteentoista eri luokkaan taulukon 2 mukaisesti. Vakiintuneessa kielenkäytössä luokista käytetään usein roomalaisten numeroiden ja kirjainten yhdistelmiä.

TAULUKKO 2. Erikson-Goldthorpe -luokkatypologia (Erola 2010b, 31)

Luokka	Esimerkkiammatteja
I: Ylemmät professiot (ja liikkeenomistajat)	Lääkäri, tuomari, ylempi johtaja
II: Alemmat professiot	Asiantuntija, alempi virkamies
IIIa: Talouden ja hallinnon toimistotyöntekijät	Pankkivirkailija, sihteeri
IIIb: Asiakaspalvelutyöntekijät	Kassatyöntekijä, tarjoilija
IVa: Pienyrittäjät, joilla vähäinen määrä palkattua työvoimaa	
IVb: Yksityisyrittäjät	
IVc: Maanviljelijät tai alkutuotantoyrittäjät	
V: Alemman tason työnjohto	Lähiesimies, teknikko
VI: Ammattitaitoiset manuaalisen työn tekijät	Autonasentaja, paperinvalmistaja
VIIa: Muu työväestö	Varastotyöntekijä, pakkaaja
VIIb: Muu työväestö maatalousammateissa	Metsuri, kalastaja

Mainituista luokista palvelussuhdeluokkiin kuuluvat ylemmät ja alemmat professiot (I & II). Ylempien professioiden (ja liikkeenomistajien) luokkaan kuuluvat ylemissä

johtotehtävissä ja erityisasiantuntija-ammateissa työskentelevät sekä suuren määrän työllistävät työnantajat. Viimeisenä mainituilla johtotehtävien ajatellaan olevan pääasiallinen toimeliaisuuden muoto. Alempiin professioihin (II) kuuluvat alemman tasoiset virkamiehet ja monenlaisissa asiantuntijatehtävissä toimivat. He eroavat ylemmistä professioista vähempien työssä vaadittavien erityistaitojen ja työn vähäisemmän itsenäisyyden asteen perusteella. (Erikson & Goldthorpe 1992, 40–43.) Professiot saatetaan joskus samastaa toimihenkilöihin, mutta ne eivät ole kuitenkaan täysin sama asia käsitteellisesti eivätkä sisällöllisesti (Toivonen 2010, 207–208). Esimerkiksi toimihenkilöiksi tavallisesti luokiteltavat sihteerit ja pankkivirkailijat kuuluvat luokkatypologiassa talouden ja hallinnon toimistotyöntekijöiden (IIIa) luokkaan.

Suomessa työsuhdeluokkiin katsotaan kuuluvan sekä *muut työntekijät* (VIIa) *maataloustyöväestö* (VIIb) mukaan lukien että *asiakaspalvelutyöntekijät* (IIIb), joista enemmistö on matalasti palkattuja naisvaltaisten palvelualojen työntekijöitä. Palvelus- ja työsuhdeluokkien välille jääviin luokkiin kuuluvat taas *talouden ja hallinnon toimistotyöntekijät* (IIIa) sekä *ammattitaitoinen työväestö* (VI) *välitön työnjohto* (V) mukaan lukien. Työsuhde- ja välikategoriaan kuuluvien luokkien välillä on yleensä vaihtelua eri maiden välillä, koska eri maiden työmarkkinarakenteet ovat jonkin verran erilaisia (Erola 2010b, 29–31.) Esimerkiksi luokkaa *ammattitaitoinen työväestö* pidetään joissain maissa työsuhdeluokkana muun työväestön tapaan. (Erikson & Goldthorpe 1992, 42–43; Breen 2004, 12–13).

Luokkatypologian täydellistä 11-luokkaista versiota käytetään hyvin harvoissa tutkimuksissa. Sen sijaan eri luokkia on tapana yhdistellä tarpeen mukaan. Yhdistely perustuu usein käytössä olevan aineiston kokoon sekä siitä saatavilla olevaan informaation määrään työtilanteesta. Se, millainen luokkien yhdistely on validia, vaihtelee esimerkiksi maan työmarkkinatilanteen mukaan. Tärkein yhdistelyn validiutta määräävä tekijä on kuitenkin tutkimuskysymys, joten päätös yhdistelystä on viime kädessä aina tutkijan vastuulla. (mm. Erikson & Goldthorpe 1992; Erola & Moisio 2004, 123; Moisio 2007)

3. KOULUTUKSEN YHTEISKUNNALLISET TEHTÄVÄT

Viimeistään teollistumisesta käynnistyneen yhteiskuntien modernisaatioprosessin, palkkatyöinstituution nousun ja elintarpeiden hankinnan vaihtovälitteistymisen myötä ihmisten ja ihmisryhmien roolista yhteiskunnallisessa tuotannossa ja työnjaossa on tullut tärkeä yhteiskunnallista asemaa määrittävä tekijä (mm. Bowles 1977). Ihmiset eivät päädy näihin yhteiskunnallista asemaa määrittäviin työtehtäviin sattumanvaraisesti, vaan useanlaisten toisilleen päällekkäisten elämänaikaisten tapausten kulkujen seurauksena. Yleisenä minimiehtona kaikenlaisiin työtehtäviin päätymiselle voidaan pitää sitä, että henkilöllä on jonkinlainen vähimmäispätevyys niiden suorittamiselle.

Pätevyys sisällöltään yksinkertaisimpinaan pidettyihin työtehtäviin ei ole synnynnäinen ominaisuus, vaan edellyttää aina jonkinlaisten tietojen ja taitojen oppimista sekä kykyä soveltaa näitä tietoja ja taitoja. Vielä omavaraiseen tuotantoon perustuvien agraaristen yhteiskuntien perinneammateissa oppi siirtyi monesti perimätietona isältä pojalle. Yhteiskunnallisen tuotannon monipuolistuttua ja työnjaon eriydyttyä työtehtävien ja niissä vaadittavien ammattitaitojen kirjo on laajentunut. Erilaisissa työtehtävissä vaadittavat taidot ja kyvyt ovat suurimmassa osassa töitä sellaisia, että suurten ihmisryhmien harjaannuttamiseksi niihin tarvitaan jonkinlaisia opettamisen kautta tietoja ja taitoja ihmisjoukoille ”siirtäviä” instituutioita tai laitoksia, joita kutsutaan yleisesti kouluiksi¹. (mm. Lehtisalo & Raivola 1999, 22–23; Antikainen ym. 2006, 63–68.)

Modernisoitumisesta ja työnjaon eriytymisestä on näin seurannut ammattitaitovaatimusten monipuolistuttua se, että koulutuksesta aina perustaidot ja -kansalaisvalmiudet opettavasta perusopetuksesta johonkin ammattiin valmistavaan koulutukseen ja yliopistoihin on tullut entistä tärkeämpi ihmisryhmien yhteiskunnalliseen asemaan vaikuttava tekijä (Antikainen ym. 2006, 134–151). Kun koulutus jatkuvien arviointien muodossa mielletään läpi koulutien kestäväksi pitkäjänteiseksi osoitukseksi tietynlaisten tietojen ja taitojen hallinnasta, ajatellaan yksilöllisten ominaisuuksien tulleen synnynnäisiä piirteitä tärkeämmiksi ihmisten yhteiskunnalliseen asemaan vaikuttavina tekijöinä. Tämä siksi, että tie lähes kaikenlaisiin työtehtäviin kulkee koulunpenkin kautta.

¹ Historiallisesti käsitys massakoulutuksen synnystä teollisuuden tarpeita palvelemaan ei ole täysin oikea. Yleiset koulut ja jopa lailla säädetty oppivelvollisuus on jossain päin edeltänyt ajallisesti teollista vallankumousta tai laajamittaista palkkatyöläistymistä. (Lehtisalo & Raivola 1999, 23; Antikainen ym. 2006, 69–72.) Kuitenkin, kouluissa opettavat perustaidot luku-, kirjoitus- ja laskutaidoista lähtien ovat tuiki tarpeellisia pohjatietoja myöhemmälle ammatilliselle erikoistumiselle (Antikainen ym. 2006 142).

Ilmiön ajatellaan korostuneen entisestään sitä mukaa kuin pitkää koulutusta vaativien työtehtävien suhteellinen osuus on kasvanut (mm. Bell 1977; Lehtisalo & Raivola 1999, 46–50; Brown 2006.).

Koulutus linkkinä ihmisryhmien ja yhteiskunnallisten asemien välillä näyttäytyy ihmisten näkökulmasta kuitenkin ristiriitaisena mahdollistavana ja rajoittavana tekijänä. Tätä voidaan lähestyä kahdesta tärkeästä koulutuksen yhteiskunnallisesta funktiosta käsin. Nämä funktiot ovat *kvalifiointi* ja *valikointi*, jotka molemmat kuvaavat koulutuksen yhteyttä yhteiskunnalliseen tuotantoon ja työmarkkinoihin. Kvalifioinnin ja valikoinnin näkökulmasta koulutus on prosessi, jossa on tarkoitus tuottaa tulevaisuuden työtilannearvioihin perustuen tietty määrä tietynlaisin ammattiaidoin varustettuja ihmisiä. Toisistaan poikkeavin työmarkkinoilla käyttökelpoisin ominaisuuksin varustetut ihmiset päätyvät taitojen ja ominaisuuksiensa nojalla enemmän tai vähemmän sopivanlaisiin työtehtäviin. Sosiaalinen hierarkian ollessa tiiviisti kytköksissä ihmisryhmien rooliin yhteiskunnallisessa tuotannossa koulutus vaikuttaa aina alakoulun ensimmäisiltä vuosilta korkeimpia asteita myöten oman logiikkansa mukaisesti sekä siihen, millaiseksi yhteiskunnan luokkarakenne muodostuu että yksittäisten ihmisten luokka-asemiin. (Lehtisalo & Raivola 1999, 38–58; Antikainen ym. 2006, 139, 148–149.)

Kvalifiointi ja valikointi eivät ole ainoita koulutuksen yhteiskunnallisia funktioita. Näiden lisäksi koulutuksen tärkeinä funktioina on pidetty *integraatiota ja varastointia*. Integroinnilla tarkoitetaan koulutuksen tehtävää yhteiskunnallisen vakauden ja kiinteyden ylläpidossa sekä uusien sukupolvien liittämistä osaksi yhteisöä siinä vallitsevine toiminta- ja ajattelutottumuksineen (Antikainen ym. 2006, 152–155). Varastoinnilla taas viitataan historiallisessa mielessä siihen, että lasten laittaminen kouluun muiden valvontaan päivän ajaksi mahdollisti pienten lasten vanhempien täysipäiväisen työnteon. Myöhemmin koulutuksen laajennuttua ja koulunkäyntiajan pidennyttyä kouluttaminen on mielletty varastoinniksi myös siinä mielessä, että kouluja käydessä ollaan ikään kuin varastossa odottamassa sopivaa hetkeä siirtyä työmarkkinoille. (emt. 156–158.) Tässä yhteydessä keskityn kuitenkin vain tuotantoon, työnjakoon ja ihmisryhmien yhteiskunnallisiin positioihin suoraan kytköksissä oleviin kvalifiointi- ja valikointifunktioihin.

On hyvä todeta vielä, että koulutus tuskin on edes varta vasten johonkin tiettyyn ammattiin suoraan valmistavassa täsmäkoulutuksessa pelkkää ammatillisten valmiuksien suoraviivaista opettamista. Sen sijaan opetussisältöihin kuuluu aina jonkin verran myös

ammattitaitoon suoraan liittymättömiä asioita, minkä lisäksi opiskelijoilla on yleensä muitakin tavoitteita kuin ammattiin pätevöittävän tutkinnon suorittaminen. Opiskelu sisältää muodollisen opetuksen ohessa esimerkiksi toisten ihmisten tutustumisen kautta muodostuvia sosiaalisia suhteita. Sekin on tarpeellista todeta, että korkeimman opetuksen yliopistot eivät ole pelkkiä oppilaitoksia, vaan yhtäältä myös tieteellisen tutkimuksen laitoksia. Pääpaino koulutusta käsittelevässä jatkotarkastelussa on kuitenkin siinä, millaisessa yhteydessä koulutus kaikkine vivahteineen on ihmisten yhteiskunnallisille asemille ja ihmisryhmien välille muodostuville sosiaalisille jaolle.

3.1. Koulutuksen kvalifikaatiotehtävä

Kun koulutuksen keskeisenä roolina pidetään erilaisten tietojen, taitojen, asenteiden, kykyjen ja toimintamallien opetusta, viitataan koulutuksen kvalifikaatiofunktioon. Koulutus ymmärretään prosessina, jolla tuotetaan suurille ihmisryhmille koulutien alkutaipaleella olevista lapsista pitkälle koulutautuviin aikuisiin niin työelämässä kuin senhetkisen yhteiskunnallisen toimintaympäristön arkisessa yhteisössä tarpeellisia kvalifikaatioita. (Antikainen ym. 2006, 140.) Kvalifiointi mielletään usein sijoitukseksi inhimilliseen pääomaan. Inhimillisellä pääomalla tarkoitetaan laveasti työikäisen väestön yhteiskunnallisen tuotannon eri aloilla tarpeellisia yleisiä ja erityisiä taitoja. Näiden lisäksi siihen katsotaan kuuluvan myös väestön yleinen toimintakyky esimerkiksi kansanterveyden muodossa. Koulutuksen välittämien tiedoin ja taidoin varustettujen ihmisten toivotaan tulevaisuudessa tuottavan työllään yhteiskunnallista vaurautta. (mm. Schultz 1961; Becker 1964; Kokkinen 2012.) Lisäksi pätevöittäessään ihmiset tietynlaisilla kvalifikaatioilla toimimaan näitä taitoja vastaavissa työtehtävissä koulutus toimii ihmisille tienä tietynlaiseen yhteiskunnalliseen asemaan työmarkkinoiden välityksellä. (Broady 1986, 55; Lehtisalo & Raivola 1999, 39–46; Antikainen ym. 2006, 140–147.)

Yksinkertaisimmillaan kvalifiointi on prosessi, jossa formaalin koulutuksen kautta erilaisia tietoja, taitoja, asenteita ja toimintamalleja laajoille ihmisjoukoille opettamalla tuotetaan työmarkkinoiden tarpeisiin mahdollisimman sopiva määrä mahdollisimman sopivin kvalifikaatioin varustettua työvoimaa kullekin tärkeäksi katsotulle tuotannonalalle. (Lehtisalo & Raivola 1999, 38–42, 49; Antikainen ym. 2006, 140). Eriasteisten

oppilaitosten vastuulla on erityyppisten kvalifikaatioiden opetus. Perusopetukselle kuuluu perusasioiden, kuten luku-, kirjoitus- lasku ja kielitaidon sekä yleistiedon opetus. Ammatillisessa koulutuksessa taas ihmisistä koulitaan tietyn alan taitajia ja yliopistoissa akateemisia asiantuntijoita. Se, millaisia kvalifikaatioita opetetaan, vaihtelee aina ympäröivän yhteiskunnan mukaan. Koulutusta järjestetään sellaisiin työtehtäviin, joita yhteiskunnallisessa tuotannossa on. Tämän lisäksi myös perusopetus on oppisisällöltään erilaista nykyaikaisessa tietoyhteiskunnassa kuin maatalousyhteiskunnassa. Koulutus näin muokkautuu taso tasolta sen mukaan, millaiset kvalifikaatiot ovat tarpeellisia tai hyödyllisiä yhteiskunnallisen elämän eri osa-alueilla. (Antikainen ym. 2006, 140–142.)

Kvalifiointi ei kuitenkaan tarkoita vain senhetkisen työvoimatarpeen tyydyttämistä tai tulevaisuuden työvoimatarve-ennustuksiin reagointia. Tavallisesti koulutuspolitiikan päämääriin kuuluu myös tuotantorakenteen muokkaaminen kvalifioinnin kautta. Ihmismassojen kvalifioinnilla edeltäjiään korkeampina pidetyin tiedoin ja taidoin heidän toivotaan luovan aiempaa paremman ja vauraamman yhteiskunnan ennen muuta teknologisen kehityksen, sen kautta paranevan tuottavuuden ja sitä seuraavan taloudellisen vaurastumisen myötä. (Antikainen ym. 2006, 135–136; Kokkinen 2012, 15–20, 50.) Esimerkkinä edeltäjiään korkeammin kvalifikaatioin varustelusta voidaan mainita niin Suomen kuin läntisemmän Euroopan toisen maailmansodan jälkeinen koulutusekspansio. Historiallisesti se on tarkoittanut varhaisemmassa vaiheessa perusopetuksen ulottamista käytännössä koko väestölle ja myöhemmin entistä suuremman väestönsosan korkeakoulutusta (mm. Nevala 1999).

Ihmisten ja ihmisryhmien näkökulmasta koulutuksen kvalifiointifunktio tarkoittaa sitä, että tietynsisältöisen koulutuksen suorittettuaan he ovat omaksuneet tietynlaiset ammattitaitoa ilmaisevat pätevydet. Siten he ovat muodollisesti kelvollisia työskentelemään sellaisissa tehtävissä, joissa näille taidoille on käyttöä. Tutkinnot tuovat näin mahdollisuuksia päätyä työtehtävien kautta tietynlaiseen objektiiviseen elintasoon. (Antikainen ym. 2006, 139–140, 144–146.) Näin ajateltuna koulutuksen kautta hankitut pätevydet voidaan ymmärtää Weberin luokkakäsityksen yhteydessä mainittuna luokka-asemaan vaikuttavana markkinakapasiteettina (mm. Broady 1986, 55; Naumanen 2002, 90–110; Silvennoinen 2002, 43–47.) Muodollinen koulutus kuuluu niihin ihmisillä hallussa oleviin asioihin, joita markkinavälitteisesti hyödyntämällä ihmiset päätyvät tietyillä todennäköisyyksillä eritasoisiiin luokka-asemiin.

Koulutuksen kautta hankituista kvalifikaatioista puhuttaessa on tärkeää huomata, että ne eivät ole täysin sama asia kuin ammattitaito, vaan osa tuota kokonaisuutta. Muodollista ammatillista pätevyyttä osoittavista tiedoista ja taidoista käytetään termiä *muodolliset kvalifikaatiot*, jotka ilmenevät käytännössä tutkintotodistuksina ja arvosanoina. Työmarkkinoilla nämä osoittavat sen, millaisiin tehtäviin tutkinnon haltija on omaksumiensa tietojen ja taitojen perusteella muodollisesti pätevä. (Broady 1986, 55; Antikainen ym. 2006, 142.) Tuo pätevyys voi kattaa kelpoisuuden johonkin yksittäiseen ammattiin tai useampiin sisällöltään vaihteleviin työtehtäviin jollakin alalla (Lehtisalo & Raivola 1999, 41). Joka tapauksessa ne ovat aina osa *todellisia kvalifikaatioita*, joilla tarkoitetaan eräänlaista summaa muodollisista kvalifikaatioista ja ihmiseen ruumiillistuneista muista työtaitoa osoittavista ei-muodollisista kyvyistä. Tällaisia voivat olla käytännössä kaikenlaiset mahdolliset inhimilliset piirteet, kuten työssä opitut taidot, persoonallisuuspiirteet, sosiaaliset taidot, terveydentila tai jotkin sosiokulttuuriset tavat. Epämuodolliset kvalifikaatio eivät ole yleispäteviä, vaan joissakin työtehtävissä hyödyllinen ominaisuus voi olla haittatekijä, eli diskvalifikaatio, toisenlaisissa töissä. (Antikainen ym. 2006, 145–147.) Heikkoa terveydentilaa tai vastaavaa voidaan puolestaan pitää universaalina diskvalifikaationa.

Muodollisena kvalifikaationa toimiva tutkintotodistus ei kuitenkaan sinänsä kerro kokonaisvaltaisesti haltijansa pätevyydestä, vaan viittaa asiaan epäsuorasti. Pelkkä muodollinen kvalifikaatio ei näin ole tae pääsystä taitotasoa vastaavien työtehtävien kautta tiettyyn yhteiskunnalliseen asemaan. Kuitenkin jonkinlaisen koulutuksen ollessa liki välttämätön välietappi käytännössä minkälaiseen työhön tahansa on muodollisilla kvalifikaatioilla merkittävä osuus ihmisyksilöille ja -ryhmille tiellä yhteiskunnallisiin asemiin. (Naumanen 2004, 137; Antikainen ym. 2006, 142.) Tuo osuus on sitä korostuneempi, mitä korkeampia työtehtävien muodolliset ammattitaitovaatimukset ovat. Ratkaisevan tärkeitä muodolliset kvalifikaatiot ovat silloin, kun muodolliset pätevyysvaatimukset on kirjattu lakiin, kuten terveydenhuollon ammatillisilla.

Mainittu viittaa sekä koulutuksen kautta hankittavien muodollisten kvalifikaatioiden että todellisten kvalifikaatioiden suhteellisuuteen. Ihmisten ja ihmisryhmien yhteiskunnalliset asemat eivät määrity kvalifikaatioiden objektiivisten mittarien perusteella. Sen sijaan yhteiskunnalliset ja tuotannolliset olosuhteet vaikuttavat kvalifikaatioiden käyttökelpoisuuteen työmarkkinoilla. Kvalifikaatioita hyödyntäen

saavutettava paikka yhteiskunnallisessa hierarkiassa on kiinni siitä, millaista käyttöä niille on työmarkkinoilla joko kvalifikaatioita vastaaviin työtehtävien pääsystä tai näitä taitoja yrittäjänä toimiessa hyödyntämällä. Tärkeitä kvalifikaatioiden hyödyllisyyttä sääteleviä ympäristötekijöitä ovat tuotantorakenteen teknologinen kehitys ja tietyin kvalifikaatioin varustettujen ihmisten määrä suhteessa työvoiman kysyntään. (Silvennoinen 2002, 65; Antikainen ym. 2006, 140, 144–147; Machin & van Reenen 2011.)

Teknologinen kehitys muokkaa kvalifikaatioiden käyttökelpoisuutta siten, että uudenlaiset tuotantoon tulevat tuotantovälineet uudistavat työprosesseja, mikä vaatii uudenlaisia kykyjä ja mahdollisesti tekee joitakin kykyjä tarpeettomiksi (Antikainen ym. 2006, 145–147.) Yksi esimerkki tällaisesta on tietotekniikan käytön yleistymisen vuosituhaten vaihteen tienoilta. Edellytys tietoteknisten laitteiden riittävästä käyttötaidosta tarkoitti ammattitaitovaatimusten muokkautumista aina erityisasiantuntijatehtävistä hyvin rutiininomaisina pidettyihin töihin (mm. Blom ym. 2001, 151–170; Machin & van Reenen 2011). Työvoiman kysyntään ja tarjontaan nähden taas kvalifikaatiot ovat suhteellisia hyödykkeitä, eli niiden vaihtoarvo työmarkkinoilla on sitä suurempi, mitä harvemmalla on vastaavanlaisia kykyjä (mm. Hirsch 1977, 28–31).

Seuraavassa luvussa tarkemmin käsiteltävä Suomen toisen maailmansodan jälkeinen korkeakoulutuksen laajentuminen on yksi hyvä esimerkki kvalifikaatioiden suhteellisuudesta. Elinkeinorakenteen muuttuminen suuntaan, jossa perinteisten rutiininomaisten työtehtävien määrä laskee suhteessa korkeampaa formaalia koulutusta vaativiin ja monesti korkeatuloisempiin asiantuntijatehtäviin mahdollisti aiempaa huomattavasti suuremman ihmisjoukon päätyksen parempaan objektiiviseen elintason kolmannen asteen tutkintojen osoittamien muodollisten pätevyyksien välityksellä. Korkeakoulutus on näin suotuisissa työnjaollisissa oloissa toiminut vaatimattomammista sosiaalisista lähtökohdista tulleille merkittävänä sosiaalisen nousun väylänä. (mm. Moisio 2007, 265–266, 277–278; Pekkala-Kerr & Rinne 2012, 323–328.)

Viime vuosisadan puolivälin jälkeen korkeampaa elintasoja ja hyvinvointia suurelle joukolle tuonut korkeakoulutusekspansio on kuitenkin alettu myöhemmin nähdä runsauden sarven sijaan eräänlaisena kaksiteräisenä miekkana. Yleisen koulutautumismyönteisen ilmapiirin säilymisestä huolimatta myös Suomessa on joitakin vuosikymmeniä puhuttu yhä enemmän koulutusekspansioon uhkakuvana sisältyvästä yli- tai liikakoulutuksesta (Pekkala-Kerr & Rinne 2012, 342). Molemmilla termeillä viitataan

siihen, että joko yhteiskunnallisessa tuotannossa yleisesti, jollekin tuotannonalalle tai yksittäiseen ammattiin on koulutettu enemmän päteviä henkilöitä kuin työvoimalle on tarvetta. Tuloksena on työvoiman ylitarjonta, josta on ajateltu seuraavan tutkintoinflaation, eli suoritettujen tutkintojen arvojen laskemisen. (mm. Brown 2006, 382–388; Pekkala-Kerr & Rinne 2012, 342.)

Ylikoulutuksesta seuraava tutkintoinflaatio vaikuttaa siten, että tietynlaisen koulutuksen suorittaneiden yhteiskunnallinen asema heikkenee ainakin työmarkkinatilanteen osalta. Kun tietynlaista ammattitaitoa vaativia työtehtäviä on merkittävästi vähemmän kuin muodollisesti päteviä tekijöitä, vallitsevat ostajan markkinat. Työnantajat voivat valikoida suuresta massasta päteviä tekijöitä, mikä ei ole mahdollista täystyöllisyyden tai työvoimapulan oloissa. Korkeakaan koulutus ei ole työvoimaansa myyvälle samanlainen valttikortti kuin korkeakoulutuksen ollessa harvojen etuoikeus. Heille ei esimerkiksi tarvitse tarjota ylimääräisiä kannustimia joko rahallisen kompensaation tai työjärjestelyiden muodossa. Lisäksi muodollisesti pätevien työntekijöiden määrän ylittäessä kysynnän seuraa siitä tavallisesti myös alityöllisyyttä, työttömyyttä tai joissain tapauksissa päättymistä koulutusta vastaamattomiin työtehtäviin. (Brown 2006, 391–392; Antikainen ym. 2006, 121–123; Pekkala-Kerr & Rinne 2012, 342.) Siltä osin kuin ihmisiä työllistyy matalampina pidettyjen kvalifikaatioiden työtehtäviin, on ajateltu myös alempien asteiden tutkintojen arvojen alenevan (mm. Wolbers ym. 2001, 12–17; Aro 2003).

Työmarkkinakvalifikaatioiden näkökulmasta tutkintoinflaatio tarkoittaa erityisesti kahta asiaa. Ensinnäkin koulutuksen kautta hankittavien muodollisten kvalifikaatioiden ja yhteiskunnallisen aseman välinen yhteys pienenee. Korkea muodollinen pätevyys ei ylikoulutuksen tilanteessa ennusta korkeaa yhteiskunnallista asemaa samalla tavalla kuin esimerkiksi täystyöllisyyden oloissa. Tähän liittyvä toinen ilmiö on muodollisten ja ei-muodollisten kvalifikaatioiden välisen suhteen muutos. Kun muodollisesti pätevää työvoimaa on tarjolla tungokseksi asti, ei-muodollisten kvalifikaatioiden rooli työmarkkinoilla korostuu suhteessa suoritettuihin tutkintoihin. (mm. Hirsch 1977, 49; Bourdieu 1984, 143–154; Hansen 1996, 400–401; Naumanen 2004, 153.) Tämä ei tarkoita sitä, että muodolliset kvalifikaatiot tulisivat tutkintoinflaation myötä merkityksettömiksi tai edes vähämerkityksellisemmiksi, vaan niiden luonteen muutosta. Koulutuksen on metaforisesti todettu muuttuneen ylellisyshyödykkeestä välttämättömyshyödykkeeksi

työvoiman ylitarjonnan tilanteessa (mm. Brown 2006, 389).

Kolmannen asteen tutkintojen inflaatiota käsittelevissä empiirisissä tutkimuksissa ei ole oltu täysin yksimielisiä siitä, missä määrin ylikoulutusta on tapahtunut tai onko siitä seurannut tutkintojen arvojen alenemista (mm. Barth 2009; Dolton & Marcenaro-Gutierrez 2009). Vastauksen voidaan sanoa olleen vähintään varovaisen myönteinen, sillä monessa Euroopan maassa koulutuksen ja luokka-aseman välisen yhteyden on havaittu heikentyminen (mm. Jonsson 2004; Vallet 2004; Ganzeboom & Luijck 2004; Layte & Whelan 2004; Goldthorpe & Mills 2004). Suomessa on todettu, että 2000-luvulle tultaessa aiempaa useammat korkeasti koulutetut ovat päätyneet kohtalaisen yksinkertaisiin työtehtäviin ja korkeakoulututkinnon tuovan takavuosisikymmeniä harvemmalle korkean tulotason (Aro 2003). Toisaalta, on myös saatu sellaisia tutkimustuloksia, joiden mukaan tutkintoinflaatio ei ole osoittautunut luullun suureksi (Erola 2009; 2010d).

Näistä kehityskuluista huolimatta 2000-luvun Suomessakin korkeasti koulutetut toimivat keskimäärin muunlaisia tutkintoja suorittaneita paremmin palkatuissa työtehtävissä, minkä lisäksi heidän köyhyys- ja työttömyysriski on vähemmän koulutettuja pienempi (mm. Böckerman 2002; Aro 2003). Työmarkkina-asemaan liittyvien tekijöiden lisäksi korkeasti koulutetut elävät vähän koulutettuja pidempään (Valkonen ym. 2007; Enroth ym. 2015) ja heidän terveydentilansa on matalammin koulutettuja parempi (Rahkonen ym. 2007). Myös muualla Euroopassa kolmannen asteen tutkintojen suorittaneiden tulot ovat järjestelmällisesti olleet korkeammat kuin muilla asteilla koulutautuneilla (Cholezas & Tsakloglu 2009). Samanaikaisesti kuitenkin saman koulutustason eri alojen väliset tuloerot ovat lisääntyneet Suomen ohella ympäri Eurooppaa, minkä arvellaan olevan ainakin osittain seurausta tutkintoinflaation kohdistumisesta toisille aloille muita voimakkaammin (mm. Reimer & Noelke 2008; Budria & Telhado Pereira 2009; Cholezas & Tsakloglu 2009).

3.2. Koulutus ja valikointi yhteiskunnallisiin asemiin

Puhuttaessa koulutuksen kvalifikaatioiden tuottamisen yhteydessä eriytyneestä yhteiskunnallisesta työnjaosta, erilaisista ammattitaitovaatimuksista tai verrattaessa eritasoisesti koulutettujen sosioekonomisia tilanteita viitataan aina implisiittisesti toiseen

tuotantoon ja työnjakoon liittyvään koulutuksen yhteiskunnalliseen funktioon, eli *valikointiin*. Siinä missä kvalifikaationäkökulmasta koulutuksen ajatellaan muodollisten kvalifikaatioiden tuottamisen kautta lisäävän suuren ihmisjoukon työmarkkinapotentiaalia, valikoinnissa korostetaan koulutuksen sosiaalisia jakoja kvalifikaatioerojen kautta ihmisryhmien välille tuottavaa luonnetta. Koulutuksen varustaessa ihmisiä muodollisilla kvalifikaatioilla tapahtuu kvalifioinnin rinnalla aina myös valikointia. Kysymys on siitä, ketkä varustetaan millaisin muodollisin kvalifikaatioin ja millaiset yhteiskunnalliset tekijät ovat yhteydessä siihen, ketkä päätyvät minkäkinlaisille koulutuspoluille ja niiden kautta tiettyihin rooleihin yhteiskunnallisessa työnjaossa. (Ahola 1995, 17–20; Silvennoinen 2002, 49–77; Antikainen ym. 2006, 147–151.)

Jonkinasteinen valikointi on tuotannollisista syistä välttämättömänä, koska kaikki työtehtävät eivät ole sisällöllisesti samanlaisia. Yhteiskunnan jäsenet on varustettava koulutuksen kautta toisistaan riittävän poikkeavin muodollisin kvalifikaatioin, jotta välttämättömille tai tärkeinä pidetyille tuotannonaloille olisi riittävä määrä työntekijöitä (Lehtisalo & Raivola 1999, 56, 58). Mitä eriytyneempi yhteiskunnallinen työnjako on, sitä korostuneempi on koulutuksen valikointifunktio, sillä työmarkkinoilla tarpeellisten kykyjen laajempi kirjo tarkoittaa vastaavanlaista eriytymistarvetta myös koulutuskentälle (Ahola 1995, 20).

Yksinkertaisimmissa muodossa valikointi ilmenee siinä, että johonkin tiettyyn ammattiin muodollisesti pätevöittävään koulutukseen on pienempi sisäänotto kuin kouluttautumishalukkaiden ihmisten määrä. Tarjottaessa mahdollisuudet tietynsuuruiselle joukolle hankkia johonkin työtehtävään tarvittavat muodolliset kvalifikaatiot rajataan vastaava mahdollisuus samalla muilta pois. (mm. Ahola 1995, 17.) Toiseksi, yksinkertaisin valikointi tarkoittaa myös sitä, että yhdenlaiseen ammattiin pätevöityminen yleensä rajoittaa saman henkilön mahdollisuuksia hankkia toisenlaisia pätevyksiä. Tämä rajoitus ei ole ehdoton, koska on tietenkin mahdollista kouluttautua monelle eri alalle. Kuitenkin pätevyuden hankkiminen vie aikaa ja viime kädessä ihmisten rajallinen elinaika rajoittaa loogisesti myös laajan skaalan ammatillista pätevöitymistä.

Valikointi ei kuitenkaan rajoitu koulutuspaikkojen ja -halukkaiden väliseen erisuuruuteen. Se on pikemminkin läpi koulutien ensimmäisistä vuosista loppututkintoon ja mahdolliseen jatkokoulutukseen asti kestävä opiskelun päivittäisessä arjessa tapahtuva prosessi (Antikainen ym. 2006, 149–150). Koulumaailmaan tullessa

lapsilla on jo valmiiksi vaihteleva määrä ennalta opittuja tietoja, kykyjä, persoonallisuuspiirteitä, sekä yleensä kasvatuksen kautta saatuja sosiokulttuurisia ominaisuuksia (Bourdieu & Passeron 1977, 72–74; Bourdieu 1984, 169–225; Feinstein 2003; 2006; Esping-Andersen 2004, 116–121). Näihin lähtökohtiin, koulutaipaleen aikana opittuihin asioihin ja jatkuvaan esimerkiksi kokein ja tenttein annettuihin näyttöihin pohjautuen koulumaailman käytännöt ohjaavat kutakin sen vaikutuspiirissä olevaa hienovaraisin mekanismein kunkin kykyjä parhaiten vastaaville ”oikeanlaisille” koulutusurille. Yleensä tämä tarkoittaa karkeasti ottaen sitä, että hyvin koulussa pärjäävien sekä koulun kulttuurin omaksi kokevien todennäköisyys hankkia pidempi koulutus oppimiskokemusten voimaannuttamina on heikommin pärjääviä suurempi. (Ahola 1995, 17–18, 33; Antikainen ym. 2006, 148–150, 265–266, 275–276; Silvennoinen 2002, 54–57.) Kesto- tai tasovaihtelun lisäksi myös eri oppiaineissa eri lailla menestyminen ohjaa opiskelijoita hakeutumaan eri koulutusaloille.

Eritasoisien ja eri alan koulutuksen suorittaneet päätyvät loogisesti erilaiset kvalifikaatiot hankittuaan erilaisille paikoille yhteiskunnallisessa työnjaossa. Yhteiskunnallisen hierarkian perustuessa ihmisryhmien rooliin tuossa työnjaossa koulutus tuottaa näin objektiivisia elintasoeroja ihmisryhmien välille sisällöltään erilaisiin työtehtäviin muodollisesti pätevöittämissä kautta. Samalla se uusintaa ja muokkaa luokkarakennetta kokonaisuudessaan. Prosessin päämäärä on inhimillisen pääomapotentialin mahdollisimman tehokas allokaatio. Harvoin täysimääräisenä toteutuva optimaalinen lopputulos on se, että ihmiset valikoituvat parhaiten heidän kykyjään vastaaviin työtehtäviin johtaville koulutusurille ja että kullekin alalle suuntautuvien ihmisten määrä olisi tasapainossa tulevaisuudessa vallitsevan työmarkkinatilanteen kanssa ali- ja ylikoulutuksen ollessa minimissä. (Ahola 1995, 20–21; Lehtisalo & Raivola 1999, 42, 56; Silvennoinen 2002, 39, 57–58; Antikainen ym. 2006, 147–150.) On huomattava, että koulutus sinänsä ei aseta eri työtehtäviä hierarkkiseen järjestykseen, vaan tuo hierarkisoituminen tapahtuu muiden yhteiskunnallisten ja poliittisten tekijöiden seurauksena. Tästä syystä koulutuksen valikointi yhteiskunnallisiin asemiin on luonteeltaan epäsuoraa.

Valikointi ei monessa yhteydessä käytetystä kielellisestä ilmaisusta huolimatta tarkoita sitä, että esimerkiksi opettajat tai muu kouluhenkilökunta tietoisesti ohjaisi erilaista opiskelija-ainesta lapsesta pitäen tietynlaiseen muottiin. Pikemminkin koulun

jokapäiväisen toiminnan sisäinen logiikka vähittäin oppilaisiin iskostuvan itsekäsityksen kautta saa heidät tekemään toisistaan poikkeavia päätöksiä kouluttautumisestaan. (mm. Broady 1986, 14–15; Kivinen & Silvennoinen 2000, 51–52.) Toisaalta on todettava, että koulutus ei ole koskaan täysin neutraali yhteiskunnallinen instituutio. Koulujärjestelmän rakentaminen ja muokkaus kunkin ajankohdan ja olosuhteiden tarpeisiin on aina seurausta yhteiskuntapoliittisesta päätöksenteosta. Tähän taas vaikuttavat kulloinkin vallitsevat aatteelliset pyrkimykset niin kansainvälisen kuin valtakunnan- ja kunnallispolitiikan tasoilla sekä yksittäisten oppilaitosten sisällä. Nämä tekijät vaikuttavat aina koulutuksen resurssoinnista opintosuunnitelmiin. (mm. Lehtisalo & Raivola 1999, 22–37; 100–277; Lampinen 2000, 33–208; Suutarinen 2008.) Niin tärkeitä ja ajankohtaisia kuin koulutuksen suuntaa ohjaavat yhteiskuntapoliittiset toimenpiteet nykyaikaisissa yhteiskunnissa ovatkin, ei niiden syvempään pohtimiseen ole tässä yhteydessä mahdollisuutta.

3.2.1. Koulutus ja sosiaalinen tausta

Koulutuksen valikointifunktioon ja sosiaalisen hierarkian muovailuun liittyvä hyvin merkittävä yhteiskuntatutkimuksen piirissä havaittu ilmiö on ollut koulutustason sosiaalinen periytyvyys, tai yleisemmin perhetaustan vaikutus kouluttautumiseen (mm. Ahola 1995, 19). Hankitun koulutustason on todettu olevan hyvin vahvasti kytköksissä vanhempien koulutustasoon, ammattiasemaan ja varallisuuteen käytännössä missä tahansa maassa, varsinkin tämän tutkimuksen keskiössä olevan korkeakoulutuksen osalta (mm. Shavit ym. 2007; Pfeffer 2008; Chevalier ym. 2009). Myös Suomessa korkeasti koulutettujen ja ylempien toimihenkilöiden jälkeläisten todennäköisyys hankkia korkeakoulututkinto on ollut selvästi suurempi kuin esimerkiksi perinteisten työläisten ja vähemmän koulutettujen jälkeläisten. (mm. Ahola 1995; Kivinen & Rinne 1995; Nevala 1999; 153–164; Kivinen ym. 2012).

Koulutustason sosiaalisen periytyvyyden näkökulmasta koulutuksen valikointifunktion mukainen koulun arjessa tapahtuva oppilaiden vaiheittainen ohjailu sopivanlaisille koulutusurille tarkoittaa kärjistäen sitä, että erilaisista sosiaalisista lähtökohdista kouluun tulevat ohjautuvat toisistaan poikkeaville koulutuspoluille koulun säilyttäessä lähtökohtaerot ennallaan (Broady 1986, 12–13). Erilaisiin sosiaalisiin

kerrostumiin tai luokkiin kuuluvat poikkeavat toisistaan materiaalisten elinolojen lisäksi yleensä myös koulumaailmassa menestystä edistävien tapojen, tottumusten ja taipumusten osalta. Ne myöhempään koulumenestykseen ja kouluttautumisalttiuteen vaikuttavat tiedot, taidot, tavat ja taipumukset, jotka omaksuneena lapset astuvat koulutielle, ovat pitkälti heidän vanhempiensa yhteiskunnalliseen asemaan kytkeytyviä ryhmäominaisuuksia. (Bourdieu & Passeron 1977, 72–74, 155–167; Bourdieu 1984, 101–125, 169–179; Kivinen & Rinne 1995, 90; Esping-Andersen 2004, 116–124.) Käyn seuraavaksi läpi joitakin selityksiä sille, millaisten perhetaustaan liittyvien tekijöiden on todettu olevan yhteydessä korkeakouluttautumistodennäköisyyteen.

Yksi selitys on ollut puhtaasti taloudelliset tekijät. Ajatellaan, että vähävaraisten nuorilla ei joko itsellään ole varaa kouluttautua tai heidän vanhemmillaan varaa tukea opiskelua yhtä paljon kuin varakkaammilla. Taloudelliset tekijät karsivat vähävaraisia korkeakouluista erityisesti silloin, jos opiskelu on maksullista. (mm. Moisio 2007, 279–280.) Maksullisuuden voidaan ajatella korostuvan, jos useamman kouluasteen läpikäyminen vaatii suuria taloudellisia uhrauksia. Toisaalta, maksutonkaan korkeakoulutus ei tarkoita, että kaikenlaisista sosiaalisista taustoista lähtöisin olevilla olisi taloudellisesti yhtäläiset mahdollisuudet kouluttautua. Myös Suomessa, jossa korkeakouluopiskelu on maksutonta ja opintotukijärjestelmä on moneen muuhun Euroopan maahan verrattuna opiskelijan näkökulmasta edullinen, pelkkä opintotuen määrä on pienempi kuin virallinen köyhyysraja. Tällöin periaatteessa vähävaraisille tai heidän jälkeläisilleen taloudellinen kynnyks on opiskella on muita korkeampi, koska opiskelun tuottamat vaihtoehtokustannukset voivat olla liian suuret.

Taloudelliset tekijöiden selitysvoima sosiaalisten ryhmien välisissä koulutuseroissa on kuitenkin rajallinen. Materiaalisten resurssien puute karsii pois korkeakouluopetuksen edellyttämät aiemmat opinnot suorittaneet henkilöt, jotka muuten olisivat halukkaita jatkamaan opintoja. Sen sijaan opiskelun edellyttämät taloudelliset kustannukset eivät selitä ainakaan täysin sitä, miksi jotkut tavoittelevat lähtökohtaisesti korkeaa koulutustasoa, kun taas toisille vastaavat tutkinnot eivät ole ollenkaan tärkeitä (Härkönen 2010, 60). On toki mahdollista, että tiedossa olevat kouluttautumisesta koituvat kustannukset saavat vähävaraisten jälkeläisiä luopumaan pitkälle kouluttautumisesta. Lisäksi on havaittu lapsena koetun köyhyyden ennustavan lyhyempää koulutietä (mm. Esping-Andersen 2004, 127–128). Kuitenkaan, pelkkä varallisuus ei selitä läpi koulu-uran

jokapäiväisessä arjessa ilmeneviä hienovaraisia kouluttautumishalukkuuteen vaikuttavia tekijöitä. Siksi perhetaustan vaikutusta koulutustasoon on tarkasteltu myös muunlaisten kuin taloudellisten tekijöiden kautta.

Perhetaustan ja koulutustason välistä yhteyttä tarkasteltaessa on tapana korostaa koulun ja erilaisten kotien kulttuurien kohtaamista, erityisesti koulutien alkuvaiheessa. Aiemmin mainitut kouluikään mennessä omaksutut tiedot, taidot ja tottumukset ja taipumukset eli yleisesti ilmaisten ruumiillistunut kulttuurinen pääoma, ovat eri luokista lähtöisin olevilla lapsilla tavallisesti toisistaan poikkeavia (Bourdieu & Passeron 1977, 72–74; Bourdieu 1984, 101–125, 169–225; Bourdieu 1986, 243–246). Ne lapset, joiden ennen kouluun astumista kasvatuksen kautta omaksuttu mielenlaatu muistuttaa koulussa suosittavia henkisen ja tiedollisen oppimisen valmiuksia ja jotka mukautuvat luontevasti koulun eetoksen edellyttämiin toiminta- tai käyttäytymistapoihin, menestyvät yleensä muita paremmin. Kyse ei ole suoraan siitä, että toisenlaisista lähtökohdista koulumaailmaan astuvat olisivat sinänsä muita älykkäämpiä tai vähä-älyisempiä. Sen sijaan yhdenlaiset tiedot ja toimintaa ohjaavat olemisen tavat ja sisäiset taipumukset edistävät koulussa menestymistä enemmän kuin toisenlaiset. (Liljander 1999, 113–114; Silvennoinen 2002, 54–55.)

Koulun näkökulmasta oikeanlaisen mielenlaadun omaksuneet lapset ovat suurimmaksi osaksi ylä- ja keskiluokkaisten tai korkeasti koulutettujen jälkeläisiä, kun taas päinvastaista ääripäätä edustavat tulevat useammin työväenluokista tai matalamman koulutustason perheistä. Koulun kulttuuriin luontevasti mukautuvat saavat menestyksen myötä luottamusta omiin kykyihin ja menestymismahdollisuuksiin, jonka myötä he haluavat edetä järjestelmässä mahdollisimman pitkälle. Sen sijaan vähän koulutettujen jälkeläiset, joille koulun edustama kulttuuri on jokseenkin vieras, eivät ole niin halukkaita jatkamaan koulutietä pitkälle, vaikka he menestyisivätkin riittävän hyvin. Mukautumiseroihin vaikuttaa myös se, että keskiluokkaan kuuluvina pidettyjen opettajien ajatellaan olevan tyytyväisempiä koulun tavat paremmin omaksuneisiin koulutettujen vanhempien oppilaisiin. (Bourdieu & Passeron 1977, 107–140; Broady 1986, 12–13; Liljander 1999, 113–119; Silvennoinen 2002, 56–59.)

Koulutetut ja varakkaat vanhemmat myös ohjailevat ja opastavat lapsia tulevissa koulutusvalinnoissaan (Pfeffer 2008). Näihin lapsiin ajatellaan kohdistuvan myös odotuksia pitkälle kouluttautumisesta, kun taas vähemmän koulutettujen jälkeläisten

lähipiirille vähäisempi koulujen käyminen on hyväksyttävämpää ja normaalina pidettyä (Silvennoinen 2002, 56–59). Ilmiöön liittyen puhutaan niin sanotusta suhteellisen välimatkan periaatteesta (Erola & Moisio 2004, 134). Vanhempien koulutustason ajatellaan ohjaavan jälkeläisten vastaavaa siten, että vanhempiaan lähellä olevaa koulutustasoa pidetään järkevänä tavoiteltavana tasona. Voidaan kärjistetysti sanoa, että varakkaiden ja korkeasti koulutettujen vanhempien lapsilla pitkälle kouluttautuminen ei ole välttämättä tietoinen valinta, vaan jopa itsestäänselvyys. Sen sijaan työväenluokkien ja vähän koulutettujen jälkeläisille koulutaipaleen jatkaminen korkeimmalle tasolle asti edellyttää enemmän tietoista valintaa ja vaihtoehtojen punnintaa. Lisäksi korkeasti kouluttautumista pidetään heille sosiaaliset lähtökohdat huomioiden kunnianhimoisempänä tavoitteena kuin varakkaiden vanhempien jälkeläisille. (ks. Goldthorpe 1996, 489–492.)

Käsitellyistä syistä edes objektiivisesti tasapuolisen ja koko ikäluokalle samanlaisen koulun ei ajatella tasoittavan erilaisista sosiokulttuurisista lähtökohdista koulumaailmaan astuvien välisiä koulutuseroja. Näin koulujärjestelmällä aina perusopetuksen ensimmäisiltä vuosilta yliopistoihin asti ajatellaan olevan yhteiskunnallista työnjakoa ja luokkarakennetta uusintava tendenssi. Ohjatessaan erinäisten koulun arkeen liittyvien mekanismien kautta lapsia tavoittelemaan vanhempiaan lähellä olevaa koulutustasoa päätyvät jälkeläiset samankaltaisiin sosioekonomisiin asemiin kuin vanhempansa. (Bourdieu & Passeron 1977, 83–88, 155–167; Broady 12–13.)

Edellä mainittu ei tarkoita sitä, ettei koulutuspoliittisilla toimenpiteillä tai koulujärjestelmällä olisi mitään vaikutusta koulutuseroihin. On muun muassa todettu aikaisessa lapsuudessa tapahtuvan ikäluokkien sisäisten koulutuspolkujen eriytymisen lisäävän koulutuksen sosiaalista periytyvyyttä. Mitä nuorempina jatkokoulutusvalintoja tehdään, sitä enemmän valinnoista vastaavat vanhemmat lapsen tai opiskelijan itsensä sijaan. (mm. Pfeffer 2008, 553–556; Pekkarinen ym. 2009.) Kärjistetympin voidaan todeta, että kokonaan puuttuva tai vähemmistön kansasta kattava perusopetus tai väestön vähäinen lukutaito rajaa varsin kovalla kädellä mahdollisuuksia akateemiseen opiskeluun verrattuna tilanteeseen, jossa kaikki osaavat lukea ja huomattava osa on omaksunut akateemiselle uralle riittävät pohjatiedot perus- ja toisen asteen opinnoissa.

Rajat koulutuspolitiikalle ja koulujärjestelmälle perhetaustan tuottamien koulutuserojen minimoinnissa asettaa kuitenkin se, että elämän varrella on koulun lisäksi muitakin elinympäristöjä eivätkä koulutietä ohjailevat tekijät rajoitu koulun seinien sisälle.

Perusopetus alkaa eri maissa 5-7 vuoden iässä ja tuota edeltävien varhaislapsuusvuosien on osoitettu olevan hyvin tärkeitä etenkin koulumenestykseen yhteydessä olevalle kognitiiviselle kehitykselle (mm. Feinstein 2003; 2006; Esping-Andersen 2004). Lisäksi sosiokulttuuriset kouluasenteet on suurimmaksi osaksi omaksuttu jo kouluun astuttaessa. Olipa koulu järjestelmältään kuinka tasapuolinen hyvänsä, se perustuu joka tapauksessa henkiseen ja tiedolliseen oppimiseen. Perhetaustan ja kouluttautumisalttiuden välisen yhteyden täydellinen hävittäminen vaatisi käytännössä sellaiset olosuhteet, jossa kaikki koulun ulkopuoliset tekijät sekä ennen koulutien alkua että kouluvuosien aikana olisivat kaikille pilkulleen samat. (Kivinen & Rinne 1995.) Kasvuympäristön ja biologisen perimän olisi oltava jokaisella ihmisellä identtisiä (mm. Jencks & Tach 2005, 11–21).

Käsitellyt teoriat koulusta luokkaerot lahjakkuuseroiksi hienovaraisten mekanismien kautta muovaamana valikoivana järjestelmänä ja tätä kautta yhteiskunnallista työnjakoa ylisukupolvisesti uusintavana instituutiona ovat lähtöisin verrattain suurten luokkaerojen Ranskasta ja Isosta-Britanniasta eivätkä ne ole sovitettavissa täysimääräisesti muualle. Perhetaustan mukaisten koulutuserojen näkökulmasta ratkaisevan tärkeää on se, minkä laatuista eri yhteiskuntaluokkien väliset erot ovat. Teoriassa voidaan ajatella, että suuretkaan luokkaerot sinänsä eivät selitä eri lapsien tai nuorten kouluttautumisvalintoja, joskin empiria viittaa tähän (mm. Esping-Andersen 2004; Pfeffer 2008). Esimerkiksi Suomen toisen maailmansodan jälkeisen korkeakoulutusekspansion käynnistyttyä koulutuksen arvostus oli korkeaa kaikissa väestöryhmissä, vaikka maa oli kaikin puolin huomattavasti eriarvoisempi kuin sitä seuraavina vuosikymmeninä (Karisto ym. 1997, 70–87; Moisio 2010). Toisenlaisena ääripäänä voidaan mainita 1970-luvun Isosta-Britanniasta tehdyt havainnot, joiden mukaan työväenluokkaiset nuoret pojat olivat jo lapsina omaksuneet koulu- tai henkisen oppimisen vastaisen alakulttuurin mukaiset toimintatavat, mistä loogisena seurauksena oli heidän päätyminen edeltäjiensä kaltaisille koulutusurille (Willis 1984, 13–17, 21–57, 64–140). Oleellista luokkaerojen sisällössä koulutuksen sosiaaliselle periytyvyydelle on se, millaisia nuo erot ovat suhteessa koulun arjessa suosittaviin olemisen tapoihin ja kuinka luokkataustaan kytkeytyvät ominaisuudet edistävät tai estävät alttiutta tiedollisten kykyjen kehittämiseksi ja lopulta pitkälle kouluttautumiselle.

4. SUOMALAISEN KORKEAKOULUTUKSEN TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEINEN LAAJENTUMINEN

Koulutuksen sangen korkeasta sosiaalisen periytyvyyden asteesta huolimatta korkeakoulutus ei ole kuitenkaan harvalukuisen eliitin yksinoikeus Suomessa eikä muissa korkeasti koulutetun väestön maissa. Toisen maailmansodan jälkeiselle koulutustason nousulle oli loogisesti välttämätöntä, että muistakin sosiaalisista ryhmistä yhä useammat astuivat ylimmän opin tielle. Korkeakoulutuksen laajentumiselle hyvin tärkeä taustavaikuttaja oli yhteiskunnallista tuotantoa ja työnjakoa monipuolistanut elinkeinorakenteen muutos, jonka seurauksena korkeasti koulutetun työvoiman tarve kasvoi (Nevala 1999, 44–45). Seuraavaksi tarkastelen niitä toisen maailmansodan jälkeisiä yhteiskunnallisia muutoksia, jotka ovat olleet yhteydessä suomalaisen korkeakoulutuksen räjähdysmäiselle kasvulle ja ennen kaikkea tälle tutkimukselle hyvin tärkeälle korkeakoulujen avautumiselle kaikille kansanryhmille. Havainnollistan myös lukuina sen, kuinka korkeakouluopiskelijoiden määrä kehittyi laajentumisen aikana sekä tarkastelen opiskelijoiden sosiaalisen kokoonpanon muutoksia ekspansion alkua ajoilta nykyhetkeen.

4.1. Korkeakoulutus ennen toisen maailmansodan jälkeistä laajentumista

Suomen korkeakoululaitoksen historian juuret ulottuvat pitkälle maan itsenäistymistä edeltävään aikaan vuoteen 1640. Tuolloin vielä Ruotsiin kuuluneeseen Suomen maakuntaan perustettiin Turun Akatemia. Perustaminen oli koulutuksen lisäksi osa Ruotsin suurvaltapolitiikkaa, kun valtakuntaa haluttiin yhtenäistää ulkorajojen virkamieskoulutuksella. Akatemia ehti toimia yli kaksisataa vuotta Suomen ainoana yliopistona, mutta se oli kaikin puolin hyvin kaukana nykymuotoisista korkeakouluista. Siellä keskityttiin lähes puhtaasti virkamiehien ja papiston koulutukseen eikä esimerkiksi nyky-yliopistoille tunnusomaista tieteellistä tutkimusta juuri harjoitettu kuin vasta yli 150 vuotta perustamisen jälkeen. Yliopistollisen tieteenharjoituksen kunnolliseen vauhtiin pääsemiseen mennessä Suomi oli liitetty Napoleonin sotien jälkimainingeissa Ruotsin vallasta osaksi Venäjän keisarikuntaa vuonna 1809 ja Akatemia oli siirretty

parisenkymmentä vuotta myöhemmin Turun palon jälkeen uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin (Ahola 1995, 35–37; Nevala 1999, 40–41.)

1800-luvun lopun rakenteellisilla muutoksilla oli kuitenkin suuremmat vaikutukset Suomen korkeakoulutukselle kuin vuosisadan alkupuoliskon maailmanpoliittisilla myllerryksillä ja hallinnollisilla muutoksilla. Korkeakoulutusta muovanneet rakennemuutokset olivat 1800-luvun lopun varhainen teollistuminen ja samoihin aikoihin alkanut sääty-yhteiskunnan mureneminen. (Nevala 1999, 41–42). Näistä muutoksista seurasi yliopistolaitoksen laajeneminen 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Uusia yliopistoja perustettiin Turkuun, Helsinkiin, Tampereelle ja Jyväskylään. Toisen maailmansodan alkuun mennessä Suomessa oli yhteensä yhdeksän yliopistoa. Kuitenkin vain Helsingin yliopisto, Turun yliopisto ja Åbo Akademi olivat monialaisia. 6600 opiskelijan Helsingin yliopistoa lukuun ottamatta kaikki yliopistot olivat hyvin pieniä ja yhteenlaskettu opiskelijamäärä oli hieman alle yhdeksän tuhatta. Helsingin ulkopuolella sijainneissa yliopistoissa opiskeli vain noin 1200 henkeä. (Ahola 1995, 60–64; Lampinen 2000, 125; Leino-Kaukiainen & Heikkinen 2011, 28–29.)

1900-luvun alun laajeneminen oli sitä edeltäneeseen yhden yliopiston aikakauteen nähden suhteellisen suurta, mutta akateeminen maailma pysyi varsiin pienten piirien toimintakenttänä. Opiskelijamäärä pysyi suuresta suhteellisesta kasvusta huolimatta sangen vähäisenä ja opiskelijoiden sosiaaliset taustat muuttuivat vain maltillisesti toista maailmansotaa kohti mentäessä. Kaupunkiväestön ylä- ja keskiluokista riitti opintielle halukkaita muiden väestöryhmien pysyttyä vielä tässä vaiheessa pääasiassa ylimmän opin ulkopuolella. (Ahola 1995, 36–41, 68–69; Nevala 1999, 41–42, 153.) Lisäksi yliopistojen ja niitä ympäröineen yhteiskunnan välinen vuorovaikutus oli todella vähäistä Akatemian perustamisesta 1960-luvulle saakka ulottuneella akateemis-traditionalistiseksi korkeakouludoktriiniksi kutsutulla aikakaudella. (Kivinen ym. 1993, 9–40).

Pääasiallinen syy yliopistojen säilymiselle pienten piirien toimintana oli maan pysyminen aikalaisten silmissä ennennäkemättömistä yhteiskunnallisista muutoksista huolimatta yleisilmeeltään maatalousvaltaisena maana. 1800-luvun lopun varhainen teollistuminen ja teollisen tuotannon maailmansotien välisen ajan vakiintuminen monipuolistivat maan taloutta, mutta työvoimasta yli puolet sai edelleen elantonsa maanviljelyksestä ennen toista maailmansotaa. Lisäksi viljelys oli pitkään sangen omavaraista eikä palkkatyö ollut vielä enemmistön pääasiallinen elannonhankintatapa.

(Alapuro 1985, 79, 87–88; Karisto ym. 1997, 14–19, 44–45; Pihlaja 1999, 122.) Tuotannollisista syistä korkeakoulutukselle oli näin hyvin vähän tarvetta, sillä varhaisen teollistumisen myötä maanviljelyksen rinnalle tulleet teollisuusammatit eivät vaatineet työntekijäenemmistöltään akateemista kirjaviisautta. Niissä tarvittiin enemmän kädentaitoja sekä jonkin verran lasku-, luku- ja kirjoitustaitoja.

Yhteiskunnan agraarinen yleisilme piti ylimmän opetuksen kasvua aloillaan elinkeinorakenteen lisäksi kahden muun maatalousvaltaisille yhteiskunnille hyvin ominaisen piirteen osalta. Ensimmäinen näistä oli väestön enemmistön pohjatietojen puute. Akateemisen opin omaksuminen olisi ollut liki mahdotonta suurelle osalle jo pelkästään riittämättömien luku- ja kirjoitustaitojen takia (Havén 1999a, 44; Lampinen 1999, 38). Kansakoulun perustaminen 1860-luvulla ja oppivelvollisuuslain säätäminen vuonna 1921 eivät olleet korjanneet tilannetta täysin. Läheskään kaikki eivät käyneet edes peruasteen koulua varsinkaan maaseuduilla, jossa kansan enemmistö asui ennen sotia (Havén 1999a, 43–44; Leino-Kaukiainen & Heikkinen 2011, 22–24.) Lisäksi toisen asteen opetus laajeni massojen ulottuville vasta sotien jälkeen (Nevala 1999, 45–46; Havén 1999b, 47–51; Lampinen 1999, 39–40). Viimeisenä jarruna yliopistojen ekspansiolle todettakoon haja-asutus yhdistettynä yliopistojen keskittymiseen etelän kaupunkeihin ja nykyaikaan nähden kehittymättömiin tietoliikenne- ja kulkuyhteyksiin. Pitkien etäisyyksien puitteissa logistiset syyt pitivät viime kädessä enemmistön poissa yliopistoista, kun vielä maataloustyöt veivät suuren osan ajasta. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun aikaisilla kulku- ja tietoliikennedyhteyksillä maatalousvaltaisen maan massojen korkeakoulutus olisi näin ollut mahdotonta, vaikka yliopistot olisivat yrittäneet houkutella maatalousväkeä.

4.2. Korkeakoulutusekspansion taustatekijät

4.2.1. Elinkeinorakenteen murros

1800-luvun lopulla alkaneesta varhaisesta teollistumisesta ja maalimansotien välisestä teollisen tuotannon vakiintumisesta huolimatta Suomea ei voinut pitää kehittyneenä teollisuusmaana vielä toisen maailmansodan päätyttyä. Elinkeinorakenne oli muihin Pohjoismaihin ja etenkin varhain teollistuneeseen Keski-Eurooppaan verrattuna

vanhakantainen ja maa yleisilmeeltään hyvin agraarinen. Vielä vuonna 1950 noin 900 000 henkeä sai elantonsa maataloudesta. Tuo lukumäärä oli noin puolet kaikissa ammateissa toimineista. Jos varsinaisten maatalousammattinharjoittajien lisäksi mukaan lasketaan myös maataloustöissä avustaneet perheenjäsenet, on lukumäärän arvioitu olleen 1,5–1,7 miljoonaa. Teollisuus työllisti samaan aikaan viidenneksen ja palvelut kymmenesosan työvoimasta. Kaiken lisäksi palkkatyössä toimineiden osuus oli noin 58 % ja on arvioitu kolmanneksen eläneen jonkinasteisessa puoliomavaraistaloudessa. Kuvaavaa maatalousvaltaisuudelle oli pientilojen määrän kasvaminen 1950-luvun loppua kohden ja se, että kaksi kolmasosaa väestöstä asui maaseudulla. (Alestalo 1985 101–107; Karisto 1997, 63; Myrskylä 1999, 109; Uljas 2012, 53–131.)

Rakennemuutos pääsi kunnolla vauhtiin 1950- ja 1960-lukujen aikana. Tähän vaikuttivat niin teknologinen kehitys, poliittiset suunnanmuutokset kuin nopea väestönkasvu. Hakkuutöiden ja puunkorjuun koneistuminen oli tärkeä teknologinen kehitysaskel. Sen myötä maa- ja metsätaloudessa tarvittiin aiempaa vähemmän työväkeä. Poliittisena suunnanmuutoksena todettakoon maailmansotien välisestä ajasta vielä 1950-luvulle vallinneen pienviljelynedistämisyökkimysten lopettaminen. Tuon jälkeen alettiin tosissaan pyrkiä maan laajamittaiseen teollistamiseen ja maataloustyövoiman nopeasta vähentämisestä tuli yksi kasvupolitiikan tavoitteista ensimmäistä kertaa maan historiassa. (Karisto ym. 1997, 61–62; Uljas 2012.)

Kasvupolitiikan ohella on syytä mainita myös sosiaalipolitiikan osuus käynnistyneessä elinkeinorakenteen muutoksessa. Monesti suomalaisessa sosiaalipolitiikassa on ollut tapana korostaa maan pohjoismaista hyvinvointimallia universaalien sosiaalipalvelujen ja -etuuskien näkökulmasta (mm. Karisto ym. 1997, 283–312; Anttonen & Sipilä 2000). Tämän aiheen yhteydessä on nostettava sosiaalipolitiikan laajentumiseen ja hyvinvointivaltion rakentamiseen liittyvänä oleellisena asiana esiin julkisen sektorin kasvun työllisyysvaikutukset ja niiden osuus elinkeinorakenteen muutosta vauhdittaneena tekijänä. Teollisuuden ohella myös kasvavat julkiset palvelut vetivät työväkeä maaseudulta. (mm. Haapala 1991, 11–13.)

Painetta rakennemuutokselle lisäsi myös sotien jälkeinen hyvin voimakas väestönkasvu, kun niin sanotut suuret ikäluokat syntyivät. Suurilla ikäluokilla tarkoitetaan väestörakenteellisessa² mielessä vuosina 1945–50 syntyneitä. Noina vuosina syntyi

² Suuret ikäluokat on määritelty usealla eri tavalla sen mukaan, mihin termillä viitataan. Käsite suuri ikäluokka on sisällöllisesti erilainen syntyneen väestön määränä kuin esimerkiksi poliittisena

ensimmäistä ja viimeistä vuotta lukuun ottamatta yli 100 000 lasta vuodessa, mikä oli Suomen oloissa poikkeuksellisen suuri lukema. Vertailun vuoksi syntyneiden lasten määrä oli vuosina 1935–1945 kahta vuotta lukuun ottamatta alle 80 000 ja 1970-luvulle tultaessa vuosittainen syntyvyys oli noin 60 000. Suuret ikäluokat olivat yleiseurooppalainen ilmiö sotien runtelemassa maanosassa, mutta Suomi poikkesi verrokkimaista maan suurten ikäluokkien koon oltua suhteellisesti muuta Eurooppaa suuremman. Tietävästi missään muualla suuri ikäluokka ei ole erottunut lukumäärällään niin korostuneesti edeltävinä tai jäljempinä vuosina syntyneistä. (Karisto ym. 1997, 58; Karisto 2005, 17–22.) Suurissa ikäluokissa oleellista elinkeinorakennemuutokselle oli se, että heidän tultua työikään 1960- ja 1970-lukujen aikana tuotantorakenne ei olisi enää voinut pysyä maatalousvaltaisena, kun huomioidaan teknologista kehitystä seurannut vähentynyt työvoiman tarve maataloudessa.

Jos Suomen teollisuustuotannon aste ja maatalouden supistuminen olivat olleet varhaisesta teollistumisesta lähtien maltillisia, tahti muuttui dramaattisesti, kun tarkasteluajanjaksoksi otetaan vuodet 1950–1980. Edellä mainittu vuoden 1950 noin 900 000 maataloudesta elantonsa saaneen henkilön lukumäärä supistui kolmessa vuosikymmenessä neljännesmiljoonaan ja prosenttiosuus viidestäkymmenestä viiteentoista. Muutoksen kiivaimmassa vaiheessa suurten ikäluokkien enemmistön astuttua työmarkkinoille 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa maatalousammattien supistumisen aste oli Suomessa OECD-maiden nopeinta. Ruotsissa, jossa maatalousammattien supistumista on myös pidetty nopeana, samantasoinen väestöllinen siirtymä kesti viisi vuosikymmentä. Norjassa vastaava rakennemuutos vei kahdeksankymmentä vuotta ja Pohjoismaita varhaisemmin teollistuneessa Ranskassa liki sata vuotta. Maataloustyöväen määrän vähenemisestä huolimatta maatalouden tuotanto jatkoi kasvuaan, mutta elinkeinon luonne alkoi muututtua aiempaa yrittäjämäisemmäksi toiminnaksi omavaraisuuden sijaan. (Alestalo 1985, 102–106; Karisto ym. 1997, 63; Myrskylä 1999, 109.)

Elinkeinorakenteen muutokseen sisältyy maatalousammattien verrattain rivakan vähenemisen lisäksi muitakin erikoispiirteitä. Toisin kuin lähes kaikissa varhaisemmin teollistuneissa maissa, Suomessa ei siirrytty samaan tapaan maataloilta tehtäisiin töihin. Maamme teollisuustyöväestön osuus ei ole koskaan ylittänyt kolmeakymmentä prosenttia työvoimasta ja absoluuttinen määrä on ollut korkeimmillaan reilut 550 000. Tästä syystä Suomea ei ole pidetty missään vaiheessa varsinaisena teollisuusyhteiskuntana ainakaan

sukupolvena. (ks. tarkemmin Karisto ym. 2005.)

samassa mielessä kuin Isoa-Britanniaa tai Keski-Euroopan maita. (Alestalo 1985, 102–106; Pihlaja 1999, 123–125; Jokinen & Saaristo 2002, 86–88.) Toisaalta, syy teollisuustyöntekijöiden verrattain pieneen osuuteen ei ollut vähäinen teollisuustuotanto, vaan sen teknologinen kehitystaso. Myöhäisen teollistumisen seurauksena teollisuusteknologia oli Suomessa kehittyneempää kuin verrokkimaissa teollistumisen alkutaipaleella. Siksi tuottavuus oli korkea ja ala vähemmän työvoimavaltainen. Paradoksaalisesti joskus on puhuttu teollisuusyhteiskunnan kuolemasta viitaten teollisuustyöväestön määrän vähenemiseen 1980-luvulta alkaen, vaikka teollisuustuotanto jatkoi kasvuaan samanaikaisesti. (Haapala 1993, 10–12; Kokkinen 2012.)

Teollisuustyöntekijöiden vähäisenä pysynyt prosentuaalinen osuus työväestöstä selittyy osin myös sillä, että huomattava määrä maalta muuttaneista työllistyi palvelusektorille. Tämä toimiala kasvoi työntekijämäärällä mitattuna lähes samaa tahtia teollisuuden kanssa pitkälle 1960-luvulle asti. Sen jälkeen palvelusektori jatkoi kasvuaan selvästi muita tuotannonaloja nopeammin ja 1980-luvulle tultaessa palveluissa työskennelleiden lukumäärä oli ohittanut teollisuustyöläisten määrän. 1960-luvulla alkanutta nopeaa kasvua selittää erityisesti tuolloin käynnistynyt hyvinvointivaltion rakennusprosessi, kun julkisten palvelujen määrä lisääntyi. Valtion ja kuntien työntekijöiden määrä kasvoi vuosina 1950-1980 noin 2,3-kertaiseksi erityisesti kuntien palveluksessa olleiden työntekijöiden lisääntyttyä roimasti 1960-luvulta alkaen. Julkisten palvelujen kasvu lisäsi etenkin jo ennalta muuhun Eurooppaan nähden sangen korkeaa naisten työssäkäyntiastetta. Kaikkiaan palvelusektoreilla työskenteli vuonna 1980 kiivaimman rakennemuutoksen jo laannuttua reilu neljännes palkansaajaväestöstä, eli noin 555 000 työntekijää vastaavien lukujen oltua kolmekymmentä vuotta aiemmin 11 % ja 218 000 työntekijää. (Alestalo 1985, 102–106; Jallinoja 1985, 246–247, 251–253; Haapala 1993, 11–12; Myrskylä 1999, 109–110; Nevala 1999, 44–45.)

Ammattirakenteen nopean muutoksen ohella myös fyysinen muuttoliike maaseuduilta kaupunkiin oli toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa hyvin vilkasta. Suureksi muutoksi kutsutun maaseutujen autioitumisen kiivain vaihe ajoittui 1960- ja 70-luvuille. Maaseudun ja haja-asutusalueiden väkimäärä väheni vuosittain kymmenillä tuhansilla, kun ihmisiä muutti työn perässä ensisijaisesti suuriin ja keskisuuriin kaupunkiin. Vuonna 1960 taajamissa asui 2,5 miljoonaa suomalaista ja haja-asutusalueilla 2 miljoonaa. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin taajamien väkiluku

oli noussut 3,5 miljoonaan maaseudun harvennuttua samassa ajassa puolella miljoonalla asukkaalla. Myös muuttoliikkeen volyymi oli Suomessa poikkeuksellinen. Pidemmän kaavan mukaan teollistuneissa Keski-Euroopan maissa maaseudut tyhjenivät Suomea tasaisempina muuttovirtoina 1800-luvulta alkaen. (Karisto ym. 1997, 65–67.) Lisäksi huomattava osa muuttoliikkeestä suuntautui työvoimapulasta kärsineeseen Ruotsiin. Muutto Pohjanlahden yli oli vilkkaimpina vuosina 1969 ja 1970 niin rajua, että Suomen väkiluku laski noina kahtena vuotena ensimmäistä kertaa yli sataan vuoteen, kun syntyvyys oli pudonnut kauas suurten ikäluokkien vuosista. (Nieminen 1999, 33).

Tämän tutkimuksen kannalta tärkeimmät suomalaisen yhteiskunnan tuotannon ja työnjaon muutokset ovat edellä käsitellyt maatalouden supistuminen sekä palvelu- ja teollisuustyöväestön määrän kuvattu lisääntyminen. Tuo kehityskulku oli historiallisessa mielessä ratkaisevan tärkeä jäljempänä käsiteltävälle korkeakoulutuksen räjähdysmäiselle laajentumiselle ja etenkin yliopistojen kansanomaistumiselle. Tuotannon ja työnjaon rakenteelliset muutokset ovat kuitenkin jatkuneet myös ripeimmän maatalousammattien supistumisen ja kaupungistumisen vaiheiden jälkeen. Ennen kuin jatkan korkeakoulutusekspansioon johtaneiden syiden tarkastelua, käyn lyhyesti läpi yhden merkittävän tällaisen muutoksen.

1980-luvun aikana vauhtiin pääsyttä niin sanottua tietoyhteiskuntakehitystä pidetään sitäkin merkittävänä yhteiskunnallisena murroksena. Tuotannollisessa ja työnjaollisessa merkityksessä tietoyhteiskunnalla tarkoitetaan yhteiskuntaa, jossa korkeaan teknologiaan ja tiedon tuottamiseen, käsittelyyn ja jakeluun perustuvat tuotannonalat ovat taloudellisen kasvun moottoreita alkutuotannon ja jalostuksen sijaan. (Blom ym. 2001, 15–22.) Lisäksi niin sanotut tietotyöläiset muodostavat huomattavan osuuden työväestöstä. Tietotyöläisillä tarkoitetaan usealla tuotannonalalla työskentelevää sangen kirjavaa joukkoa, jota yhdistää työtehtävien sisältämä itsenäinen ideointi ja suunnittelu sekä jonkinlainen luova ongelmanratkaisu. Tietotyön kriteereinä on myös pidetty vähintään ylemmän keskiasteen koulutusta sekä säännöllistä tietotekniikan hyödyntämistä työssä (emt. 26–30; 42–48.) Tällaisten työntekijöiden osuus Suomen palkansaajaväestöstä oli vuonna 1988 noin 12 prosenttia, josta se nousi vuosituhannen vaihteeseen mennessä 39 prosenttiin. (emt. 30–31). Vuonna 2006 hieman toisenlaisin kriteerein määriteltyjä tietotyöläisiä oli 46 % palkansaajaväestöstä (Pyöriä 2007, 44).

Suomea on näin leimannut tietotyöläistyminen 1980-luvun lopulta lähtien, eli

hyvin pian maataloustyöväestön nopeimman supistumisvaiheen jälkeen. Muuta palkansaajaväestöä keskimäärin korkeammin koulutettujen tietotyöläisten määrän lisääntyminen ja perinteisten manuaalisten töiden osuuden samanaikainen vähentyminen on tarkoittanut koulutuksen näkökulmasta korkeasti koulutetun työvoiman tarpeen lisääntymistä entisestään (Blom ym. 2001, 24–25, 66–69). Tuo on osaltaan vaikuttanut siihen, että Suomen korkeakoululaitos on laajentunut myös toisen maailmansodan jälkeisen rakennemuutoksen käynnistämisen ekspansion jälkeen. Tämän tutkimuksen yhteydessä tietoyhteiskuntakehitys ja tietotyöläistyminen niiden koulutusjärjestelmälle luomine muutospainaineen jäävät kuitenkin suomalaisen yhteiskunnan ripeitä rakennemuutoksia havainnollistavan maininnan varaan.

4.2.2. Ikärakenteen muutos ja alempien koulutusasteiden laajeneminen

Käsitelty elinkeinorakenteen murros ja uudistunut työnjako olivat ratkaisevan tärkeitä tekijöitä korkeakoulutuksen laajenemisen taustalla, mutta näiden lisäksi kaksi muutakin samanaikaista yhteiskunnallista muutosta edisti väestön koulutustason huppeaa nousua kolmannen asteen osalta. Näistä ensimmäisenä mainittakoon elinkeinorakennemuutostakin vauhdittanut suurten ikäluokkien tuleminen ikänsä puolesta potentiaalisiksi korkeakouluopiskelijoiksi. Potentiaalisiksi luettavia 15–24-vuotiaita oli Suomessa vuonna 1955 noin 651 000. Vastaavanikäinen joukko kasvoi kymmenenä seuraavana vuotena lähes kolmanneksella lukemaan 860 000. (Nevala 1999, 44; Karisto 2005, 18.)

Pelkkä tietynikäisen väestön määrän nousu ei ollut riittävä ennakkoehto korkeakoulutuksen kasvulle. Tähän tarvittiin lisäksi väestön pohjakoulutuksen tason nouseminen sellaiseksi, jota akateemisissa opinnoissa alkuun pääseminen edellytti. Ensin kansakoulusta alkoi vihdoin lähes sata vuotta perustamisen jälkeen tulla nimensä veroinen opinahjo, mikä paransi enemmistön yleistietoutta (Havén 1999a, 43–44). Yliopistojen näkökulmasta 1970-lukua edeltäneessä koulujärjestelmässä kansakoulua seurannut oppikoulu oli kuitenkin merkittävämpi, sillä opintojen jatkaminen yliopistoon edellytti sen käymistä. Oppikoulujen määrä liki kaksinkertaistui vuodesta 1950 rinnakkaiskoulun loppumetreille 1970-luvulle tultaessa ja lukiollisten oppikoulujen määrä nousi samana ajanjaksona 193:sta 457:ään. Tuo kasvu oli voimakkainta maalaiskunnissa, mikä paransi

erityisesti haja-asutusalueiden väestön jatkokoulutusmahdollisuuksia. (Nevala 1999, 46; Lampinen 2000, 51–54.) Vuosittain suoritettujen ylioppilastutkintojen määrä kasvoi vuoden 1950 neljästä tuhannesta viiteentoistatuhanteen 1960-luvun puoliväliin mennessä (Havén 1999b, 50–51). Näin yliopistoon muodollisesti pätevien henkilöiden määrä oli kasvanut sille tasolle, että korkeakoulutuksen laajentuminen oli mahdollista.

Huolimatta siitä, että kansakoulu alkoi lunastaa lähes vuosisadan takaisia odotuksia koko kansan sivistämisestä 1950-luvun aikana ja että oppikouluverkoston laajenemisen myötä perus- ja toisen asteen opetus tavoitti yhä suuremman väestöosan, uudistettiin koko perusopetusjärjestelmä 1970-luvun aikana. Tausta-ajatuksena oli se, että perinnetietoutena opittujen maatalousammattien vähenemisen ja työnjaon eriytymisen myötä uudenlaista ammattitaitoa vaatineiden töiden lisääntyminen tarkoitti tarvetta varustaa tulevat sukupolvet aiempaa monipuolisemmilla tiedoilla ja taidoilla jo lapsina. (Itälä 2005; Uusikylä 2005.)

Inhimillisten resurssien mahdollisimman tehokkaan käyttöönoton ohella peruskoulu-uudistusta ohjasi myös egalitaristinen periaate. Pyrittiin toteuttamaan koulutuksellista tasa-arvoa siten, että mahdollisuutta edetä perusopinnojen jälkeen haluamalleen koulutusuralle ohjaisivat taidot ja lahjakkuus sosiaaliseen taustaan, sukupuoleen tai asuinpaikkaan katsomatta. Rinnakkaiskoulujärjestelmässä ongelmallisena pidettiin lasten ajautumista erillisille opinpoluille jo neljännen kansakouluvuoden jälkeen, eli 10- tai 11-vuotiaina. Tuo ajankohta oli ratkaisevan tärkeä, koska silloin tehty päätös siitä, jatkaako oppikouluun vai suuntautuako ammatillisiin opintoihin vievälle linjalle, determinoi käytännössä loppuelämän koulutusuran ja rajoitti myöhempää ammatillista erikoistumista. Toinen ongelma oli kouluverkoston sisäinen eriytyneisyys. Opetuksen taso ja jopa mahdollisuus jatkaa opintoja kansakoulua pidemmälle oli paljolti kiinni asuinpaikkakunnasta. (Uusikylä, 2005, 13–14; Sarjala 2005, 38; Pekkarinen ym. 2009, 967; Sahlberg 2015, 34–35.)

Uudistuksen myötä rinnakkain toimineet kansakoulut, oppikoulut ja kansalaiskoulut jäivät historiaan ja ne korvattiin yhtenäisellä peruskoululla. Oppikouluun kuulunut lukio jäi peruskoulusta erilliseksi toisen asteen oppilaitokseksi. Uudistuneessa edelleen voimassa olevassa järjestelmässä kaikki käyvät samanlaista peruskoulua yhdeksän vuoden ajan. Peruskoulu alkaa 6- tai 7-vuotiaana ja jatkuu 15 tai 16 vuoden ikään yhdeksännelle luokalle. Oppilaat jakautuvat ensimmäistä kertaa erillisille koulutuspoluille

perusopetusvaiheen jälkeen, jolloin voi hakea peruskoulumenestyksen pohjalta lukioon tai ammattikouluun. Opinpolut siis eriytyvät ensimmäisen kerran viisi vuotta myöhemmin kuin rinnakkaiskoulun aikana. (mm. Pekkarinen ym. 2009, 965–966; Sahlberg 2015, 43–45.)

Koulu-uudistus vaikutti jonkin verran myös oppiainesisältöihin. Mainittavin muutos oli matemaattisten ja luonnontieteellisten aineiden opetuksen lisääntyminen sekä yhden vieraan kielen opiskelun tulo pakolliseksi. Aiemmin vieras kieli oli pakollinen vain oppikoulussa, ei vielä kansakoulussa. Muuten oppiaineet säilyivät samoina. Merkittävä muutos oli näin se, että yhtenäiskoulussa rinnakkaiskoulua suurempi osa ikäluokasta oppi kattavammat taidot matemaattis-luonnontieteellisissä aineissa sekä ainakin yhden vieraan kielen. Peruskoulu muistutti opetukselliselta sisällöltään enemmän keskikoulua kuin kansakoulua, eli perusopetuksen painopiste siirtyi käytännönläheisyydestä yleissivistävään suuntaan. (Kuikka 1991, 110–114; Pekkarinen ym. 2009, 967.) Muutos edisti väestön enemmistön tiedollisia valmiuksia kouluttautua pitkälle.

4.3. Korkeakouluekspansio lukuina

Edellä käsitellyt toisen maailmansodan jälkeiset yhteiskunnalliset muutokset vaikuttivat merkittävästi väestön koulutustarpeisiin korkeimman asteen osalta. Maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa väestön pitkälle kouluttamiselle ei ollut puhtaasti työnjaollisessa mielessä tarvetta. Ripeä siirtymä maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta teollisuuteen ja palvelutuotantoon perustuvaan yhteiskuntaan muutti kuitenkin asetelman koulutetun työvoiman tarpeen lisääntytyä roimasti. Uusille tuotannonaloille ja uudenlaisiin ammatteihin etenkin kasvamassa olevalle palvelusektorille ja julkisiin virkoihin tarvittiin riittävä määrä muodollisesti riittävän kyvykkäitä työntekijöitä, jotta rakennemuutos olisi voinut edetä. Näin elinkeinorakenteen modernisoituminen ja koulutusekspansio kulkivat rinta rinnan toistaan edistäen. (Haapala 1993; Nevala 1999, 44–46.)

Yliopistoverkon laajeneminen käynnistyi 1960-luvulla. Helsinki-keskeistä alueellista painotusta muutettiin tietoisesti aluepolitiikan nimissä koko maata kattavammaksi, jotta pitkät etäisyydet eivät olisi tuoneet opintielle asuinalueeseen perustuvia esteitä. Yliopistoja perustettiin niin Ouluun, Lappeenrantaan, Joensuuhun,

Kuopioon kuin Vaasaan, minkä lisäksi yksialaiset Tampereen ja Jyväskylän yliopistot monialaistuivat. Uusien yliopistojen perustamisen lisäksi jo toiminnassa olleet yliopistot kasvoivat. Yliopistojen ohelle perustettiin myös sivutoimipisteitä kaupunkeihin, joissa ei ollut omaa yliopistoa. Viimeisin korkeakoulujen laajenemisen aalto oli ammattikorkeakoululaitoksen perustaminen 1990-luvulla. Tällä hetkellä Suomessa toimii yhteensä 16 tiedekorkeakoulua ja 26 ammattikorkeakoulua. Määrä on laskenut hieman vuosituhannen vaihteesta, kun yksikköjä on yhdistelty hallinnollisesti niin Itä-Suomessa kuin pääkaupunkiseudulla. (Nevala 1999, 114–117; Lampinen 2000, 103–120; Nevala & Rinne 2012, 204–219.)

Tälle tutkimukselle oleellisin osa toisen maailmansodan jälkeistä korkeakoulutusekspansiota on kuitenkin opiskelijamäärän kehitys, jota on hyvä tarkastella muutamien lukujen valossa. Ennen sotia Suomen korkeakouluissa opiskeli hieman alle 9000 henkeä ja uusia opiskelijoita kirjoittautui vuosittain noin pari tuhatta. Rauhan laskeuduttua korkeakouluopintojen aloittaneiden vuosittainen määrä nousi noin neljään tuhanteen, mutta ei juurikaan kasvanut tämän enempää 1960-lukuun mennessä. Kun vuosittainen valmistuneiden määrän oli samaa tasoa kuin uusien opiskelijoiden, ei kokonaisopiskelijamäärä kasvanut merkittävästi. (Nevala 1999, 94–95.)

Vuosittainen uusien yliopisto-opiskelijoiden määrä ylitti 5000 rajan 1950- ja 1960-lukujen taitteessa, jonka jälkeen kasvutahti kiihtyi ennennäkemättömiin lukemiin. Uusien opiskelijoiden määrä tuplaantui kymmeneentuhanteen kuudessa vuodessa itäisen Suomen kolmen yliopiston³ perustamisvuoteen 1966 mennessä. Tuolla aikavälillä suhteellinen kasvu oli maan korkeakouluhistorian voimakkainta. Aloittavien opiskelijoiden vuosittainen määrä on sen jälkeen lisääntynyt entisestään. Kasvuvauhti on kuitenkin ollut suhteellisesti hitaampaa, ja aikavälille mahtuu myös muutamia notkahduksia, jotka selittyvät osin suurten ikäluokkien jälkeisten ikäluokkien pienemmällä koolla. Toisaalta taas ammattikorkeakoulujen perustaminen 1990-luvulla on lisännyt uusien korkeakouluopiskelijoiden määrää entisestään. Vuonna 1995 noin 18 000 henkilöä aloitti korkeakouluopinnot. (emt. 95–97.)

Uusien opiskelijoiden määrän jatkuvaa lisääntymistä on loogisesti seurannut korkeakouluopiskelijoiden kokonaismäärän kasvu ajan myötä. Mainitusta toista maailmansotaa edeltäneestä yhdeksästä tuhannesta opiskelijasta määrä oli kasvanut

³ Kuopion yliopisto, Joensuun yliopisto ja Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu

kolmeenkymmeneentuhanteen 1960-luvulle tultaessa, mistä se edelleen kaksinkertaistui 70-luvun alkuun mennessä. Tuon suurten ikäluokkien korkeakouluikään tulemisen ajankohdan jälkeen kasvutahti hidastui, mutta nouseva trendi jatkui edelleen. 100 000 korkeakouluopiskelijan raja rikkoutui vuonna 1988, eli opiskelijamäärä oli yli kymmenkertaistunut vajaassa viidessäkymmenessä vuodessa. (Nevala 1999, 95–98.) Ammattikorkeakoulujen perustaminen 1990-luvulla on lisännyt myös kolmannen asteen oppilaitoksissa opiskelevien kokonaismäärää. Vuonna 1995 yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa opiskeli yhteensä 131 000 henkilöä. Tuo osuus oli koko väestöstä noin 2,5 %, kun vastaava lukema oli 45 vuotta aikaisemmin 0,325 %. 20–24-vuotiaista lähes 40 % opiskeli korkeakouluissa vuonna 1995. (emt. 98–99.)

Tilastokeskuksen sivuilta poimitut tuoreimmat tiedot sekä korkeakouluissa opiskelevista että tutkinnon suorittaneista ovat seuraavanlaisia. Yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa opiskeli vuonna 2014 kaikkiaan 302 500 henkeä. Ammattikorkeakouluissa opiskelijoita oli 138 700 (SVT 2014a) ja yliopistoissa 163 800 (SVT 2014b). Vuonna 2013 yhteensä 1 335 101 suomalaista oli suorittanut joko yliopisto- (873 453) tai ammattikorkeakoulututkinnon (461 648) (SVT2014c). 20 vuotta täyttäneen väestön määrä oli samana vuonna 4 242 703⁴ (Tilastokeskus 2014; SVT 2014c). Näin voidaan sanoa, että jonkinlaisen korkeakoulututkinnon oli suorittanut noin 31,5 % siitä väestöstä, joilla katsotaan olleen ikänsä puolesta mahdollisuus.

4.4. Opiskelijoiden sosiaalinen kokoonpano ekspansiosta lähtien

Korkeakouluopiskelijoiden edellä kuvatusta määrällisestä kasvusta seurasi se, että kolmisen sataa vuotta leimallisesti elitistisenä pysytelleen Suomen korkeakoululaitoksen ovet avautuivat toden teolla myös muille väestöryhmille kuin yläluokkaisten jälkeläisille (Nevala 1999, 152–154). Maailmansotien jälkeistä koulutuspolitiikkaa ohjasi väestön koulutustason ekstensiivisen nostopyrkimysten ja lahjakkuusreservien hyötykäytön ohella myös tavoite sosiaalisten ryhmien välisten koulutuserojen tasoittumisesta. Sen uskottiin kaventavan myös eri luokkien välisiä taloudellisia ja kulttuurisia eroja. Koska koulutusmahdollisuuksia oli ekspansion myötä tarjolla valtavasti aiempia vuosikymmeniä

⁴ Lukema on saatu vähentämällä 15 vuotta täyttäneen väestötilaston (SVT 2014) väestömäärästä 15–78-vuotiaiden väestötilaston (Tilastokeskus 2014) mukainen 15–19-vuotiaiden määrä.

enemmän ja suhteellisen vähäisin kustannuksin, sosiaalisten lähtökohtien, sukupuolen tai asuinalueen ei ajateltu asettavan kohtuuttomia esteitä kouluttautumiselle. (Kivinen & Rinne 1995; Nevala & Rinne 2012, 240.) Tätä korosti vielä perus- ja toisen asteen opetuksen ulottuminen käytännössä koko kansalle. (Nevala 1999, 44–47). Tarkastelen seuraavaksi sitä, miten korkeakoulujen opiskelijakokoonpano on kehittynyt sosiaalisten taustojen mukaan viime vuosisadan puolen välin tienoilta nykypäivään.

4.4.1. Sosiaalisten taustojen muutostrendit

Korkeakouluopiskelijoiden sosiaaliset taustat ovat muuttuneet toisen maailmansodan jälkeen karkeasti ottaen kahdessa aallossa. Uusien opiskelijoiden osuuksilla mitatut erot eri luokkien jälkeläisten välillä tasoittuivat 1970-luvun alkuun asti. Yläluokkaisiksi määriteltyjen yrittäjien ja ylempien toimihenkilöiden jälkeläisten osuus yliopisto-opinnot aloittaneista väheni noin 40 %:sta vajaan kolmeenkymmeneen vuosien 1945 ja 1970 välillä. Samaan aikaan työläis- ja maatalousväestön jälkeläisten osuus lisääntyi. Heidän yhteenlaskettu osuus nousi vajaan neljänneksestä neljäänkymmeneen prosenttiin. Kun 1960-luvun viimeisinä ja 1970-luvun ensimmäisinä vuosina noin 10 000 henkilöä aloitti vuosittain yliopisto-opinnot, heistä noin 4000 oli kunakin vuotena joko työväestön tai maanviljelijöiden jälkeläisiä. Alempien toimihenkilöiden jälkeläisten osuus pysyi 30 %:n tienoilla koko tarkasteluajavälillä. (Nevala 1999, 95, 154–155.)

1970-luvulta lähtien kehityksen suunta kääntyi. Yrittäjien ja ylempien toimihenkilöiden jälkeläisten osuus uusista opiskelijoista nousi 1970-luvun alun 30 %:sta tasaisesti ja ylitti vuonna 1995 jälleen 40 prosentin rajan. Työväestön ja alempien toimihenkilöiden jälkeläisten osuus laski, mutta maatalousväestön jälkeläisten osuuden pudotus oli vielä suurempaa. Vuonna 1995 uusista korkeakouluopiskelijoista vain viisi prosenttia oli maatalousväestön lapsia, kun neljännesvuosisata aikaisemmin heitä oli noin kaksikymmentä prosenttia. Vaikka maanviljelijöiden ja työläisten jälkeläisten korkeakouluopinnot vuosittain aloittaneiden määrä oli laskenut noin tuhannella 1970-luvun huippuvuosista, niin edelleen tuhansia näistä taustoista lähtöisin olleita henkilöitä aloitti vuosittain opinnot korkeakouluissa. (emt. 95, 154–155.)

Edellä todettu kehityssuunta ei tarkoita sitä, että työläis- ja maanviljelijäperheiden

jälkeläisten pääsy yliopistoon olisi vaikeutunut huomattavasti 1970-luvun jälkeen. Prosentein mitatut muutokset selittyvät eri sosiaalisten ryhmien osuuksien muutoksilla koko väestössä tarkasteluaikavälillä. Nopean rakennemuutoksen seurauksena toimihenkilöväestön osuus kasvoi huomattavasti 1950- ja 80-lukujen välillä, kun samalla maanviljelijöiden osuus laski roimasti. Näin 1990-luvun nuorista toimihenkilötaustaisia oli koko väestössä selvästi enemmän kuin 1970-luvulla. Vastaavasti maataloustyöläisten jälkeläisten osuus oli samanaikaisesti vähentynyt. Kun toimihenkilötaustaiset jatkoivat muita sosiaalisia ryhmiä todennäköisemmin opintoja yliopistoon, kasvoi heidän osuutensa korkeakouluopiskelijoiden kokonaismäärästä sitä mukaa kuin näistä taustoista lähtöisin olevien lukumäärä kasvoi koko väestössä. (emt. 155, 157.)

Kun huomioidaan muutokset sosioekonomisten ryhmien koossa, sosiaalisten ryhmien väliset erot korkeakoulutukseen osallistumisessa ovat kaventuneet selvästi toisen maailmansodan jälkeen ja samansuuntainen trendi jatkui hidastuneena 1970-luvulta eteenpäin. Tasoittuminen näyttäisi pysähtyneen 1990-luvulle tultaessa ja erot sosiaalisten ryhmien korkeakouluttautumistodennäköisyydessä vakiintuneen. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien jälkeläiset ovat säilyttäneet yliedustuksen suhteessa muiden sosiaalisten ryhmien jälkeläisiin. Vuonna 1950 ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien jälkeläisten todennäköisyys osallistua korkeakoulutukseen oli maatalousväestön jälkeläisiin nähden 19,6-kertainen ja työväestön jälkeläisiin 11,6-kertainen. Vuonna 1995 vastaavat lukemat olivat 2 ja 3,6. Maanviljelijäperheiden kasvattien suhteellinen todennäköisyys päätyä korkeakouluun on lisääntynyt jatkuvasti ja se on ylittänyt muun muassa työläisten ja alempien toimihenkilöiden jälkeläisten vertailuluvun. Huomion arvoista on se, että alempien toimihenkilöiden jälkeläisten todennäköisyys opiskella korkeakouluissa on pudonnut tasaisesti 1950-luvulta alkaen siten, että he olivat 1990-luvulle tultaessa korkeakouluopiskelijoiden joukossa aliedustettuja. Työväestön jälkeläisten osalta taas kiinnostava havainto on, että heidän todennäköisyytensä päätyä korkeakouluun suhteessa kaikkien sosiaalisten ryhmien keskiarvoon on säilynyt kutakuinkin samanlaisena koko tarkasteluaikavälin vuodesta 1950 vuoteen 1995. (Nevala 1999. 156–157.)

Samana ajankohtana vastaavasta vertailusta on saatu hieman toisenlaisiakin tuloksia. Osmo Kivisen ja Risto Rinteen vuoden 1990 aineistossa ylempien toimihenkilöiden jälkeläisten todennäköisyys päätyä opiskelemaan yliopistoon oli

työläistäustaisiin nähden 7,5-kertainen. Myös alempien toimihenkilöiden jälkeläisten todennäköisyys päätyä opiskella yliopistossa oli suurempi kuin perinteisten työläisten tai maanviljelijöiden jälkeläisten. (Kivinen & Rinne 1995, 101–102.) Eri aineistojen väliset erot sosiaalinen taustan yhteydessä korkeakouluopiskeluun ovat osittain seurausta luokituseroista. Nevalan aineistossa yrittäjät kuuluivat samaan ryhmään ylempien toimihenkilöiden kanssa, mutta Kivisen ja Rinteen aineistossa näitä tarkasteltiin omana ryhmänä. Yrittäjien jälkeläisten hakeutuminen korkeakouluun oli selvästi ylempien toimihenkilöiden jälkeläisiä vähäisempää (emt. 101–102). Toinen ero oli se, että Kivisen ja Rinteen tarkastelussa alempien toimihenkilöiden korkeakouluttautumistodennäköisyys oli selvästi suurempi kuin Nevalan. Yksi syy poikkeaville tuloksille alempien toimihenkilöiden jälkeläisten korkeakouluttautumistodennäköisyydessä voi olla se, että Nevalan (1999, 154) aineistossa 1990-lukua kohti tultaessa sosiaalisen ryhmän *muut* osuus oli noussut suureksi, mikä saattoi vääristää tuloksia. Suurin osa näistä oli eläkeläisten jälkeläisiä, joiden edeltäjien eläköitymistä edeltänyt ammattiasema ei ollut tiedossa.

Perhetaustan yhteyttä yliopisto-opiskeluun on tarkasteltu vanhempien ammattiaseman lisäksi myös koulutustason kautta. Näissä vertailuissa on havaittu, että vanhempien koulutustaso ennustaa jälkeläisten päättymistä yliopistoon enemmän kuin ammattiasema. Ammattiaseman tapaan myös vanhempien koulutustason yhteys jälkeläisten kouluttautumisalttiuteen on laskenut jonkin verran vuodesta 1970 lähtien. Suuriin ikäluokkiin kuuluvista vuonna 1946 syntyneistä heillä, joiden toinen tai molemmat vanhemmista oli suorittanut yliopistotutkinnon, oli noin 19-kertainen todennäköisyys päätyä opiskelemaan yliopistoon verrattuna ei-akateemisten vanhempien jälkeläisiin 24 vuoden ikään mennessä. 20 vuotta nuoremmalla kohortilla vastaava lukema oli 10,8 ja vuonna 1986 syntyneillä 6,8. Tasoittuminen noudattaa samaa kaavaa ammattiaseman mukaisten koulutuserojen kehittymisen kanssa, sillä akateemisten jälkeläisten yliedustuksen lasku ei-akateemisten jälkeläisiin nähden oli pysähtynyt 1980-luvulla syntyneiden astuessa yliopistoihin. Mainittavaa on myös se, että miehillä akateemisten vanhempien jälkeläisten yliedustus on ollut 1970-luvulla yliopisto-opiskelun aloittaneisiin ulottuvan tarkasteluajanjakson aikana naisia suurempaa, joskin sukupuolten sisäiset syntyperäerot ovat tasoittuneet. Mainittavaa on myös se, että akateemisten ja ei-akateemisten jälkeläisten osallistumistodennäköisyys ammattikorkeakoulutukseen oli kutakuinkin yhtä suuri. (Kivinen ym. 2012, 560–561.)

4.4.2. Koulutusaloittaiset erot opiskelijoiden sosiaalisissa taustoissa

Korkeakoulutuksen laajenemisen ohella yliopistot ovat myös eriytyneet sisäisesti, kun koulutusalojen kirjo on kasvanut. Yksi tapa hahmottaa suomalaisen korkeakoulutuksen lohkoutumista on Arto Nevalan (1999, 117–126) käyttämä yliopistollisten koulutusalojen luokittelu pääsykarsinnan yleisyyden, karsinnan tiukkuuden, opiskelijamäärien sekä alan yhteiskunnallisen statuksen pohjalta. Näistä lähtökohdista hän jakoi koulutusalat neljään ryhmään, jotka ovat *statusalat*, *suuret alat*, *pienet alat* ja *kasvatustieteet*. Statusaloja ovat oikeustieteet, lääke- ja eläinlääketiede, kauppatieteet ja tekniset tieteet. Suuraloihin kuuluvat matemaattis-luonnontieteet, humanistiset tieteet ja yhteiskuntatieteet. Pienaloilla tarkoitetaan liikuntatiedettä, teologiaa ja maatalous-metsätiedettä. Näistä alaryhmistä erityisesti statusalat erottuvat muista sekä tiukan opiskelijakarsinnan ja aloilta valmistuneiden yhteiskunnallisen aseman perusteella. Alojen voimasuhteissa havaittujen poikkeamien perusteella on jopa sanottu korkeakoulujärjestelmän sisälle syntyneen eliittiyliopiston (Ahola 1995, 153–156), millä viitataan statusalojen erottumisen muista ”kansanomaisemmista” koulutusaloista (Nevala 1999, 221).

Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien jälkeläiset ovat olleet suurin sosiaalinen ryhmä jokaisen alaryhmän opiskelijoista vuodesta 1960 vuoteen 1995 ulottuvalla tarkasteluajanjaksolla lukuun ottamatta kasvatustiedettä 1960- ja 70-luvuilla. Statusaloilla yläluokkaisten jälkeläisten osuus on ollut muita aloja suurempi, joskin myös suuraloilla ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien jälkeläisten osuus on ylittänyt 40 %. Suuralat olivat ”elitistyneet” 1980-luvulta alkaen, kun ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien jälkeläisten osuus matemaattis-luonnontieteellisillä aloilla alkoi kasvaa. Kuitenkin, työläisten jälkeläisiä on opiskellut suuraloilla enemmän kuin statusaloilla. Kasvatustieteet ja pienet alat ovat olleet statusaloja ja suuraloja kansanomaisempia. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien jälkeläisten osuus on ollut kummallakin 30 %:n tuntumassa 1980- ja 1990-lukujen aikana. Myös eri alaryhmien opiskelijoiden sosiaalisen kokoonpanon tarkkaa tulkintaa vaikeuttaa osin se, että ryhmän *muut* jälkeläisten osuus on noussut huomattavasti 1980-luvulta lähtien. (emt. 199–206.)

4.4.3. Koulutusekspansio ja opiskelijoiden sosiaalinen kokoonpano muualla Euroopassa

Vaikka Suomi muuttui maatalousyhteiskunnasta teollisuus- ja palveluyhteiskunnaksi selvästi Länsi-Eurooppaa myöhemmin, ajoittui korkeakoulutusekspansio jokseenkin samaan ajankohtaan monen varhaisemmin teollistuneen maan kanssa. Seuraavassa käyn läpi lyhyesti sen, kuinka korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen kokoonpano on muuttunut muutamissa Euroopan maissa toisen maailmansodan jälkeen Suomea vertailukohtana käyttäen.

Ruotsissa, jossa toisen maailmansodan jälkeinen koulutuspolitiikka perustui hyvin samanlaiselle egalitaristiselle periaatteelle kuin Suomessa, korkeakoulutukseen osallistumisen erot yhteiskunnallisten ryhmien välillä ovat kaventuneet 1960-luvulta lähtien. Opiskelijoiden prosentiosuuksina mitattuna trendi on muistuttanut Suomea, joskin 1990-luvulta alkaen ylempien toimihenkilöiden jälkeläisten osuus on jatkanut suhteellista putoamista hieman, kun taas Suomessa vastaava tasoittuminen oli ehtinyt pysähtyä. Ruotsissakin korkeakouluopiskelijoista ylempien toimihenkilöiden jälkeläiset ovat erojen kaventumisesta huolimatta olleet muuhun väestöön nähden yliedustettuja, mutta hieman vähemmän kuin Suomessa. (emt. 165–167.)

Ison-Britanniassa korkeakoulutus on sen sijaan säilynyt toisen maailmansodan jälkeisestä laajenemisesta lähtien Suomeen ja Ruotsiin verrattuna elitistisenä. Työläistäustaisten todennäköisyys opiskella korkeakoulussa on pienentynyt suhteessa sekä väestön keskiarvoon, että toimihenkilöiden jälkeläisiin. Yliopistokoulutus ei näin näytä olevan samanlainen sosiaalisen kohoamisen väylä kuin Suomessa. Ranskassa korkeakoulut ovat Britannian tapaan erittäin vahvasti yläluokkaisia ja toimihenkilövaltaisia. Sosiaalisten taustojen väliset erot ovat kaventuneet toisen maailmansodan jälkeen, mutta 1990-luvulla ylimpien ja keskitason virkamiesten jälkeläisten osuus kaikista opiskelijoista oli noin puolet. Irlannissa, jossa korkeakoulutusekspansio käynnistyi vasta 1980-luvulla, korkeakoulutukseen osallistumisen erot sosioekonomisten ryhmien välillä ovat tasoittuneet jokseenkin samansuuntaisesti kuin Suomessa. Sosiaalisten ryhmien väliset osallistumiserot ovat olleen jonkin verran Pohjoismaita suurempia etenkin työväestön jälkeläisten oltua korkeakouluopiskelijoiden joukossa sangen aliedustettuja. (emt. 170–175, 178.)

Saksan liittotasavallassa korkeakoulutusekspansio oli hyvin ripeää 1960-luvulta

alkaen. Opiskelijoiden määrä kasvoi kolmena seuraavana vuosikymmenenä kolmestasadastatuhannesta yli kahteen miljoonaan. Saksassakin opiskelijoista toimihenkilötaustaiset ovat olleet muiden ammattiryhmien jälkeläisiin nähden yliedustettuja. Yliedustus on ollut Britanniaa ja Ranskaa pienempi ja Pohjoismaita suurempi. Muutokset sosioekonomisissa taustoissa ovat olleet hyvin pieniä 1970-luvulta lähtien, kun suurin sosiaalisten ryhmien välinen muutos opiskelijakokoonpanossa tapahtui heti 1960-luvun alussa. Tuolloin työläisten jälkeläisten suhteellinen osuus yliopisto-opiskelijoista kaksinkertaistui lyhyessä ajassa. Erojen myöhempää pysyvyyttä on selitetty maan perusopetusjärjestelmällä, jossa opiskelijat haarautuvat erillisille opintopoluille kahdeksan tai yhdeksän vuoden iässä. Näin nuorena iässä vanhempien vaikutusta jälkeläisten koulutusvalintoihin pidetään ratkaisevan suurena, mistä ajatellaan seuravan eriluokkaisten perheiden jälkeläisten opinpolkujen varhainen eriytyminen. (Nevala 1999, 176–177; Pfeffer 2008, 553–555; Pekkarinen ym. 2009.)

5. PERHETAUSTAN VAIKUTUS KORKEASTI KOULUTETTUJEN TYÖMARKKINA-ASEMAAN

Tutkimuksen teoreettisen taustoituksen sekä aihepiirille tärkeän suomalaisen korkeakoulutuksen ekspansion ja korkeakouluopiskelijoiden sosiaalisten taustojen monipuolistumisen historiallisen käsittelyn jälkeen on aika siirtyä tutkimuskysymyksen empiiriseen tarkasteluun. Tarkastelen tässä luvussa European Social Surveyn vuoden 2008 Suomen aineistoa apunani käyttäen sitä, kuinka erilaisista perhetaustoista lähtöisin olevat korkeakoulututkinnon suorittaneet eroavat toisistaan työmarkkina-asemaltaan. Erilaisista sosiaalisista lähtökohdista pitkälle kouluttautuneiden koulutustason ollessa samantasoinen ovat heidän työmarkkinoilla pärjäämistä edistävät muodolliset kvalifikaatiot vastaavasti samantasoiset. Vastaan aineiston avulla kysymykseen siitä, onko tietynlainen perhetausta korkeasti koulutetuilla muita samantasoisesti koulutettuja paremmin palkattuina ja korkeampaa ammattitaitoa vaativina työtehtävinä realisoituva ei-muodollinen työmarkkinakvalifikaatio. Empiirinen analyysini vastaa yleisteoreettisesti myös siihen, ulottuuko syntyperän vaikutus yhteiskunnalliseen asemaan kolmannen asteen tutkinnon suorittamisen jälkeiseen aikaan vai rajoittuuko sen vaikutus aiemmin havaittuun eriluokkaisten vanhempien jälkeläisten koulutuseroihin. Tarkastelen tuon ensisijaisen tutkimuskysymyksen lisäksi myös sitä, vaikuttaako perhetausta eri tavalla kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden työmarkkina-asemaan naisilla kuin miehillä.

5.1. Aiempaa tutkimusta

Ennen aineiston tarkastelua käyn läpi aihepiiristä tehtyjä aiempia tutkimuksia muutamasta eri Euroopan maasta. Mahdollisuuden tarkastella kunnolla perhetaustan vaikutusta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan todettiin johdantoluvussa olevan vain joidenkin vuosikymmenien ikäinen. Osittain tästä syystä aihetta on toistaiseksi tutkittu jokseenkin vähän. Eräät tutkijat (mm. Laurison & Friedman 2015, 5–6.) ovat olleet yllättyneitä aihepiirin sangen vähäisestä tutkimisesta, sillä sukupolvien välinen sosiaalinen liikkuvuus ja koulutuksen sosiaalinen periytyvyys ovat vakiintuneita tutkimustraditioita

yhteiskunta- ja taloustieteessä. Usein onkin oltu kiinnostuneempia perhetaustan yhteydestä koulutustasoon kuin siitä, miten sosiaaliset lähtökohdat vaikuttavat tai eivät vaikuta korkeakoulutuksen jälkeiseen elämäntapaan.

Norjassa tutkittiin 1990-luvulla perhetaustan yhteyttä vuosina 1940–1945 syntyneiden yliopistotutkinnon suorittaneiden tuloihin. Isän ammattiaseman mukaan määritelty perhetausta vaikutti tutkittavien tulotasoon, sillä etenkin yläluokkaisiksi määriteltyjen ylemmän tason johtajien jälkeläiset erottuivat korkeilla tuloilla muiden sosiaalisten ryhmien vastaavasti koulutetuista jälkeläisistä. Yksi selitys tuloeroille oli eriluokkaisten perheiden kasvattien koulutautuminen eri aloilla. Koulutusalan vakiointi pienensi, muttei poistanut kaikkia tuloeroja. Tuloerot olivat varsin erisuuruiset eri aloilla. Korkea sosiaalinen tausta realisoitui muita perhetaustaryhmiä suurempina tuloina, jos tutkittavat työskentelivät samalla alalla kuin heidän isänsä. Ylempien johtajien jälkeläiset ansaitsivat talousjohtajina toimiessaan vajaan viidenneksen enemmän kuin samanlaisissa tehtävissä työskennelleet keskiluokkaisten, työläisten ja maanviljelijöiden jälkeläiset. Sen sijaan esimerkiksi lääkäreinä tai insinööreinä toimineet ylemmän tason johtajien jälkeläiset eivät ansainneet juuri keskiluokkien, työläisten tai maanviljelijöiden vastaavissa töissä toimineita samantasoisesti koulutettuja jälkeläisiä enempää. (Hansen 1996, 396–399.)

Tuloksia selitettiin vanhemmilta (tai isältä) perityillä sosiaalisilla verkostoilla sekä kulttuurisella pääomalla. Isän yläluokka-asemaan liittyvät pääomat eivät olleet akateemisilla työmarkkinoilla yleispäteviä, sillä ne eivät tuoneet korkeampia tuloja missä tahansa työtehtävissä. Perhetaustan resurssit olivat päteviä ensisijaisesti siinä ympäristössä, jossa ne olivat muodostuneet, eli isän kanssa samanlaisissa tai työkuultuuriltaan läheisissä työtehtävissä. Perhetaustan hyödyn alakohtaisen rajoittuneisuuden lisäksi merkittävä tulos oli se, että yläluokkaisiksi määriteltyjen ylempien johtajien jälkeläisten perhetaustasta saamat taloudelliset hyödyt olivat keskiluokkaisiksi määriteltyihin toimihenkilöiden jälkeläisiin nähden suuremmat kuin toimihenkilöiden jälkeläisten hyödyt suhteessa työläisten tai maanviljelijöiden jälkeläisiin. Korkeaan koulutustasoon vahvassa yhteydessä oleva keskiluokkainen tausta ei näin ollut kuin korkeintaan hyvin vähäinen työmarkkinakvalifikaatio koulutustason, sukupuolen, iän, työtehtävän, koulutusalan ja työajan vakioimisen jälkeen. (Hansen 1996, 399–400.)

Samansuuntaisia tuloksia saatiin tutkittaessa perhetaustan vaikutusta vuosina 1955–1966 syntyneiden norjalaisten tuloihin aineistolla, johon kuului kaikilla asteilla

koulutettuja (Hansen 2001). Ylempien johtajien jälkeläiset erottuivat korkeilla tuloillaan muista koulutustaso ja -ala vakioituna. Keski- ja työväenluokkaisten jälkeläisten väliset tuloerot olivat tässäkin tutkimuksessa varsin pienet. Merkittävä tulos oli se, että tulolähde oli yhteydessä eriluokkaisten vanhempien samantasoisesti koulutettujen jälkeläisten välisiin tuloeroihin. Itsensä työllistäneillä ja heillä, joiden pääasialliset tulot olivat pääomatuloja, ylempien johtajien jälkeläisten tuloerot suhteessa muihin perhetaustaryhmiin olivat suuremmat kuin palkkatöissä toimineilla. Aineiston vanhimmalla kohortilla perhetausta vaikutti tutkittavien tuloihin enemmän kuin nuorimmalla. Vastaavasti miehillä perhetaustan mukaiset tuloerot olivat suuremmat kuin naisilla. (emt. 219–227.)

Perhetausta ei tässäkään tutkimuksessa vaikuttanut tutkittavien tuloihin yhtä paljon kaikilla aloilla. Vaikutus tuloihin oli suurin oikeus- ja taloustieteellisillä aloilla, kun taas insinööreinä ja luonnontieteilijöinä työskennelleillä perhetaustan mukaiset tuloerot olivat huomattavasti pienemmät. Näillä ”asiapitoisempina” pidetyillä ja vähemmän epämuodollisuuksia työtehtävissä sisältävillä aloilla perhetausta ei ollut niin merkittävä työmarkkinakvalifikaatio kuin sellaisilla aloilla, joiden ajatellaan vaativan runsaasti yläluokkaista sosiokulttuurista kompetenssia. (Hansen 2001, 223–227.)

Norjassa on myöhemmin 2000-luvulla tutkittu sekä vanhempien koulutus- että tulotason yhteyttä jälkeläisten, muidenkin kuin korkeasti koulutettujen, tulotasoon. Tutkittavina olivat vuosina 1950–1969 syntyneet. Tutkittavien koulutustaso vakioituna vanhempien koulutustasolla ei ollut suoraa yhteyttä jälkeläisten tulotasoon. Sen sijaan vanhempien tulotaso vaikutti tutkittavien tuloihin, kun suurituloisten jälkeläiset ansaitsivat noin 10 prosenttia pienituloisten samantasoisesti koulutettuja jälkeläisiä enemmän. Perhetaustan vaikutus tuloihin oli sitä pienempi, mitä korkeampi oli tutkittavien koulutustaso, eli korkeasti koulutetuilla vanhempien tulot vaikuttivat omiin tuloihin vähemmän kuin matalammin koulutetuilla. Miehillä vanhempien tulojen yhteys omiin tuloihin oli suurempi kuin naisilla. Lisäksi vanhempien tulojen vaikutus oli pienempi, jos tutkittavat työskentelivät julkisella sektorilla tai työntekijämäärältään suurissa yrityksissä. Yllättävä ja muista aihepiirin tutkimuksista poikkeava tulos oli se, että koulutusalan vakiointi ei juuri pienentänyt erituloisten vanhempien jälkeläisten välisiä tuloeroja. (Mastekaasa 2011, 5–14.)

Hiljattain Isossa-Britanniassa julkaistussa tutkimuksessa päädyttiin samansuuntaisiin tuloksiin kuin Norjassa 1990-luvulla (Laurison & Friedman 2015).

Tutkittavina eivät olleet korkeakoulututkinnon suorittaneet, vaan erilaisissa ylemmän tason asiantuntija- ja johtotehtävissä toimineet henkilöt, joista tosin suurella osalla oli kolmannen asteen tutkinto. Koulutustaso, työaika, työsuhdetyyppi, työpaikan koko, tuotannonala, sektori (julkinen–yksityinen) ikä, etninen tausta, sukupuoli ja asuinalue vakioituina vanhempien luokka-asema vaikutti samanlaisissa työtehtävissä toimineiden tuloihin. Mitä korkeampi se oli, sitä suurempia olivat tutkittavien tulot. Ylemmän tason johtajien ja erityisasiantuntijoiden jälkeläiset tienasivat enemmän kuin alemman tason asiantuntijatehtävissä toimineiden jälkeläiset. Viimeksi mainittujen tulot olivat puolestaan suuremmat kuin samanlaisissa töissä toimineiden työläisten jälkeläisten. (emt. 16–24.)

Norjan tapaan perhetaustan mukaiset tuloerot eivät olleet samansuuruisia kaikenlaisissa töissä toimineilla. Ylempien johtajien ja erityisasiantuntijoiden jälkeläiset ansaitsivat talousjohtajina reilut 200 punttaa viikossa enemmän kuin sosiaalisen nousun keski- ja työväenluokista tehneet samoissa ammateissa toimineet. Juristeilla vastaava ero oli noin 170 punttaa viikossa, mutta insinööreillä ja luonnontieteilijöillä ei ollut tilastollisesti merkitseviä syntyperän mukaisia tuloeroja. Yhtäläisyys 1990-luvun Norjaan oli myös se, että hyöty yläluokkaisista vanhemmista oli suurin heillä, jotka toimivat samanlaisissa työtehtävissä vanhempiensa kanssa. Ero oli kuitenkin se, että hyöty ei rajoittunut vain sille alalle, jolla vanhemmat työskentelivät, vaan korkea perhetausta oli korkeina tuloina realisoitunut työmarkkinaresurssi myös muiden alojen asiantuntija- tai johtotehtävissä. Poikkeuksia olivat ne alat, joilla vanhempien luokka-asema ei vaikuttanut tulotasoon. Toinen mainittava ero Norjan ja Britannian välillä oli se, että Norjassa perhetaustan mukaiset tuloerot olivat merkittävät vain ylä- ja keskiluokkaisten jälkeläisten välillä. Britanniassa myös *lyhyen sosiaalisen nousun* keskiluokkaisten jälkeläisillä tulot olivat kokonaisuudessaan suuremmat kuin työväenluokkaisten perheiden *pitkän matkan sosiaalisesti nousseilla* samanlaisissa työtehtävissä toimineilla. (emt. 16–24.)

Tutkijat puhuvat löydöstensä perusteella naisten ja miesten palkka- ja urakehityseroja ilmaisevaan lasikattoon (glass ceiling) viitaten luokkakatosta (class ceiling). Tuolla he tarkoittavat keski- ja työväenluokkaisista taustoista sosiaalisen nousun ylempiin asiantuntija- ja johtotehtäviin tehneiden törmäämistä jonkinlaisiin näkymättömiin etenemisesteisiin urallaan. Lisäksi he totesivat työväenluokkaisen taustan siihen liittyvine ominaisuuksineen olevan Britanniassa joillakin akateemisilla aloilla etnisen taustan veroinen diskvalifikaatio, jopa jonkinlainen stigma. (emt. 5–7, 18–28.)

Isossa-Britanniassa on vastikään julkaistu toinenkin aihetta käsitellyt tutkimus toisenlaisin mittarein. Tutkimus oli vertailututkimus Saksan ja Ison-Britannian välillä. Siinä tarkasteltiin vanhempien koulutustason vaikutusta kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden todennäköisyyteen päätyä ylempään professioluokkaan, eli ylemmän tason johtajiksi tai erityisasiantuntijoiksi. Tutkittavien ammatillista sijoittumista mitattiin heti valmistumisen jälkeen ja viisi vuotta myöhemmin (Jacob ym. 2015, 461–465.) Kummassakin maassa vanhempien koulutustaso oli yhteydessä korkeasti koulutettujen jälkeläisten todennäköisyyteen toimia ylemmissä asiantuntija- tai johtotehtävissä. Britanniassa akateemisesti koulutettujen vanhempien jälkeläisten todennäköisyys päätyä heti valmistumisen jälkeen ylempiin professioammatteihin suhteessa ei-akateemisten jälkeläisiin oli suurempi kuin Saksassa. Vanhempien koulutustason ja jälkeläisten luokka-aseman yhteys selittyi molemmissa maissa suurelta osin sillä, että eritasoisesti koulutettujen jälkeläiset olivat suorittaneet tutkinnot eri aloilla. Koulutusalan vakiointi vähensi perhetaustan vaikutusta, muttei poistanut sitä kokonaan. Huomattavaa oli se, että maiden välinen ero vanhempien koulutustason yhteydessä korkeasti koulutettujen jälkeläisten toimimiseen ylemmissä professioammateissa putosi hyvin vähäiseksi viisi vuotta tutkittavien valmistumisen jälkeen. (emt. 465–469.)

Myös Ruotsissa vanhempien luokka-aseman on todettu vaikuttavan sekä päätymiseen professionaalsiin ammatteihin että samantasoisissa tehtävissä työskennelleiden tuloihin. Tässäkään tutkimuksessa ei vertailtu pelkästään eritaustaisten korkeasti koulutettujen ammatillista sijoittumista ja tuloja, vaan tutkittavat edustivat 25–45-vuotiaista (s. 1945–65) palkansaajaväestöä lukuun ottamatta alle 72 000 kruunua vuodessa ansainneita. Yläluokkaisiksi määriteltyjen ylemmän tason johtajien ja erityisasiantuntijoiden jälkeläisillä oli muiden sosiaalisten ryhmien vastaavasti koulutettuja suurempi todennäköisyys työskennellä professioammateissa. Lisäksi heidän tulot olivat 3–8 prosenttia suuremmat kuin työväenluokkaisten jälkeläisillä koulutustason ja työkokemuksen oltua vakioitua. (Erikson & Jonsson 1998, 21–32.)

Eriluokkaisten vanhempien jälkeläisten tuloerot olivat Norjan (Hansen 2001) tapaan erisuuruiset eri-ikäisillä. 25-vuotiailla perhetaustan mukaiset tuloerot olivat varsin vähäiset, mutta ne olivat sitä suuremmat, mitä vanhempia tutkittavat olivat. Tiedot sosiaalisten ryhmien välisten tuloerojen kehityksestä 25 ja 45 ikävuoden välillä olivat edustavia ainoastaan miehillä, koska aineiston naisista ei olisi saanut riittävä luotettavia

tuloksia koulutustaso ja työkokemus vakioituina. (Erikson & Jonsson 1998, 27–31.) Norjassa (Hansen 1996; 2001) saatuihin tutkimustuloksiin yhtäläistä oli myös se, suurimmat perhetaustojen mukaiset tuloerot olivat ylemmän tason johtotehtävissä toimineilla (Erikson & Jonsson 1998, 31). Havainto viittaa siihen, että myös Ruotsissa varakkaat vanhemmat olisivat merkittävien työmarkkinakvalifikaatio työskenneltäessä samanlaisissa työtehtävissä vanhempien kanssa.

Suomessakin on tutkittu tätä tutkimusta lähellä olevaa aihepiiriä. Ensimmäisessä näistä (Vanttaja 2002) ei tarkasteltu korkeasti koulutettujen ammattiasemaa tai tuloja, vaan tutkittavat olivat ylioppilaskirjoituksissa yleisarvosanan laudatur vuosina 1971, 1975, 1982 ja 1985 saavuttaneet. Jokaisen ikäluokan koulumenestyjistä vähintään kaksi kolmesta oli suorittanut kolmannen asteen tutkinnon vuoteen 1995 mennessä. Perhetaustan mittarina käytettiin vanhempien tulotasosta, ammatista ja koulutuksesta rakennettua kolmeluokkaista summamuuttujaa nimeltään *kodin resurssit*. (emt. 29–42.)

Perhetaustalla oli yhteys koulumenestyjien ammattiasemaan. Ylimmästä *kodin resurssien* ryhmästä useampi työskenteli ylemmissä toimihenkilöammateissa kuin keskimmäisestä ja alimmasta ryhmästä. Keskiryhmän ja alimman ryhmän välinen ero ammatillisessa sijoittumisessa oli pienempi kuin keskimmäisen ja ylimmän ryhmän. Ylimmän *kodin resurssien* ryhmän ero keskimmäiseen ja alimpaan oli sitä suurempi, mitä nuorempi ikäluokka oli. Kotitaustojen väliset erot olivat kuitenkin pienemmät kuin sukupuolten väliset. Naiskoulumenestyjistä miehiä selvästi harvemmat toimivat ylempinä toimihenkilöinä jokaisen ikäluokan kaikissa *kodin resurssien* ryhmissä. (emt. 43–50.)

Perhetausta vaikutti ammattiaseman lisäksi myös tulotasoon. Mitä korkeammaksi luokitellut *kodin resurssit* olivat, sitä suuremmat olivat tulot. Miehillä sukupuolen sisäiset tuloerot olivat suuremmat kuin naisilla. Alimman *kodin resurssien* ryhmän miesten tulot olivat noin 88–90 prosenttia ylimmän ryhmän tuloista. Naisilla vastaava lukema oli 91–95 prosenttia. Ammatillisen sijoittumisen tapaan myös tuloilla mitatut sukupuolten väliset erot olivat suuremmat kuin perhetaustojen väliset. Naiskoulumenestyjien tulot olivat noin 70–75 prosenttia mieskoulumenestyjien vastaavista. (emt. 51–55.)

Suomessa on tarkasteltu myös isän koulutustason yhteyttä korkeakoulututkinnon suorittamisen jälkeiseen työmarkkina-asemaan (Haapakorpi 1998). Aineistona olivat Helsingin korkeakouluista vuosina 1985 ja 1986 maisteriksi valmistuneet, joiden työtilannetta tarkasteltiin viisi vuotta valmistumisen jälkeen. Isän koulutustaso vaikutti

siten, että professionaalisissa ammateissa toimineista enemmistö oli akateemisten isien jälkeläisiä, kun matalammin koulutettujen isien jälkeläisistä useammat työskentelivät yleisammateissa. Myös niin sanottuihin vahvoihin professioihin päätyneiden isät olivat keskimäärin korkeammin koulutettuja kuin muunlaisiin professioihin. Vahvoilla professioilla tarkoitettiin sellaisia professionaalisia ammatteja, joissa koulutuksellinen sulkeuma on lailla säädetty, kuten lääkäreitä ja juristeja. (emt. 261–264.)

Viimeisenä mainittavassa tutkimuksessa tarkasteltiin vuosina 1960–1964 syntyneiden vähintään maisterintutkinnon suorittaneiden suomalaisten sijoittumista ylempiin professioammatteihin vuonna 2000. Perhetaustan mittarina käytettiin kahdeksanportaista Erikson-Goldthorpe -luokkatypologiaa. Yhteys lapsuudenkodin luokka-aseman ja ylempään professioluokkaan sijoittumisen välillä ei ollut dramaattisen suuri. Jokaisen perhetaustan korkeasti koulutetuista vähintään joka kolmas työskenteli ylempien tason asiantuntija- tai johtotehtävissä. Ainoastaan erityisasiantuntijoiden ja ylempien johtajien jälkeläiset erottuivat muiden ammattiryhmien jälkeläisistä yli viidenkymmenen prosentin osuudella. Samassa yhteydessä tarkasteltiin myös enintään perus- tai kansakoulun käyneiden perhetaustan mukaista sijoittumista työväenluokkisiin ammatteihin. Tässä tarkastelussa perhetaustan vaikutus oli selvästi suurempi kuin korkeasti koulutettujen ammattiaseman tarkastelussa. Ylempien johtajien ja erityisasiantuntijoiden matalasti koulutettujen jälkeläisten aliedustus työväenluokassa oli korostunut. Tulos viittaa siihen, että perhetausta vaikuttaa myös Suomessa työmarkkina-asemaan sitä vähemmän, mitä korkeampi koulutustaso on. (Naumanen & Silvennoinen 2010, 84–85.)

Jokaisessa edellä viitatussa tutkimuksessa tutkimuskysymys on ollut hivenen erilainen, minkä lisäksi ne on tehty metodologisesti toisistaan poikkeavin tavoin. Perhetaustamuuttujana on käytetty vaihtelevasti joko vanhempien ammattiasemaa, tuloja tai koulutustasoa. Lisäksi tutkittavien sosioekonomista asemaa on joissain tutkimuksissa tarkasteltu tulotason ja toisissa ammattiaseman kautta. Tämä kaikki tarkoittaa sitä, että näiden tutkimusten perusteella ei voida Saksaa ja Isoa-Britanniaa käsitellyttä vertailevaa tutkimusta lukuun ottamatta verrata validisti sitä, vaikuttaako perhetausta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan eri maissa eri tavalla.

Erilaisista mittaustavoista huolimatta yleisenä linjana voidaan todeta perhetaustan vaikuttaneen korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan. Kaikilla eri tavoilla yläluokkaisten jälkeläisiksi määritellyt toimivat muita vastaavasti koulutettuja

arvostetumpina pidetyissä työtehtävissä tai heidän tulonsa olivat muita suuremmat. Huomion arvoista olikin se, että yläluokkaisten perheiden kasvatit hyötyivät sosiaalisista lähtökohdistaan keskiluokkien jälkeläisiin nähden enemmän kuin keskiluokkien kasvatit verrattuna perinteisten työläisten tai maanviljelijöiden samalla tasolla koulutettuihin jälkeläisiin. Toinen oleellinen havainto oli se, että perhetausta työmarkkinakvalifikaationa oli suurimmillaan työskenneltäessä samanlaisissa työtehtävissä vanhempien kanssa. Tähän liittyvä kolmas huomio oli se, että perhetaustan vaikutus korkeasti koulutettujen tuloihin oli eri alojen työtehtävissä erilainen. Neljänneksi, käsiteltyjen tutkimusten tulokset viittaavat siihen, että vanhempien ammattiasema ja tulot vaikuttavat korkeasti koulutettujen jälkeläisten työmarkkina-asemaan enemmän kuin vanhempien koulutustaso. Lopuksi, perhetaustan vaikutus korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan vaikuttaisi olevan miehillä jonkin verran suurempi kuin naisilla.

5.2. Tutkimusaineisto

Kuten jo todettua, käyttämäni aineisto on vuoden 2008 European Social Surveyn Suomen aineisto. Alkuperäinen ESS2008 sisälsi 2463 tutkimusyksikköä. Näistä tämän tutkimuskysymyksen tarkasteluun kelpaavia kolmannen asteen tutkinnon suorittaneita oli 672 kappaletta. Aineistossa ei ollut eroteltu toisistaan yliopisto- ja ammattikorkeakoulututkinnon suorittaneita ja siksi tarkastelussa on mukana ylimmän tutkinnon kummankinlaisissa oppilaitoksissa suorittaneita. Kaikki aineiston korkeasti koulutetut eivät kuitenkaan sisältyneet lopulliseen tarkasteluun, sillä kaikkien tapausten ottamisesta mukaan olisi seurannut tutkimukselle validiteetti-ongelmia. Aineistoa piti karsia hieman, jotta sen avulla olisi saanut mitattua sitä, mitä sillä oli tarkoitus. Seuraavaksi selitän ja perustelen, mitkä tapaukset pudotin tarkastelun ulkopuolelle ja miksi.

Ensimmäinen tarkastelun ulkopuolelle jättämäni ryhmä oli eläkeläiset. Periaatteessa eläkeläisten pudottaminen ei olisi ollut välttämätöntä, koska myös heiltä oli saatu eläköitymistä edeltäneet tiedot työtilanteesta. Olisi kuitenkin ollut mahdotonta tulkita, viittasivatko heidän vastaukset työtilannetta tiedustelleisiin kysymyksiin juuri eläköitymistä edeltäneeseen ajankohtaan vai johonkin muuhun, esimerkiksi ”uran huippuun”. Vastaukset olisivat voineet olla ainakin osittain epäjohdonmukaisia. Toiseksi,

heidän vastaukset kuvasivat joka tapauksessa mennyttä aikaa eivätkä nykyisyyttä. Siksi katsoin eläkeläisten pudottamisen parantavan tutkimuksen validiteettia, vaikka aineisto pienenikin 90 tutkittavalla. Samalla periaatteella pudotin aineistosta myös pysyvästi työkyvyttömät (n=9), koska heidänkin vastaukset olisivat kuvanneet mennyttä aikaa.

Jätin myös päätoimiset opiskelijat pois tarkastelusta, mutta pidin sivutoimiset mukana. Tämä siksi, että valtaosa päätoimisista opiskelijoista oli erittäin todennäköisesti sellaisia yliopisto-opiskelijoita, jotka olivat suorittaneet alemman kandidaatintutkinnon, mutta eivät vielä ylempää maisterintutkintoa. Tuo tieto ei selvinnyt aineistosta suoraan ja siksi oli tyydyttävä epäsuoraan ja luultavasti osittain epätarkkaan ratkaisuun näiden tapausten selvittämisessä. Aineistossa oli yhteensä 38 jonkinlaisen korkeakoulututkinnon suorittanutta opiskelijaa. Heistä puolet, eli 19, kävi samanaikaisesti ansiotyössä. Sekä työntekijöiksi että opiskelijoiksi ilmoittautuneilta kysyttiin jatkokysymyksenä, kumpi oli ensisijaista toimintaa. He, joilla ansiotyö oli ensisijainen toimeliaisuuden muoto, sisältyvät tarkasteltavaan aineistoon. Sen sijaan päätoimiset opiskelijat, kävivätpä he ansiotyössä tai eivät, jäivät tarkastelun ulkopuolelle. Peruste ratkaisulle oli se, että päätoimisilla opiskelijoilla ansiotyöt olivat erittäin todennäköisesti lisätulojen hankintaa eikä senhetkinen työtilanne kuvannut valmistumisen jälkeistä työmarkkina-asemaa. Ammattitaidon päivittäminen sivutoimisesti opiskellen on taas asiantuntijatehtävissä toimivilla nykyisin sangen tavallista. Huomattavaa oli, että vastausvaihtoehdossa opiskelu ei rajoittunut vain korkeakouluihin tai virallisiin oppilaitoksiin. Näin kaikista opiskelijoista 25 putosi pois ja 13 sisältyi lopulliseen tarkasteluun.

Viimeinen analyysistä pois jätetty ryhmä oli kyselyhetkellä asevelvollisuutta joko ase- tai siviilipalveluksena suorittamassa olleet (n=1), sillä heidän väliaikainen tilansa ei olisi antanut validia tietoa valmistumisen jälkeisestä työtilanteesta. Kaikkien mainittujen karsimisten jälkeen lopullisen aineiston koko oli 547 tutkimusyksikköä.

5.3. Aineiston tärkeät muuttujaluokitukset

Seuraavaksi käyn perusteluineen läpi sen, kuinka olen rakentanut ESS2008-aineistosta tutkimuksen oleellimmat muuttujat. Nämä muuttujat ovat selittävänä muuttujana toimiva tutkittavien perhetausta sekä selitettävä muuttuja, eli tutkittavien yleistä yhteiskunnallista

asemaa ilmaiseva työmarkkina-asema.

5.3.1. Perhetausta

Selittävänä muuttujana toimiva perhetausta on rakennettu tutkittavien vanhempien ammattiaseman pohjalta. Jaoin tutkittavat kahteen muuttujaluokkaan, joista käytän nimityksiä *matala* ja *korkea*. He, joiden vanhemmista joko äiti tai isä oli toiminut ylempään tason johtotehtävissä, jonkin alan erityisasiantuntijana tai yli 24 henkeä työllistäneenä yrittäjänä, kuuluvat perhetaustaan *korkea*. Kaikki loput taas kuuluvat taustaan *matala*. Tähän ryhmään siis sisältyvät he, joiden kumpikaan vanhemmista ei ollut ylempi johtaja, erityisasiantuntija tai yli 24 henkeä työllistänyt yrittäjä. Taustaan *matala* kuuluvat myös sellaiset, jotka eivät olleet ilmoittaneet vanhempiensa ammattiasemaa. Oletin, että tiedon puuttuessa oli todennäköistä, etteivät tutkittavien vanhemmat olleet toimineet perhetaustaa *korkea* määrittävissä yläluokkaista asemaa ilmaisevissa ammateissa. 547 tutkittavasta perhetaustaan *korkea* kuuluu 123 (22,5 %) tutkittavaa ja taustaan *matala* 424 (77,5 %). Perhetaustamuuttuja esiintyy kaikissa SPSS-tilastoissa nimellä *TaustaVanhemmat*. Seuraavaksi perustelen tarkemmin sen, miksi päädyin kuvaamani muuttujaluokituksen jonkin toisen mahdollisen sijaan.

Ensimmäinen valinta muuttujaa rakennettaessa oli se, mikä vanhempien ominaisuus määrittää tutkittavien taustan. Tutkittaessa perhetaustan vaikutusta erilaisiin yhteiskunnallisiin asioihin on tätä määrittävänä muuttujana käytetty vanhempien ammattiaseman lisäksi myös heidän tuloja tai koulutustasoa. ESS2008-aineistossa ei ollut tietoja tutkittavien vanhempien tuloista ja varallisuudesta, joten näitä ei voinut käyttää. Toisaalta vanhempien tulotaso jälkeläisiltä kysyttynä on monesti epätarkka mittari, sillä läheskään kaikki eivät osaa sanoa täsmällisesti sitä, kuinka paljon vanhempansa ovat tienanneet missäkin elämänvaiheessa. Valitsin perhetaustan mittariksi tutkittavien vanhempien ammattiaseman, koska se ilmaisee koulutustasoa paremmin vanhempien yhteiskunnallista asemaa ja epäsuorasti tutkittavien perheiden varallisuutta.

Perhetaustan luokittelussa oli päätettävä myös se, kenen ammattiaseman perusteella se määräytyi; äidin, isän vai jonkinlaisen yhdistelmän. Vanhemmissa sosiaalisen liikkuvuuden tutkimuksissa tutkittavien perhetausta on lähes poikkeuksetta

määritetty isän aseman mukaan ainakin kahdesta syystä. Ensiksi, miesten osallistuminen ansiotyöhön on ollut takavuosisikymmeninä naisia yleisempää. Toinen peruste isän aseman käytölle on nykyaikana jo vanhakantaiselta kuulostava ajatus miehestä perheenelättäjänä tai perheenpäänä. Ylisukupolvisia vaikutuksia tutkittaessa on muistettava se, että tutkittavien edeltäjät ovat eläneet etenkin nopeiden rakennemuutosten Suomessa hyvin toisenlaisissa työnjaollisissa olosuhteissa kuin tutkittavat. Sitä mukaa kuin naisten ansiotyöstä on tullut yhtä yleistä kuin miesten, on sosiaalisen liikkuvuuden tutkimuksissa alettu huomioida myös äidin ammattiasema. Tutkimuksellisesti se, kenen asemaa käytetään perhetaustan mittarina, ei ole kuitenkaan ollut niin merkittävä asia kuin periaatteellisesti. Empiiriset tulokset ovat olleet hyvin samankaltaisia sekä isän että molempien vanhempien asemasta mitattuna. (mm. Moisio 2007, 272–275.)

Valitsin perhetaustan määrittäjäksi yhdistelmän molempien vanhempien ammattiasemasta seuraavanlaisella periaatteella. Sovelsin ”perheenpää”-mallia sillä erotuksella perinteiseen, että perhetausta määrittyi sen vanhemman mukaan, kumman ammattiasema oli korkeampana pidetty. Jos joko tutkittavan isä tai äiti oli ollut ylemmän tason johtaja, erityisasiantuntija tai yli 24 henkeä työllistänyt yrittäjä, perhetausta oli *korkea* toisen vanhemman ammattiasemasta huolimatta. Kuten jo todettua, kaikissa muissa tapauksissa perhetausta oli *matala*. Molempien vanhempien ammattiaseman huomiointi toi muuttujaan vain kuriositeettimaisen eron verrattuna isän aseman käyttämiselle. Jos olisin määrittänyt perhetaustan isän ammattiaseman mukaan, olisi taustaan *korkea* päätyntä 109 henkilöä 123:n sijaan. Näin ainoastaan 14 tapauksessa tutkittavan äiti oli yläluokkainen ja isä ei. On siten luultavaa, että tämänkään tutkimuksen tulokset eivät olisi olleet järisyttävän toisenlaisia, mikäli olisin päätyntä muuttujan rakentamisessa perinteiseen ratkaisuun.

On hyvä perustella vielä se, miksi päädyin kaksiluokkaiseen muuttujaan ja miksi jaoin aineiston niin sanottujen yläluokkaisten ja muiden jälkeläisiin jonkin toisen mahdollisen luokituksen sijaan. Tutkittavien vanhempien työtilanteesta saadut tiedot olivat aineistossa riittävän kattavat useampiluokkaisen validin muuttujan rakentamiseen. Olisi ollut mahdollista jakaa erilleen esimerkiksi toimihenkilöiden, perinteisen työväestön ja maatalousväestön jälkeläiset näiden kaikkien yhdistämisen sijaan. Perhetaustamuuttujan kaksiluokkaisuutta puoltaa aineiston suhteellisen pieni koko (n=547). Useampiluokkainen muuttuja olisi väistämättä tarkoittanut aineiston jokseenkin heikkoa edustavuutta varsinkin monimuuttujamenetelmiä käytettäessä.

Maatalousväestön, perinteisten työläisten ja toimihenkilöiden niputtaminen perhetaustamuuttujassa samaan luokkaan ei olisi kaikissa tutkimuksissa paras mahdollinen ratkaisu, vaan joissakin se olisi jopa hyvin epävalidi. Tässä tutkimuksessa tutkittavien jakoa yläluokkaisten ja muunlaisten perheiden jälkeläisiin puoltavat kuitenkin aihepiirin aiemmat tutkimustulokset. Norjassa (Hansen 1996; 2001) ja Britanniassa (Laurison & Friedman 2015) on havaittu, että suurimmat korkeasti koulutettujen perhetaustan mukaiset työmarkkinaerot ovat olleet ylempien luokkien ja keskiluokkaisten jälkeläisten välillä. Jäljempänä mainittujen tuloin mitatut erot työläis- ja maanviljelijätaustaisiin nähden olivat pienemmät, Norjassa miltei olemattomat. Suomessa (Naumanen ja Silvennoinen 2010, 84–85) ylemmissä professioammateissa työskennelleiden vanhempien jälkeläiset erottuivat muissa ammattiryhmissä toimineiden jälkeläisistä, kun mitattiin korkeasti koulutettujen lapsuudenkodin luokka-aseman yhteyttä sijoittumiseen ylemmän tason asiantuntija- ja johtotehtäviin. Näissä tehtävissä toimineiden osuudet keski- ja työväenluokkaisten korkeasti koulutettujen jälkeläisten joukossa olivat varsin samansuuruiset.

5.3.2. Tutkittavien työmarkkina-asema

Aihepiirin aiemmissä tutkimuksissa korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaa on mitattu vaihtelevasti tulotason tai ammatin perusteella. Näistä tulotaso on kenties parempi mittari, sillä se mittaa myös objektiivisia materiaalisia elinolosuhteita varsin suoraan siinä missä työtehtävien yhteys elintasoon on välillisempi. ESS2008-kyselyssä tulotasoa ei ollut kysytty suoraan, vaan siinä tiedusteltiin koko kotitalouden nettotuloja. Näihin kaikkiin tuloihin kuuluivat tutkittavan pääasiallisen tulon lisäksi myös mahdollisen puolison tulot sekä yhteiskunnan tuet. Tuo ei olisi ollut tälle tutkimukselle validi muuttuja, sillä siitä ei voinut päätellä sitä, mikä osa tuloista oli tutkittavan tuloja ja mikä mahdollisten muiden kotitalouden jäsenten. Tästä syystä selitettävä työmarkkina-asemaa kuvaava muuttuja perustuu tutkittavien ilmoittamiin ammattinimikkeisiin.

Lähtökohta työmarkkina-asemamuuttujalle oli Robert Eriksonin ja John Goldthorpen (1992, 40–43) työssä vaadittaviin erityistaitoihin ja työn itsenäisyyden asteeseen perustuva määritelmä palvelussuhteessa toimivista ylemmistä ja alemmista professioammateista. Ylempien professioiden ammattiryhmään kuuluvat tässä

tutkimuksessa kaikkien alojen erityisasiantuntijatehtävissä toimineet henkilöt, ylemmän tason johtajat sekä niin sanotut suurliikkeenomistajat, jollaiseksi olen määrittänyt yli 24 henkeä työllistäneet yrittäjät. Mittari ylemmille profesioille on näin lähes täsmälleen sama kuin vanhempien ammattiasema perhetaustamuuttujan luokassa *korkea*. Aineistossa mainittuja esimerkkiammatteja olivat muun muassa *johtavassa asemassa oleva virkamies, lääkäri ja arkkitehti*. Alempien profesioiden luokkaan kuuluvia esimerkkiammatteja olivat eri alojen *asiantuntijat, lehtorit, rahoitusneuvojat, hallinnolliset toimihenkilöt sekä lentotai meriliikenteenohjaajat*.

Yhdistin kaikki profesioammateissa toimimattomat yhdeksi *yleisammattien* luokaksi. Tähän sisäisesti kirjavaan ryhmään kuuluvat kaikki manuaalisen ja ei-manuaalisen rutiininomaisen työn ammateissa työskennelleet. Toimin näin siksi, että aineisto oli rajattu tutkittavien koulutustason mukaan sekä varsin pienikokoinen. Tutkittavista lähes 80 % toimi joko ylemmissä tai alemmissä profesioammateissa. 547 tutkimusyksikön vähemmistön jakaminen esimerkiksi ei-manuaalisen ja manuaalisen rutiininomaisen työn luokkiin olisi rajoittanut luotettavuutta etenkin muuttujia vakioitaessa ja monimuuttujamenetelmiä käytettäessä. Katson, että aineiston sisältäessä vain kolmannen asteen tutkinnon suorittaneet validiteetti ei kärsi tästä yhdistelystä kohtuuttomasti. Tilanne olisi täysin toinen, jos aineistossa olisi muillakin asteilla koulutettuja. Näin aineisto on jaettu tutkittavien ammattinimikkeiden pohjalta kolmeen työmarkkina-asemaa ilmaisevaan muuttujaluokkaan, jotka ovat *ylemmät profesiot (ja liikkeenomistajat), alemmat profesiot, ja yleisammatit*.

On vielä tarpeellista mainita se, millaiseen ratkaisuun päädyin yrittäjänä toimineiden tutkittavien kohdalla. Moderneja luokkateorioita käsitelleessä todettiin, että yrittäjänä toimiminen sinänsä ei tarkoita huomattavaa eroa palkkatyöläiseen sen paremmin työskentelyn luonteessa kuin taloudellisessa tilanteessa. Yksityisyrittäjänä voi toimia yhtä lailla pomojen käskyihin ja joustamattomiin työaikoihin kyllästynyt lääkäri kuin palkkatyösuhdetta parempana pitävä pakkoyrittäjä (Erola 2010b, 29). Eri toimialoilla erilaisissa tehtävissä työskentelevät pien- tai yksityisyrittäjät poikkeavat toisistaan työtilanteeltaan huomattavasti, mihin viittaa havainto pienyrittäjien yliedustuksesta sekä ylimmässä että alimmassa tulodesiilissä (Erola 2010c, 96).

Edellä mainitun ja muutaman aineistosta tekemäni havainnon perusteella päätin yrittäjänä toimivien henkilöiden sijoittelusta seuraavasti. Kuten jo todettua, yli 24 henkilöä

työllistäneet yrittäjät kuuluvat ylempien professioiden (ja liikkeenomistajien) luokkaan. Muiden kohdalla jätin yrittäjästatuksen huomioimatta ja sijoitin heidät ylemmiksi professioksi, alemmiksi professioiksi tai yleisammateissa toimiviksi heidän ilmoittamiensa ammattinimikkeiden perusteella.

Kaikkiaan aineistossa oli 57 yrittäjää, joista itsensä työllistäneitä oli 24 ja yhden ulkopuolisen työllistäneitä 10. Ammattinimikkeiltään yli puolet (n=33) kuului ylempien professioiden luokkaan. Kriteeriksi suurliikkeenomistajan ja pienyrittäjän välille asettamani 25 työllistetyn rajan ylitti vain yksi tutkittava. Jokainen muuhun kuin ylempien professioiden luokkaan ammattinimikkeiden perusteella kuuluva yrittäjä oli enintään 10 henkeä työllistänyt pienyrittäjä. On todettava vielä se, että ammattinimikettä kysyttäessä yritysjohtaja oli yksi vastausvaihtoehto. Tulkitsin vastaukset siten, että ammattinimikkeeltään itsensä johtajaksi luokitelleilla yrittäjillä johtotehtävät olivat pääasiallinen toimenkuva. Sen sijaan heillä, jotka ilmoittivat ammattinimikkeeseen esimerkiksi *myynnin ja rahoituksen asiantuntija*, ammattinimikkeen mukainen työ oli heidän pääasiallinen toimeliaisuuden muoto johtotehtävien sijaan. Lyhyesti sanottuna, olen erottanut menetelmällä toisistaan yrittäjät ja yritysjohtajat.

Eriksonin ja Goldthorpen (1992, 40–43) typologiassa professioammattien luokkien todettiin eroavan muista luokista edullisempaan pidetyn työsuhteen muodon pohjalta. Tämä palvelussuhteeksi kutsuttu asema perustuu jo todettuun tapaan työtehtävissä vaadittaviin erityistaitoihin ja työn itsenäisyyden asteeseen. Ylempien professioiden erityisammattitaitoja pidetään taas korkeampina kuin alemmissa professioammateissa työskentelevien. Näiden työtilanne-erojen lisäksi kolmiluokkaiseksi rakentamani muuttujan ammattiryhmien on todettu poikkeavan toisistaan myös tuloilla mitattuna. Ylempien professioiden tulot ovat olleet korostuneen suuret ja alempien professioiden tulot vastaavasti suuremmat kuin kaikilla yleisammateiksi yhdistämälläni rutiininomaisen työn ammattiryhmillä (mm. Erola 2010c, 93–98; SVT 2011).

Mainituilla perusteilla rakensin lähtökohtaisesti laatueroasteikollisesta muuttujasta jatkuvan muuttujan siten, että ylemmät professiot ilmaisevat korkeinta työmarkkina-asemaa, alemmat professiot keskimmäistä ja yleisammattit matalinta. Analyysissä muuttujan arvo 1 tarkoittaa ylempiä professioita, 2 alempia professioita ja 3 yleisammatteja.

5.4. Aineisto muutaman taustamuuttujan mukaan

Aineiston läpikäynnin ja tutkimukselle tärkeiden muuttujaluokitusten selittämisen jälkeen on sopiva siirtyä aineiston sisällölliseen tarkasteluun kuvailevalta tasolta liikkeelle lähtien. Tämä aloitetaan tarkastelemalla sitä, kuinka suurin osuukin tutkittavat korkeasti koulutetut olivat sijoittuneet ylempiin professioihin, alempiin professioihin ja yleisammatteihin. Lukemat näkyvät taulukossa 3.

TAULUKKO 3. Korkeasti koulutetut ammattiryhmittäin

Ylemmät professiot (ja liikkeenomistajat)	48,4 % (264)
Alemmat professiot	30,3 % (165)
Yleisammatit	21,3 % (116)
Yhteensä	100 % (545)

Tutkittavista vajaa puolet toimi (48,4 %) ylemmissä professioammateissa, eli erityisasiantuntijoina, ylempinä johtajina tai enemmän kuin 24 henkeä työllistävinä yrittäjinä. Alemmissa professioissa toimivien osuus oli kolmisenkymmentä (30,3) prosenttia, joten professionaalisten ammattien yhteenlaskettu osuus lähenteli 80 prosenttia (78,7 %). Rutiininomaisen työn yleisammateissa työskenteli noin viidennes (21,3 %). Lukemat ovat samansuuntaisia aiempaan tutkimukseen verrattuna. Vuonna 2000 vähintään ylempään korkeakoulututkinnon suorittaneista noin 90 % prosenttia työskenteli ylemmiksi tai alemmiksi professioiksi luokiteltavissa ammateissa (Naumanen ja Silvennoinen 2010, 71). Eri aineistojen väliset erot selittynevät sillä, että käyttämäni ESS2008-aineisto sisälsi ylempään korkeakoulututkinnon suorittaneiden lisäksi myös minkä tahansa muun kolmannen asteen tutkinnon suorittaneita. Ammattikorkeakoulussa ylimmän tutkinnon suorittaneet nostivat hyvin todennäköisesti yleisammateissa toimineiden osuutta. Tutkittavista kaksi ei ollut ilmoittanut ammattinimikettään.

Kuten totesin perhetaustamuuttujaa rakentaessani, taustaan *korkea* kuuluvia ylempään tason johtajien, erityisasiantuntijoiden ja yli 24 työllistäneiden yrittäjien jälkeläisten osuus oli 22,5 % (n=123). Ryhmään *matala* kuuluneiden kaikkien muiden jälkeläisten osuus oli puolestaan 77,5 prosenttia (n=424). Sukupuolten osalta naiset olivat hienoinen enemmistö 53,9 %:n (n=295) osuudella. Miehiä oli vastaavasti 46,1 % (n=252).

Aineiston ikäjakauma oli seuraavanlainen. 59 vuotta täyttäneiden osuus oli 8,6 % (n=47), 49–58-vuotiaiden 22,1 % (n=121), 39–48-vuotiaiden 29,3 % (n=160), 29–38-vuotiaiden 29,8 % (n=163) ja alle 29-vuotiaiden 11,2 % (n=56). Eläkeläisten pudottaminen pois tarkastelusta selittää vanhimman ikäryhmän pienen osuuden.

5.5. Aineiston analyysimenetelmät

5.5.1. Perhetaustan vaikutus korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan

Seuraavaksi siirrytään aineiston kuvailevalta tasolta havainnoimaan eri muuttujien välisiä yhteyksiä. Tarkastelen ensisijaista tutkimuskysymystä, eli perhetaustan vaikutusta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan, kahdella eri menetelmällä. Ensin käytän ristiintaulukointia todetakseni sen, millaisilla absoluuttisilla määrillä ja suhteellisilla osuuksilla molempiin perhetaustaryhmiin kuuluvat olivat sijoittuneet ylempiin professioihin, alempiin professioihin ja yleisammatteihin. Ristiintaulukointi on kuitenkin vasta ensimmäinen askel, sillä se ilmaisee vain kahden muuttujan välisen yhteyden eikä huomioi muiden mahdollisten tekijöiden vaikutusta.

Ristiintaulukoinnin jälkeen tarkastelen sitä, säilyykö mahdollinen korkeasti koulutettujen perhetaustan ja työmarkkina-aseman välinen yhteys, kun vakioidaan sellaisia muuttujia, joiden voidaan etukäteen arvioida vaikuttavan kolmansina tekijöinä ristiintaulukoinnilla saatuihin tuloksiin. Samassa analyysissä nähdään myös se, millaisessa yhteydessä muut tarkasteluun valitut muuttujat olivat korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan. Näin on mahdollista myös verrata eri selittävien muuttujien vaikutusta selitettävään. Käyttämäni menetelmä tässä analyysissä on lineaarinen regressioanalyysi.

Lineaarisen regressioanalyysin perusidea on tutkia kahden tai useamman selittävän muuttujan vaikutusta selitettävään muuttujaan. Selitettävän muuttujan on oltava jatkuva, mutta selittäviksi muuttujiksi käyvät myös laatueroasteikolliset muuttujat, kunhan ne ovat kaksiluokkaisia niin sanottuja dummy-muuttujia. Muuttujien välistä yhteyttä kuvaava tunnusluku vastaa korrelaatioanalyysillä saatavaa korrelaatiokerrointa. (Toivonen

1999, 302, 305, 314–315; Jokivuori & Hietala 2007, 40–41.) Korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaa kuvaava selitettävä muuttuja on aiemmin käsiteltyyn tapaan rakennettu jatkuvaksi siten, että ylempien professioiden työmarkkina-asema on alempia professioita korkeampi ja alempien professioiden vastaavasti yleisammattissa toimivia korkeampi. Kun muuttuja on rakennettu jatkuvaksi, sitä voidaan käyttää selitettävänä muuttujana lineaarisessa regressioanalyysissä.

Seuraavaksi käyn läpi lineaariseen regressioanalyysiin sisällyttämäni selittävät muuttujat, joiden suhteen perhetaustan ja työmarkkina-aseman välinen yhteys on vakioitu analyysissä. Näistä ensimmäinen on sukupuoli. Työmarkkinat ovat Suomessa olleet perinteisesti sukupuolen mukaan jakautuneita myös korkeasti koulutettujen joukossa. Puhutaan naisten ja miesten töistä, joista jälkimmäisissä ansiot ovat olleet tavallisesti ensin mainittuja suuremmat. Koulutetut miehet työskentelevät naisia useammin ylempinä toimihenkilöitä, kun taas naiset ovat olleet enemmistö alemmissä toimihenkilöammateissa. Naisilla myös niin sanotut epätyypilliset työsuhteet ovat olleet yleisempiä kuin miehillä. (Naumanen 2002, 115–122; Naumanen & Silvennoinen 2010, 73.) Työelämän sukupuolisen jakautumisen yhteydessä puhutaankin monesti lasikattoilmiöstä. Tällä viitataan vertauskuvallisesti johonkin näkymättömään esteeseen, joka pysäyttää naisten etenemisen ylimpiin virkoihin tai johtotehtäviin muodollisesta pätevyydestä huolimatta.

Ikä on toinen vakioitava muuttuja. Yli 35-vuotiaat toimivat johtajina, ylempinä virkamiehinä ja erityisasiantuntijoina huomattavasti useammin kuin nuoremmat (Tilastokeskus 2007, 414). Sosiaalisen liikkuvuuden tutkimuksissa on havaittu, että luokka- tai työmarkkina-asema on sangen vakiintunut 35–40 ikävuoteen mennessä, sillä muutokset 40 ikävuoden jälkeen ovat selvästi vähäisempiä kuin alle 35-vuotiaana (mm. Erikson & Jonsson 1998; Moisio 2007, 267). Tuohon havaintoon perustuen yhdistin aineiston alkuperäisen viisiluokkaisen ikäryhmämuuttujan kaksiluokkaiseksi. Vanhempaan ikäryhmään kuuluvat 39 vuotta täyttäneet ja nuorempaan alle 39-vuotiaat. Tausta-ajatus oli se, että nuoremman ikäryhmän muodostaisivat työmarkkina-asemaltaan vakiintumattomat ja vanhemman ikäryhmän sellaiset, joiden asema oli sangen vakiintunut.

Kolmannella tarkasteluun valitsemallani selittävällä muuttujalla pyrin erottamaan toisistaan erilaisia tutkintoja suorittaneet. Vaikka aineistossa jokainen oli suorittanut kolmannen asteen tutkinnon, kaikilla ylin tutkinto ei kuitenkaan ollut suoritettu samanlaisessa oppilaitoksessa. Otoksessa oli mukana niin ammattikorkeakouluista kuin

yliopistoista valmistuneita. Aineistolla ei voinut suoraan erottaa toisistaan eri oppilaitoksista valmistuneita ja siksi oli turvauduttava epäsuoraan menetelmään. Saatavissa olleilla tiedoilla täsmällisin tapa huomioida erilaisia tutkintoja suorittaneet oli tarkastella asiaa kouluttautumiseen käytetyn ajan perusteella.

Tutkittavia kysyttiin vuosissa mitattuna, kuinka kauan he olivat käyneet koulua tai opiskelleet. Rakensin koulutuksen pituutta kuvaavan muuttujan kaksiluokkaiseksi siten, että toisen ryhmän muodostivat 17 vuotta tai pidemmän aikaa kouluja käyneet ja toisen vähemmän kuin 17 vuotta. Valittu opiskeltujen vuosien raja-arvo muuttujaluokkien välillä on arvioitu vähimmäisaika perus- tai kansakoulun ensimmäisistä vuosista maisterintutkinnon suorittamiseen. Siksi on erittäin todennäköistä, että vähintään 17 vuoden ajan opiskelleista valtaosa oli yliopistossa ylemmän maisterintutkinnon suorittaneita. Samaan ryhmään kuuluvat varmasti kaikki lisensiaatit ja tohtorit. Tätä vähemmän opiskelleista suurin osa oli puolestaan suorittanut korkeimman tutkintonsa jossakin muussa kolmannen asteen oppilaitoksessa, tai korkein tutkinto oli yliopistossa suoritettu kandidaatintutkinto.

Neljäs selittävä muuttuja liittyi terveydentilaan. Tutkittavilta kysyttiin, oliko heillä jokin pitkäaikainen jokapäiväistä elämää vaikeuttava sairaus, vamma tai mielenterveyden ongelma. Mahdolliset jokapäiväistä elämää haittaavat vaivat vaikuttavat luultavasti myös työkykyyn. Moneen asiantuntijatyöhön kuuluu matkustamista paikasta toiseen jopa ulkomaille, mikä voi olla hyvin hankalaa heikentyneellä terveydentilalla. Toisaalta, puhtaasti fyysiseen terveyteen liittyvät vaivat eivät välttämättä haittaa korkeasti koulutetuille tyypillisissä tietotöissä selviytymistä yhtä paljon kuin fyysisessä työssä. Lisäksi elämää vaikeuttava sairaus, vamma tai mielenterveyden ongelma ei ollut niin vakava, että siitä olisi seurannut pysyvä työkyvyttömyys, sillä pysyvästi työkyvyttömät jäivät pois tarkastelusta.

Eri luokkien on todettu poikkeavan toisistaan vapaa-ajan aktiviteetteihin käytetyn ajan ja vapaa-ajan intensiivisyyden perusteella. Vapaa-ajan tapahtumiin osallistumisen on todettu olevan toimihenkilöinä työskentelevillä muita ammattiryhmiä yleisempää ja vapaa-ajan luonteeltaan intensiivisempää (Oinas ym. 2010, 120). Aineistossani osallistumisaktiivisuutta oli mitattu kysymällä, kuinka usein tutkittavat osallistuivat erilaisiin vapaa-ajan tapahtumiin verrattuna ikäisiinsä. On mahdollista, että aktiivinen tapahtumiin osallistuminen oli yhteydessä akateemisilla työmarkkinoilla pärjäämistä

edistävään sosiaalisten verkostojen laajuuteen. Muuttuja kuitenkin kuvaa verkostoja parhaimmillaankin erittäin epäsuorasti, mutta otin sen analyysiin mukaan siksi ettei aineistossa ollut parempaa tätä kuvaavaa muuttujaa. Muuttuja on kausaalisuutta ajatellen ongelmallinen, sillä ajankäyttöä ja vapaa-ajan intensiivisyyttä käsittelevä tutkimus osoitti luokka-aseman olevan vapaa-ajan intensiivisyyteen vaikuttava tekijä, ei päinvastoin (emt.).

Kuudes selittävä muuttuja on asuinalue. Monet hallinnolliset virastot ovat keskittyneet pääkaupunkiseudulle, minkä lisäksi koulutettua työvoimaa työllistävien toimialojen yritykset sijaitsevat enimmäkseen kasvukeskuksissa (Tilastokeskus 2007, 194–195). Suuret kaupungit tarjoavat näin koulutetuille ihmisille enemmän töitä kuin haja-asutusalueet. Aineiston vaihtoehdot asuinympäristölle olivat yli 100 000 asukkaan kaupunki, yli 100 000 asukkaan kaupungin vaikutus- tai työssäkäyntialue, 20 000–100 000 asukkaan kunta tai kaupunki, alle 20 000 asukkaan kunta ja haja-asutusalue. Alkuperäinen asteikko oli hieman ongelmallinen, sillä suurkaupungin työssäkäyntialueen oltua asukasluvulta määrittelemätön muuttuja ei ollut asukasmäärän mukaan jatkuva. Tein muuttujasta kaksiluokkaisen siten, että yhdistin samaan luokkaan yli 100 000 asukkaan kaupungeissa ja niiden työssäkäyntialueilla asuneet. Toiseen muuttujaluokkaan kuuluivat sekä pienemmissä kunnissa ja kaupungeissa että haja-asutusalueilla asuneet. Erotin tällä tavalla toisistaan suurkaupunki- ja muilla alueilla työskennelleet.

Valitsin mukaan myös parisuhdemuuttujan. Huolimatta yhden henkilön kotitalouksien nopeasta kasvusta viime vuosikymmeninä pidetään vakiintunutta parisuhdetta edelleen normaalina elämänmuotona, etenkin vanhemmalla väestöllä. Kahden henkilön asuminen samalla paikkakunnalla voi toisaalta rajoittaa jommankumman mahdollisuuksia vaihtaa asuinpaikkakuntaa tavoitellun työn perässä. Lisäksi lapsiperheiden osalta naisilla vanhemmuuden on todettu lisäävän työllisyyden epävakautta (Naumanen 2002, 128). Parisuhteessa olevilla tarkoitetaan joko avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa olleita sekä kumppanin kanssa yhdessä asuneita.

Viimeinen selittävä muuttuja on kuuluminen johonkin syrjittyyn ryhmään. On todennäköistä, että jollakin perusteella itseänsä syrjittyinä pitävillä syrjittynä oleminen vaikuttaa muiden asioiden ohella työelämään. Erilaisia asioita, joiden perusteella tutkittavat saattoivat olla syrjittyjä, olivat esimerkiksi etninen tausta, äidinkieli, ikä, sukupuoli tai uskonto. Toisaalta, myös vaatimattomasta sosiaalisesta taustasta kouluttautunut on voinut kokea olleensa syrjitty alkuperänsä perusteella. On huomattava,

että kuuluminen tai kuulumattomuus syrjittyyn ryhmään oli vastauksissa jokaisen tutkittavan subjektiivinen näkemys asiasta.

Jouduin jättämään tarkastelusta pois yhden muuttujan, joka sekä korkeakoulutuksen laajenemisen ja lohkoutumisen että aihepiirin aiemman tutkimuksen pohjalta olisi sopinut tarkasteluun erinomaisesti. Tämä oli koulutusala. Tarkoitus oli jakaa koulutusalat *statusaloihin*, eli oikeus- lääke-, eläinlääke-, kauppa- ja teknistieteellisiin aloihin, ja *muihin aloihin*, sillä ylempien toimihenkilöiden jälkeläisten on todettu olleen korostuneen yliedustettuja statusalojen opiskelijoiden joukossa (Nevala 1999, 117–126). Suunnittelemani jakoa ei kuitenkaan ollut mahdollista tehdä. Kysymyksessä, millä alalla korkein tutkinto oli suoritettu, sekä lääketieteen, kauppatieteen että teknisten tieteiden kanssa samaan vastausvaihtoehtoon sisältyi ammattikorkeakoulualoja. Siksi koulutusaloista ei olisi saanut validia muuttujaa tähän analyysiin. Koulutusalan vakioimattomuus voi tarkoittaa osittain puutteellisia tutkimustuloksia, koska eri alojen opiskelijoiden sosiaaliset kokoonpanot ovat olleet erilaisia. Toisaalta, kun työmarkkina-asemaa mitataan ammatillisella sijoittumisella, kaikkien eri alojen johto- ja asiantuntijatehtävissä toimivat kuuluvat samaan luokkaan. Näin koulutusalamuuttujan puuttumisen vaikutus ei luultavasti ole niin suuri kuin se olisi tarkasteltaessa perhetaustan vaikutusta korkeasti koulutettujen tuloihin (mm. Laurison & Friedman 2015).

Lineaarista regressioanalyysia käytettäessä on huomioitava se, että muuttujien välisen kausaalisuhteen tulisi mennä siihen suuntaan, että selittävä muuttuja on syy ja selitettävä seuraus eikä päinvastoin. Analyysillä saadut muuttujien välisiä yhteyksiä kuvaavat tunnusluvut eivät kerro kausaalisuhteen suuntaa, vaan arviointi jää aina tutkijan tehtäväksi. (mm. Jokivuori & Hietala 2007, 40.) Tarkasteluun valitsemisani selittävässä muuttujissa oli muutamia sellaisia, joiden osalta oli epävarmaa, olivatko nämä edeltäneet vai seuranneet työtilannetta. Esimerkiksi työpaikka on voinut edeltää muuttoa toiselle paikkakunnalle tai osallistuminen vapaa-ajan tapahtumiin voi tarkoittaa jotakin työporukan yhteistä harrastusta. Ainoat selittävät muuttujat, joiden voidaan sanoa edeltäneen tutkittavien työmarkkina-asemaa sataprosenttisen varmasti, ovat perhetausta, ikä ja sukupuoli. Tässä tutkimuksessa kausaalisuhteen määrittäminen ei ole suuri ongelma, sillä selittävästä muuttujasta ensisijaisen kiinnostuksen kohteena oleva perhetausta on välttämättä edeltänyt selitettävää työmarkkina-asemaa.

5.5.2. Sukupuolten väliset erot perhetaustan vaikutuksessa korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan

Toissijaista tutkimuskysymystä, eli, sitä vaikuttaako perhetausta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan eri tavalla naisilla kuin miehillä, tarkastelen kaksisuuntaisella varianssianalyysillä. Varianssianalyysi on menetelmä, jolla tutkitaan sitä, poikkeavatko tiettyjen ryhmien keskiarvot toisistaan jonkin jatkuvan muuttujan osalta (Jokivuori & Hietala 2007, 153). Tarkasteltaessa ryhmäkeskiarvoja selitettävän muuttujan on oltava jatkuva, mutta selittäväksi muuttujaksi kelpaa myös laatueroasteikollinen muuttuja. Yksisuuntaisessa varianssianalyysissä on yksi selittävä muuttuja, kun taas kaksisuuntaisessa käytetään kahta. Kaksisuuntaisen varianssianalyysin ominaispiirre on se, että sillä voidaan tarkastella muuttujien päävaikutusten lisäksi niin kutsuttua yhdysvaikutusta. Yhdysvaikutuksella mitataan sitä, kuinka selittävät muuttujat vaikuttavat yhdessä selitettävään. (emt. 135, 153–154.)

Tässä analyysissä yhdysvaikutuksen tarkastelusta ilmenee se, vaikuttaako perhetausta tutkittavien työmarkkina-asemaan eri tavalla naisilla kuin miehillä. On hyvä todeta, että selitettävänä muuttujana olevan työmarkkina-aseman kohdalla ei varsinaisesti olla kiinnostuneita muuttujan aritmeettisesta keskiarvosta naisten tai miesten osalta. Joka tapauksessa muuttuja on rakennettu jatkuvaksi siten, että muuttujan arvon muutos ilmaisee hierarkkista muutosta mitattavassa työmarkkina-asemassa. Näin ryhmien väliset erot muuttujan luokkiin sijoittumisessa ilmenevät varianssianalyysissä muuttujan arvoista laskettuina keskiarvolukemina.

5.6. Tulokset

5.6.1 Perhetaustan vaikutus korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan

Ensimmäisenä tutkimustuloksena nähdään ristiintaulukoinnin kautta se, millaisiin työmarkkina-asemiin molempiin perhetaustaryhmiin kuuluneet korkeasti koulutetut olivat

sijoittuneet. Taulukon 4 prosenttilukemat tarkoittavat sitä, kuinka suuri osuus kumpaankin perhetaustaryhmään kuuluneista työskenteli joko ylemmissä professioammateissa, alemmissa professioammateissa tai yleisammateissa. Suluissa olevat lukemat tarkoittavat absoluuttisia lukumääriä. Perhetaustassa *korkea* tarkoittaa aiemmin määritellyn mukaisesti ylempien johtajien, erityisasiantuntijoiden ja yli 24 henkeä työllistäneiden yrittäjien jälkeläisiä. *Matala* viittaa taas kaikenlaisissa muissa työtehtävissä toimineiden vanhempien korkeasti koulutettuihin jälkeläisiin.

TAULUKKO 4. Korkeasti koulutetut ammattiryhmissä perhetaustan mukaan

Perhetausta:	Korkea	Matala
Työmarkkina-asema:		
Ylemmät professiot (ja liikkeenomistajat)	62,3 % (76)	44,4 % (188)
Alemmat professiot	27,0 % (33)	31,2 % (132)
Yleisammatit	10,7 % (13)	24,3 % (103)
Yhteensä	100 % (122)	100 % (423)

Ristiintaulukointi osoittaa tiettyjä poikkeamia eriluokkaisten vanhempien jälkeläisten työmarkkina-asemassa. Ylempien johtajien, erityisasiantuntijoiden ja yli 24 ihmistä työllistäneiden yrittäjien korkeasti koulutetut jälkeläiset olivat yliedustettuja ylemmissä professioammateissa ja aliedustettuja yleisammateissa suhteessa matalamman perhetaustaryhmän vastaavasti koulutettuihin jälkeläisiin. Huomattavin ero oli se, että perhetaustaan *matala* kuuluneet toimivat rutiininomaisen työn yleisammateissa yli kaksinkertaisella suhteellisella osuudella ylempien luokkien jälkeläisiin nähden (24,3 % ja 10,7 %). Molemmat perhetaustaryhmät olivat varsin tasaisesti edustettuja alemmissa professioissa taustaan *matala* kuuluneiden oltua hyvin pieni suhteellinen enemmistö.

Ristiintaulukointi ilmaisee yleisesti sen, että perhetausta oli yhteydessä korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan. Tulos viittaa yläluokkaisten vanhempien korkeasti koulutettujen jälkeläisten työmarkkina-aseman olleen keskimäärin korkeampi kuin muiden vastaavasti koulutettujen. Tilannetta on kuitenkin tarkasteltu vain kahden muuttujan välillä eikä ristiintaulukoinnissa ole huomioitu muiden oleellisten muuttujien mahdollista vaikutusta saatuihin tuloksiin. Siksi pelkästään tuosta taulukosta ei voida vielä tehdä lopullisia johtopäätöksiä, vaan tarkastelua on jatkettava hieman pidemmälle lineaarisen regressioanalyysin avulla.

Ensimmäinen lineaarisella regressioanalyysillä saatu oleellinen tieto näkyy alapuolella olevasta taulukosta 5. Sen sarake *R Square* kertoo, kuinka paljon regressioanalyysiin valitut selittävät muuttujat ennustavat yhdessä selitettävän muuttujan vaihtelua (Jokivuori & Hietala 2007, 47). Lukema .182 tarkoittaa edellä käsiteltyjen analyysin valittujen selittävien muuttujien selittävän 18,2 % korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaamuuttujan vaihtelusta.

TAULUKKO 5. Lineaarisen regressioanalyysin selittävien muuttujien selitysaste selitettävän muuttujan vaihtelusta.

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.426 ^a	.182	.168	.72205

a. Predictors: (Constant), Parisuhde, TaustaVanhemmat, Sukupuoli, [c24], ikäryhmä, Koulutusvuodet, [c4], [c16], asuinalue

Lineaarisen regressioanalyysin oleellisimmat lukemat ovat kuitenkin seuraavan sivun taulukossa 6. Näemme siitä, millaisessa yhteydessä kaikki selittävät muuttujat olivat korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan. Sarake *Standardized Coefficients Beta* ilmaisee korrelaatiokerrointa vastaavalla lukemalla sen, kuinka vahva yhteys kunkin rivin selittävällä muuttujalla oli selitettävään kaikki tarkasteluun valitut selittävät muuttujat vakioituna. Muuttujissa TaustaVanhemmat, Koulutusvuodet, sosiaaliin tapahtumiin osallistuminen (c4) ja syrjittyyn ryhmään kuulumisen (c24) alkuperäinen asteikko oli käännetty, jotta ne olisivat samansuuntaisia kuin työmarkkina-asemaa kuvaava muuttuja. Työmarkkina-aseمامuuttuja on kaikissa SPSS-taulukoissa nimeltään *EG*.

TAULUKKO 6. Linearisella regressioanalyysillä saadut selittävien muuttujien ja selitettävän muuttujan välistä yhteyttä kuvaavat tunnusluvut

Coefficients ^a					
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	1,925	,397		4,854	,000
TaustaVanhemmat	,231	,076	,122	3,057	,002
Koulutusvuodet	,349	,064	,219	5,467	,000
Sukupuoli	,315	,063	,198	4,994	,000
ikäryhmä	,189	,064	,117	2,960	,003
[c24] Kuulutteko mielestänne johonkin syrjityssä asemassa olevaan ryhmään tässä maassa?	,438	,131	,132	3,330	,001
asuinalue	,234	,066	,144	3,530	,000
[c16] Vaikeuttaako päivittäistä elämää jokin pitkäaikainen sairaus, vamma tai mielenterveyden ongelma?	,037	,076	,020	,490	,625
Parisuhde	,110	,079	,056	1,400	,162
[c4] Verrattuna muihin ikäsiinne ihmisiin, kuinka usein osallistutte erilaisiin sosiaalisiin tapahtumiin tai vapaa-ajan toimintaan?	,038	,036	,042	1,065	,287

a. Dependent Variable: EG

Analyysiin valituista muuttujista vahvin yhteys (Beta = .219) korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan oli muuttujalla koulutusvuodet. 17 vuotta tai pidemmän aikaa opiskelleet työskentelivät useammin ylemmissä johto- tai erityisasiantuntijatehtävissä ja harvemmin rutiininomaisissa yleisammateissa kuin lyhyemmän aikaa kouluttautuneet. Tulos selittynee sillä, että vähintään 17 vuoden ajan kouluttautuneista enemmistö oli suorittanut korkeimman tutkintonsa yliopistossa ja lyhyemmän ajan kouluttautuneissa ammattikorkeakoulusta valmistuneet olivat enemmistö. Näin yliopistoissa korkeimman tutkintonsa suorittaneet toimivat ammattikorkeakouluista valmistuneita korkeampaa työmarkkina-asemaa ilmaisevissa työtehtävissä.

Muita tilastollisesti merkitsevästi (Sig. < .01) korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan yhteydessä olleita muuttujia olivat sukupuoli, ikä, asuinalue,

johonkin syrjityssä asemassa olevaan ryhmään kuuluminen sekä perhetausta. Miesten työmarkkina-asema oli naisia korkeampi, mikä on yhdenmukainen tulos aihepiirin aiempaan tutkimukseen nähden (Naumanen 2002; Vanttaja 2002; Naumanen & Silvennoinen 2010). Samoin iän vaikutus oli ennako-odotusten mukainen, eli 39 vuotta täyttäneiden työmarkkina-asema oli alle 39-vuotiaita korkeampi. Suurissa kaupungeissa asuneet sijoittuivat työmarkkina-asemamuuttujassa haja-asutusalueilla tai pienemmissä kunnissa asuneita korkeammalle. Lisäksi syrjittyinä itseänsä pitäneet toimivat matalampaa asemaa ilmaisevissa työtehtävissä kuin he, jotka eivät olleet mielestensä syrjittyjä.

Kaikkein oleellisin tulos on kuitenkin se, kuinka perhetausta vaikutti tutkittavien työmarkkina-asemaan. Taulukosta 6 nähdään, että kaikilla analyysissä mukana olleilla selittävillä muuttujilla vakioituna vanhempien ammattiaseman mukaan määritelty perhetausta vaikutti korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan (Beta = .122). Tämä tarkoittaa sitä, että ylempien johtajien, erityisasiantuntijoiden ja yli 24 ihmistä työllistäneiden yrittäjien korkeasti koulutettujen jälkeläisten työmarkkina-asema oli korkeampi kuin muiden samantasoisesti koulutettujen, kun mittarina käytettiin työn itsenäisyyden astetta, työtehtävissä vaadittavien erityistaitojen määrää sekä tulotasoa. Näin aiemmassa ristiintaulukoinnissa havaitut perhetaustaryhmien väliset erot sijoittumisessa ylempiin professioammatteihin, alempiin professioammatteihin ja yleisammatteihin säilyivät, vaikka yhteys vakioitiin usealla muuttujalla.

Kolmella selittävällä muuttujalla ei ollut yhteyttä korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan. Hieman yllättäen pitkäaikainen jokapäiväistä elämää vaikeuttava sairaus, vamma tai mielenterveyden ongelma ei vaikuttanut korkeasti koulutettujen työtilanteeseen. Mahdollinen selitys on se, että pysyvästi työkyvyttömiä jäätyä tarkastelun ulkopuolelle tutkittavien vaivat eivät olleet niin vakavia, että ne olisivat haitanneet töissä selviytymistä dramaattisesti. Toiseksi, yksinasuneiden ja parisuhteessa olleiden välillä ei ollut mainittavaa työmarkkina-asemaeroa. Osallistumisaste sosiaaliin tai vapaa-ajan tapahtumiin muihin omanikäisiin verrattuna ei sekään ollut yhteydessä tutkittavien työmarkkina-asemaan.

5.6.2. Sukupuolten väliset erot perhetaustan vaikutuksessa korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan

Tarkastelin toissijaista tutkimuskysymystä, eli sukupuolten välisiä eroja perhetaustan vaikutuksessa korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan, kaksisuuntaisella varianssianalyysillä. Analyysin ensimmäiset tiedot on luettavissa taulukosta 7. Sarake *Mean* kertoo kummankin sukupuolen ryhmäkeskiarvon työmarkkina-asemamuuttujassa kummankin perhetaustaryhmän kohdalla. Pienempi Mean-lukema tarkoittaa korkeampaa työmarkkina-asemaan, sillä ylempien professioiden muuttujan arvo oli 1, alempien professioiden 2 ja yleisammattien 3.

TAULUKKO 7. Naisten ja miesten perhetaustan mukaiset työmarkkina-asemamuuttujan ryhmäkeskiarvot

Descriptive Statistics

Dependent Variable: EG

Sukupuoli	TaustaVanhemmat	Mean	Std. Deviation	N
Mies	Matala	1,6237	,75334	194
	Korkea	1,2807	,55916	57
	Total	1,5458	,72725	251
Nainen	Matala	1,9476	,82017	229
	Korkea	1,6615	,73478	65
	Total	1,8844	,80964	294
Total	Matala	1,7991	,80567	423
	Korkea	1,4836	,68313	122
	Total	1,7284	,79035	545

Ryhmäkeskiarvot ilmaisevat lineaarisen regressioanalyysin jo osoittaman eron kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden naisten ja miesten työmarkkina-asemissa. Molemmissa perhetaustamuuttujan luokissa miesten Mean-lukema oli naisten lukemaa pienempi, mikä tarkoittaa miesten naisia korkeampaa työmarkkina-asemaa. Taulukosta nähdään myös edellä empiirisen tarkastelun päätuloksena esitetty perhetaustaryhmään *korkea* kuuluneiden pienempänä Mean-lukemana esiintyvä taustaan *matala* kuuluneita korkeampi työmarkkina-asema kummankin sukupuolen kohdalla. Taulukko 7 on kuitenkin vain

lähtökohta ja alapuolella oleva taulukko 8 sisältää tämän kaksisuuntaisen varianssianalyysin oleelliset lukemat.

TAULUKKO 8. Kaksisuuntaisella varianssianalyysillä saadut selittävien muuttujien pää- ja yhdysvaikutukset selitettävään muuttujaan

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: EG

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared	Noncent. Parameter	Observed Power ^b
Corrected Model	24,844 ^a	3	8,281	14,225	,000	,073	42,674	1,000
Intercept	999,444	1	999,444	1716,698	,000	,760	1716,698	1,000
Sukupuoli	11,699	1	11,699	20,095	,000	,036	20,095	,994
TaustaVanhemmat	9,322	1	9,322	16,012	,000	,029	16,012	,979
Sukupuoli * TaustaVanhemmat	,076	1	,076	,131	,717	,000	,131	,065
Error	314,965	541	,582					
Total	1968,000	545						
Corrected Total	339,809	544						

a. R Squared = ,073 (Adjusted R Squared = ,068)

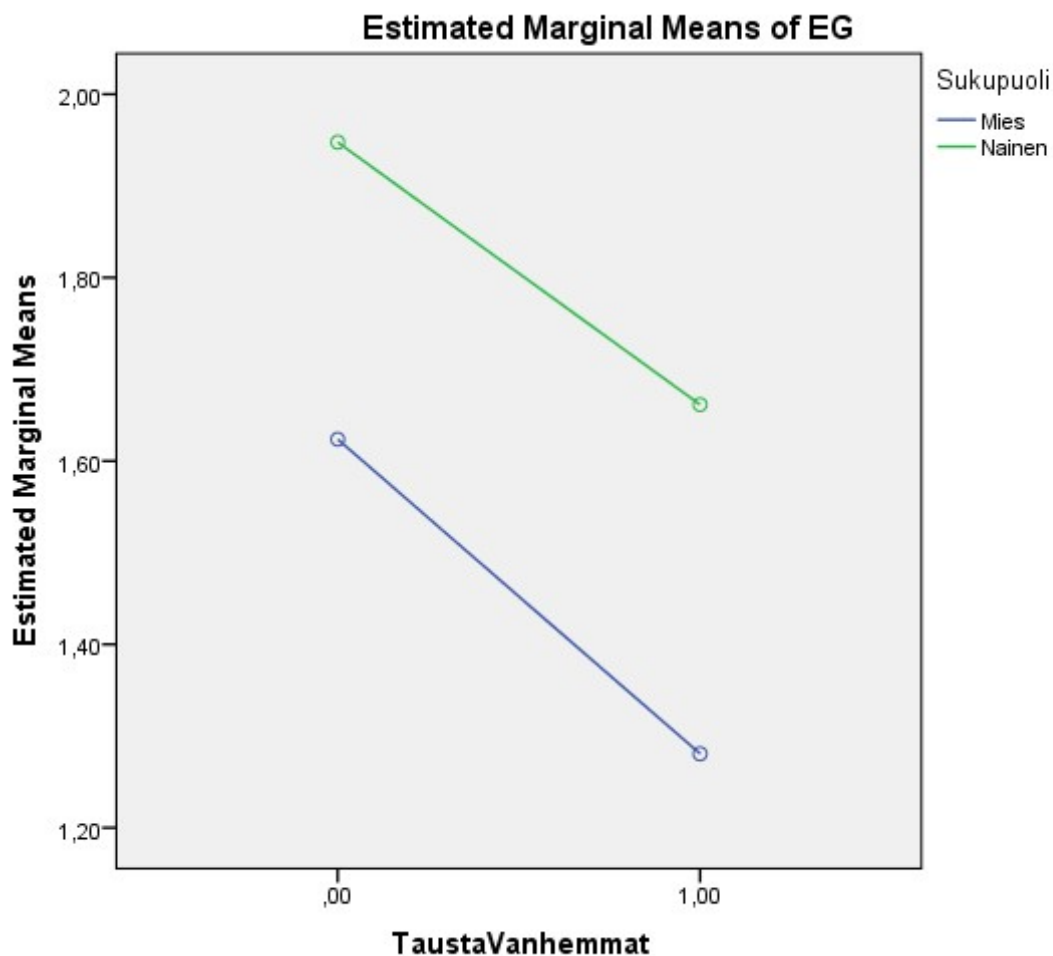
b. Computed using alpha = ,05

Tulostuksesta huomataan selittävien muuttujien, eli sukupuolen ja perhetaustan, päävaikutukset ja yhdysvaikutus selitettävään työmarkkina-asemamuuuttujaan. Tärkeimmät lukemat ovat sarakkeissa *Partial Eta Squared* ja *Sig.* Ensimmäisenä havaitaan sukupuolen ja perhetaustan päävaikutus työmarkkina-asemamuuuttujaan. Sukupuolen (.036) ja perhetaustan (.029) tilastollisesti merkitsevät (*Sig.* < .01) päävaikutukset toistavat aiemmin esitetyt sukupuolen ja perhetaustan vaikutukset korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan.

Analyysin oleellisin havainto on kuitenkin selittävien muuttujien yhdysvaikutus, joka näkyy rivillä *Sukupuoli * TaustaVanhemmat*. *Partial Eta Square* -lukema (.000) osoittaa, että perhetaustalla ja sukupuolella ei ollut yhdysvaikutusta työmarkkina-asemamuuuttujaan eikä yhteys siten ollut tilastollisesti merkitsevä (*sig.* .717).

Yhdysvaikutuksen puuttuminen tarkoittaa sitä, että korkeasti koulutettujen naisten ja miesten välillä ei ollut eroa sen suhteen, kuinka perhetausta vaikutti heidän työmarkkina-asemaan. Kummallakin sukupuolella kuuluminen perhetaustaryhmään *korkea* ennusti ryhmään *matala* kuuluneita korkeampaa työmarkkina-asemaa suhteellisesti yhtä paljon. Kuvion 1 graafinen esitys havainnollistaa edellä selitetyn tilanteen.

KUVIO 1. Graafinen esitys perhetaustan vaikutuksesta naisten ja miesten työmarkkina-asemaan

Työmarkkina-aseamuuttujassa (EG) pienempi muuttujan arvo tarkoittaa siis korkeampaa työmarkkina-asemaa. Perhetaustamuuttujassa (TaustaVanhemmat) taas muuttujan arvo .00 viittaa taustaan *matala* ja 1.00 taustaan *korkea*. Miesten ja naisten työmarkkina-aseman ryhmäkeskiarvoja kuvaavat janat perhetaustan suhteen ovat kulmakertoimiltaan liki

identtiset, mikä tarkoittaa edellä todetun mukaisesti sitä, että perhetausta vaikutti samalla tavalla sekä korkeasti koulutettujen naisten että miesten työmarkkina-asemaan. Lähtö- ja päätepisteiden sijaitseminen eri kohdissa viittaa puolestaan kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden miesten naisia korkeampaan työmarkkina-asemaan kummassakin perhetaustamuuttujan luokassa.

6. LOPUKSI

6.1. Yhteenvetoa ja tulosten tulkintaa

Tutkimuksessa lähdettiin liikkeelle siitä, että tietävästi kaikki ihmisten yhteenliittymät alkuyhteisöistä moderneihin yhteiskuntiin ovat olleet joillain perusteiden hierarkkisesti jakautuneita. Pitkän aikavälin yleinen historiallinen kehityskulku on ollut sen suuntainen, että yhteiskunnalliset hierarkiat ovat tulleet modernisaation myötä avoimemmiksi syntyperän määrätessä vähemmän ihmisten ja ihmisryhmien asemaa. Välttämättömien elintarpeiden ja muiden hyödykkeiden hankinnan tultua laajassa mitassa vaihtovälitteiseksi on käytössä olevien materiaalien resurssien hallinnasta tullut tärkeä vallan ja vaikutusmahdollisuuksien väline. Palkkatyön nousu pääasialliseksi elannonhankintakeinoksi on puolestaan tarkoittanut sitä, että enemmistöllä tie objektiivista elintasoja ilmentävään yhteiskunnalliseen asemaan on hyvin pitkälti kiinni roolista yhteiskunnallisessa tuotannossa. Eri puolilla maailmaa eri tahdissa edenneen teollistumisen myötä työsisällöiltään ja ammattitaitovaatimuksiltaan maatalousvaltaista yhteiskuntaa pidemmälle eriytynyt yhteiskunnallinen työnjako on taas korostanut suuria ihmisjoukkoja erilaisin tiedoin ja taidoin varustavan koulutuksen osuutta ihmisryhmien välille sosiaalisia jakoja tuottavana instituutiona.

Tässä tutkimuksessa koulutuksen ristiriitaiselta näyttäytyvää roolia ihmisryhmien elämänmahdollisuuksia työmarkkinakvalifikaatioita jaellen edistävänä ja toisaalta sosiaalisia jakoja tuottavana rajoittavana instituutiona on tarkasteltu korkeimman asteen koulutuksen näkökulmasta. Poikkeuksellisen nopeassa tahdissa omavaraisesta maatalousyhteiskunnasta moderniksi teollisuus- ja palveluelinkeinojen yhteiskunnaksi muuttuneessa Suomessa ylimmällä opilla on ollut koko väestön keskuudessa hyvin myönteinen pohjavire. Perus- ja toisen asteen opetuksen ulottumista lähes koko kansalle seurannut toisen maailmansodan jälkeinen korkeakoulutuksen räjähdysmäinen laajeneminen toi runsaasti sosiaalisen nousun mahdollisuuksia erityisesti rajusti vähentymässä olleen maatalousväestön jälkeläisille. (Moisio 2007; Rinne & Pekkala-Kerr 2012).

Korkeisiin yhteiskunnallisiin asemiin oikeuttaviin työtehtäviin käytännössä välttämättömäksi tulleen korkeakoulututkinnon suorittamisen on Suomessakin havaittu

olevan sängen sosiaalisesti periytyvä ilmiö poikkeuksellisen nopeista yhteiskunnallisista murroksista ja korkeakoulutuksen rajusta ekspansioista huolimatta. Varakkaiden ja korkeasti koulutettujen vanhempien jälkeläisten todennäköisyys suorittaa korkeakoulututkinto on pysynyt muuhun väestöön nähden suurena (Kivinen & Rinne 1995). Tämä siitä huolimatta, että perusopetus on ollut laadukasta ja tasapuolista, minkä lisäksi korkeakouluopetus on maksutonta, luokkaerot kansainvälisesti verraten varsin pieniä sekä sukupolvien välinen sosiaalinen liikkuvuus suurta (mm. Moisio 2007).

Vaikka ylempien toimihenkilöiden ja akateemisen tutkinnon suorittaneiden jälkeläiset ovat olleet kautta Suomen korkeakouluhistorian muihin sosiaalisiin ryhmiin nähden yliedustettuja korkeasti koulutettujen joukossa, korkeakoulutusekspansioista seurasi merkittävä ylimmän tutkinnon suorittaneiden sosiaalisen kokoonpanon muutos. Yliopisto-opiskelijoiden määrän lisääntyä 1960-luvulta lähtien vauhdikkaasti lisääntyi samalla kaikkien sosiaalisten ryhmien edustus korkeakouluopiskelijoissa (Nevala 1999.) Korkeasti koulutettujen sosiaalisten taustojen monipuolistuminen on mahdollistanut erilaisista lähtökohdista pitkälle kouluttautuneiden elämäntilanteen tarkastelun. Tässä tutkimuksessa tuota on tarkasteltu vertaamalla erilaisista perhetaustoista lähtöisin olleiden kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden työmarkkina-asemia.

Koulutustaipaleen ylimpiä asteita myöten läpäisseet lähtökohtaisesti koulumaailman näkökulmasta toiseutta edustavat työläis- ja maanviljelijäperheiden kasvatit ovat lähtökohdistaan huolimatta omaksuneet ylä- ja keskiluokkaisina pidetyt henkistä ja tiedollista oppimista korostavassa koulumaailmassa menestymistä edistävät tavat ja taipumukset. Tutkinnon ollessa muodollista ammatillista pätevyyttä osoittava työmarkkinakvalifikaatio ovat samantasoisien koulutuksen suorittaneet taustoihin katsomatta samanlaisin muodollisin ammatillisin pätevyyksin varustettuja. Tämän tutkimuksen oleellinen kysymys on ollut se, rajoittuuko perhetaustan ja siihen kytkeytyvien resurssien vaikutus yhteiskunnalliseen asemaan korkeasti kouluttautumisen todennäköisyyteen, vai onko perhetausta vielä korkeakoulututkinnon suorittamisen jälkeenkin arvostettuihin työtehtäviin pääytymistä edistävä työmarkkinakvalifikaatio.

Aineiston empiirisessä tarkastelussa ilmeni, että perhetausta vaikutti kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden työmarkkina-asemaan 2000-luvun Suomessa. Yläluokkaisiksi määriteltyjen ylemmän tason johtajien, erityisasiantuntijoiden ja yli 24 henkeä työllistäneiden yrittäjien jälkeläiset päätyivät korkeatuloisiin ja runsaasti

erityistaitoja vaativiin ylemmän tason johto- ja asiantuntijatehtäviin todennäköisemmin kuin keski- tai työväenluokkaisista kodeista lähtöisin olleet samantasoisesti koulutetut. Vastaavasti muiden kuin yläluokkaisten perheiden korkeasti koulutetut kasvatit toimivat useammin rutiininomaisissa työtehtävissä. Koulutustason vakioiminen kolmannen asteen osalta ei näin hävittänyt kaikkia perhetaustaan liittyviä työmarkkina-asemaan vaikuttavia tekijöitä. Korkeasti koulutetuilla varakkaat vanhemmat osoittautuivat näin suurituloisiin ja arvostettuina pidettyihin korkean muodollisen ammattitaidon työtehtäviin päätymistä edistäviksi ei-muodollisiksi työmarkkinakvalifikaatioiksi.

Saadut tulokset ovat yhdenmukaisia aihepiirin aiempien tutkimustulosten kanssa. Norjassa (Hansen 1996; 2001) ja Ruotsissa (Erikson & Jonsson 1998) pari vuosikymmentä sitten sekä Isossa-Britanniassa (Laurison & Freidman 2015) hiljattain on havaittu erilaisista sosiaalisista lähtökohdista samantasoisesti koulutettujen välillä olevan sekä ammattiasema- että tuloeroja. Myös Suomessa on saatu vastaavanlaisia tutkimustuloksia (Vanttaja 2002; Naumanen & Silvennoinen 2010). Kaikissa viitatuissa tutkimuksissa on ollut osittain erilaiset tutkimuskysymykset ja niissä on käytetty erilaisia muuttujia sekä perhetaustan että tutkittavien työmarkkina- tai luokka-aseman mittareina. Siksi ei ole mahdollista todeta täsmällisesti sitä, vaikuttaako perhetausta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan Suomessa enemmän vai vähemmän kuin muissa maissa. Joka tapauksessa tämän tutkimuksen tuloksia voidaan pitää jatkeena aiempien havaintojen yleiselle linjalle. Vanhempien korkea sosioekonominen asema ennustaa jälkeläisten objektiivisesti korkeampana pidettyä työmarkkina-asemaa suhteessa samantasoisesti koulutettuihin alempien sosioekonomisen aseman perheiden kasvatteihin niin suurten luokkaerojen Isossa-Britanniassa kuin pienempien luokkaerojen Pohjoismaissa.

Edellä käsitellyn ensisijaisen tutkimuskysymyksen lisäksi olen tarkastellut myös sitä, kuinka perhetaustan vaikutus korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan erosi sukupuolten välillä. Naisten ja miesten välillä ei ollut eroa tutkittavan ilmiön suhteen, vaan perhetaustan vaikutus työmarkkina-asemaan oli molemmilla sukupuolilla liki täsmälleen samansuuruinen. Kummankin sukupuolen korkeasti koulutetuille edustajille varakkaat vanhemmat olivat suhteellisesti yhtä suuri epämuodollinen työmarkkinakvalifikaatio. Tulos poikkeaa Norjassa (Hansen 1996; 2001; Mastekaasa 2011) tehtyjen aikaisempien tutkimusten tuloksista, joiden mukaan perhetausta vaikutti miesten työmarkkina-asemaan enemmän kuin naisten. Toisaalta, jokaisessa näistä tutkimuksista työmarkkinatilannetta

mitattiin tästä tutkimuksesta poiketen tuloilla, mikä voi selittää erilaisia tuloksia ainakin osittain. Tähän suuntaan viittaa se, että Suomessa laudatur-ylioppilaiden tulotasovertailussa sukupuolten sisäiset tuloerot olivat miehillä suuremmat kuin naisilla (Vanttaja 2002, 54–55).

Varakkaat tai yläluokkaiset vanhemmat osoittautuivat siis empiirisessä tarkastelussa ei-muodolliseksi työmarkkinakvalifikaatioksi. Tulosten pohjalta ei voida kuitenkaan sanoa sitä, mikä tai mitkä perhetaustaan liittyvät tekijät tai ominaisuudet olivat ratkaisevan tärkeitä eritaustaisten korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaeroille. Hyvin yleisiä selityksiä, joita ei voida tässä yhteydessä varmentaa tai kumota, noille eroille ovat aihepiirin aiemmissa tutkimuksissa olleet seuraavat.

Ensimmäinen yleinen selitys on ollut se, että korkeammista taustoista lähtöisin olevilla on vanhempien ja heille uran aikana kertyneen lähipiirin kautta akateemisilla työmarkkinoilla hyödylliset sosiaaliset verkostot. Työmarkkinoiden näkökulmasta oikeiden ihmisten tunteminen on tuonut virallisten teiden lisäksi ikään kuin tiskin alta useita mahdollisuuksia päätyä ylempiin asiantuntija- tai johtotehtäviin. Heillä, joilta puuttuvat tällaiset vanhempien asemaan perustuvat suhteet, työllistyminen ja uralla eteneminen ovat kulkeneet pääasiassa virallisia reittejä pitkin. (Hansen 1996; Erikson & Jonsson 1998.)

Toinen selitys on ollut yläluokkaisten jälkeläisille leimallinen ruumiillistunut kulttuurinen pääoma, jonka vaikutus ei ole rajautunut koulumaailmaan, vaan on ulottunut akateemisille työmarkkinoille. Tämän tekijän ajatellaan toimivan akateemisilla työmarkkinoilla seuraavasti. Palkkaamisesta päättävien ylempiin luokkiin kuuluvien ajatellaan suosivan rekrytoinnissa sosiokulttuurisilta ominaisuuksiltaan itseään lähempänä olevia yläluokkaisten jälkeläisiä sosiaalisen nousun tehneiden kustannuksella. Rekrytointihetken lisäksi samat sosiokulttuuriset piirteet voivat olla etu myös organisaation sisäisessä ylenemisessä. (Erikson & Jonsson 1998; Mastekaasa 2011.) On myös todettu työläistäustan olleen korkeasti koulutetuilla jonkinlainen diskvalifikaatio sellaisilla aloilla, joilla työskentelyyn kuuluu paljon esilläoloa, kommunikaatiota sekä epämuodollisuuksia. Sen sijaan ”asiapitoisemmissa” työtehtävissä perhetaustan ei ole todettu olleen merkittävä kvalifikaatio tai diskvalifikaatio. (Hansen 2001; Laurison & Friedman 2015.)

Ero ylenemisalttiudessa esimerkiksi johtotehtäviin voi olla sosiokulttuuristen ominaisuuksien lisäksi seurausta myös kolmantena selityksenä käytetystä eritaustaisten tavoite-eroista työuralla. Koulutuksen sosiaalisen periytyvyyden yhteydessä viitattiin

koulutusvalintoja tehtäessä suhteellisen välimatkan periaatteeseen, millä tarkoitettiin vanhempiaan lähellä olevan koulutustason tavoittelua (Goldthorpe 1996). Vastaavan periaatteen on ajateltu pätevän myös työelämässä. Ajatellaan yläluokkaisten jälkeläisten tavoittelevan sosiaalisen nousun tehneitä korkeampaa sosioekonomista asemaa, koska heillä tuon suhteellisen välimatkan alkupiste on korkeammalla. Näin ylempiin virkoihin päätyminen edellyttää maanviljelijöiden jälkeläisiltä pidemmän sosiaalisen etäisyyden liikkumista kuin esimerkiksi insinöörien jälkeläisiltä. (Hansen 2001, 212; Erikson & Jonsson 1998, 31.) Mainitulla periaatteella kumpaankin tämän tutkimuksen perhetaustaryhmään kuuluneiden työelämätaivoitteiden toteutumisesta seuraisi aineiston analyysissä havaitut erot korkeasti koulutettujen työmarkkinatilanteessa.

Vaikka yleisesti ajatellaan korkeammalta sosiaaliselta portaalta lähteneillä olevan korkeammat työuratavoitteet, voidaan korkeasti koulutettujen osalta esittää yksi mahdollinen päinvastaiseen suuntaan vaikuttava osatekijä. Koulutuksen periytyvyyttä tarkasteltaessa todettiin, että varakkaiden ja koulutettujen vanhempien lapsille pitkälle kouluttautuminen voi olla tietoisien valinnan sijaan itsestäänselvyys. Vastaavantasoisesti kouluttautumisen taas ajatellaan vaativan esimerkiksi työväenluokasta lähtöisin olevilla enemmän kunnianhimoa ja vaihtoehtojen pohdiskelua (mm. Goldthorpe 1996). Tällaisessa tilanteessa on todennäköistä, että vaatimattomammista oloista lähtevillä on selvemmät koulutukselliset tavoitteet sekä sangen korkea motivaatio. Tarkkaan harkittu päämäärärationaalinen opiskelu-uravalinta voi sosiokulttuurisista lähtökohdista huolimatta edistää muodollisten kvalifikaatioiden realisoitumista työmarkkinoilla paremmin kuin itsestäänselvyytenä tai joskus jopa sosiaalisen paineen seurauksena kouluttautuminen.

Viimeisenä selityksenä voidaan pohtia mahdollisesta ylikoulutuksesta seuraavan tutkintoinflaation vaikutusta tuloksiin. Tutkintoinflaatiosta todettiin seuraavan koulutuksella hankittavien muodollisten kvalifikaatioiden merkityksen pienenevän työmarkkinaresurssina suhteessa ei-muodollisiin kvalifikaatioihin (mm. Naumanen 2004). Yläluokkaisen perhetaustan ollessa ei-muodollinen kvalifikaatio voi perhetaustan vaikutus korostua työvoiman ylitarjonnan oloissa (Hansen 1996, 400–401; 2001, 210). Toiseksi, siinä määrin kuin tutkintoinflaatiosta seuraa ylempien tutkintojen suorittaneiden hakeutumista koulutustaan vastaamattomiin työtehtäviin, on mahdollista, että näihin työtehtäviin hakeutuminen on todennäköisempää vaatimattomammista lähtökohdista kouluttautuneilla heidän vähäisemmiksi oletettujen työuratavoitteiden seurauksena.

Jälkimmäinen voisi selittää sen, miksi aineiston perhetaustaryhmään *matala* kuuluneet korkeasti koulutetut päätyivät yli kaksinkertaisella frekvenssillä rutiinomaisiin työtehtäviin suhteessa taustaan *korkea* kuuluneisiin. Näitäkään mahdollisia selityksiä ei kuitenkaan voida todentaa tai kumota tällä tutkimuksella, vaan se vaatisi lisätutkimusta.

Aineistossa havaittu perhetaustan vaikutus korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan on hyvä suhteuttaa osaksi laajempaa kokonaisuutta yhteiskunnallisten jakojen asiayhteydessä. Toisin sanoen, kuinka merkittävästä rakenteellisen eriarvoisuuden asteesta voidaan puhua yläluokkaisista perheistä lähteneiden ja muiden kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden välillä? Onko se niin suuri, että olisi jopa perusteltua puhua luokkajaosta (ks. Bourdieu 1984, 143–147)? Vallitseeko Suomessakin Isossa-Britanniassa todettu akateemisten työmarkkinoiden luokkakatto (Laurison & Friedman 2015)? Entä miten tämä perhetaustoja seuraava korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaero suhteutuu muihin suomalaisessa yhteiskunnassa 2000-luvulla vallitseviin yhteiskunnallisiin jakoihin?

Suomessa työmarkkinoiden on sanottu polarisoituneen korkeampina pidettyjä ammattitaitoja vaativien työtehtävien lisääntytyä suhteellisesti niin sanotun tietoyhteiskuntakehityksen myötä (Blom ym. 2001, 41–120; Böckerman 2002; Blom & Melin 2002). Tämä yhdistettynä 1990-luvun laman perintönä korkeana pysyneeseen pitkäaikaistyöttömyyteen sekä huono-osaisuutta ilmaisevien piirteiden kasaantumiseen samoille henkilöille on kirvoittanut ajatuksia yhteiskunnan yhä merkittävämmästä jakautumisesta voittajiin ja häviäjiin (Melin 1999a; Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171–178; Kasvio 2002).

Aineiston tulosten perusteella voidaan sanoa, että mainittu työmarkkinoiden polarisaatio ei paikannu kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden perhetaustan mukaisiin työmarkkina-asemaeroihin. Huolimatta perhetaustaan *korkea* kuuluneiden yliedustuksesta ylemmissä professioammateissa ja aliedustuksesta yleisammateissa työskenteli merkittävä osa myös perhetaustaan *matala* kuuluneista sangen suurituloisissa ylemmissä (44 %) ja alemmissä (31 %) professioammateissa. Korkeakoulutus toimi näin monelle perhetaustaryhmään *matala* kuuluneista sosiaalisen nousun väylänä. Lukemien perusteella aineisto koostui jokseenkin hyvässä työmarkkina-asemissa olleista ja siten hyväosaisesta väestönosasta vanhempien ammattiasemaan katsomatta. Siten myös yleisemmät jakolinjat hyvä- ja huono-osaisten välillä kulkevat muissa sosiaalisissa ryhmissä.

Edellä mainittuun viitaten, aineiston havaintojen perusteella erilaisista sosiaalisista lähtökohdista korkeasti kouluttautuneita ei ole mielekästä pitää erillisinä yhteiskuntaluokkina. Perhetaustaryhmien välisistä työmarkkina-asemaeroista huolimatta ryhmien sisäisten luokkaerojen voidaan sanoa olleen niiden välisiä suuremmat millä tahansa luokkajaon kriteereillä. Jonkin verran kysymyksiä herättää perhetaustaan *matala* kuuluneiden päätyminen rutiininomaisiin töihin yli kaksikertaisella frekvenssillä perhetaustaan *korkea* kuuluneisiin nähden. Syy voi olla se, että heillä on ollut varakkaampien vanhempien jälkeläisiä enemmän vaikeuksia päätyä koulutustaan vastaaviin työtehtäviin. Se voisi taas viitata Isossa-Britanniassa havaittuun (Laurison & Friedman 2015) luokkakattoon. Toisaalta, selitys työllistymisvaikeuksista koulutusta vastaaviin tehtäviin ei ole välttämättä pätevä, sillä aineistossa oli yliopistotutkinnon suorittaneiden lisäksi mukana myös ammattikorkeakoulusta valmistuneita. Heistä monille esimerkiksi sihteerin tai kirjanpitäjän työt ovat täysin koulutusta vastaavia. Siksi aineiston tulosten pohjalta ei voida puhua luokkakatosta ainakaan kovin suureen ääneen, vaan sen toteaminen vaatisi enemmän empiiristä näyttöä.

Tulosten suhteellista maltillisuutta yhteiskunnallisesti merkittävien jakolinjojen näkökulmasta korostaa se, kuinka etenkin taloudellinen eriarvoisuus on kasvanut 1990-luvun lamaa seuranneiden 15–20 vuoden aikana. Tuloerojen kasvu on ollut Suomessa OECD-maiden nopeimpia, joskin ne ovat pysyneet kansainvälisesti vertaillen pienehköinä (Moisio 2010; SVT 2013). Yksi syy kasvuun on ollut varakkaimman väestöosan tulojen nousu, etenkin pääomatulojen (Uusitalo 2002; Erola 2010c; Vaalavuo & Moisio 2014). Toisaalta, köyhien osuus on lähes kaksinkertaistunut 1990-luvun alusta alkaen ja köyhyysajan keskimääräinen kesto on pidentynyt (Tilastokeskus 2012). Pääasiassa muutos on ollut seurausta työttömyyden lisääntymisestä, varsinkin pitkäaikaistyöttömyyden, joka on 36-kertaistunut 1990-luvun lamaa edeltäneestä kolmesta tuhannesta (Karisto 1997, 99; Moisio 2010; Findikaattori 2015). Mainittavaa on myös lapsiköyhyyden kolmikertaistuminen vuosina 1995–2005 (Sauli ym. 2009; Lammi-Taskula & Salmi 2010).

Yhteiskunnallisten jakojen puolesta köyhyyden lisääntymistä voidaan pitää rikkaiden rikastumista merkittävämpänä. Tämä siksi, että köyhyyden ei ajatella tarkoittavan vain muita vähäisempiä materiaalisia resursseja, vaan niiden puutteesta seuraavaa rajoitusta elää ympäröivässä yhteiskunnassa vallitsevalla tavalla, eli rajoittunutta sosiaalista toimintakykyä (mm. Kangas & Ritakallio 2005, 29). Tätä puutetta on

perusteltua pitää suurempana objektiivisiin elinolosuhteisiin liittyvänä erona kuin suuri- ja keskituloisten välisiä varallisuuseroista seuraavia elintasoeroja. Köyhyyden ja tulevaisuutta ajatellen etenkin lapsiköyhyyden lisääntymisen merkittävyyttä yhteiskunnallisena jakolinjana korostaa se, että köyhyyden sosiaalisen periytyvyysasteen on havaittu kasvaneen vuosien 1995 ja 2005 välillä (Airio & Niemelä 2009). Tuloerojen, työttömyyden, köyhyyden sekä hyvä- ja huono-osaisuuden syvempi tarkastelu on muiden tutkimusten aiheita. Tältä osin niiden kehitystä ilmaisevien lukujen tarkoitus on ollut havainnollistaa tämän tutkimuksen aineistossa havaittujen korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaerojen suhteellisuutta 2000-luvun alun suomalaisen yhteiskunnan rakenteellisen eriarvoisuuden puitteissa.

Vaikka kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden perhetaustaa seuraavat työmarkkina-asemaerot eivät ole 2000-luvun suomalaista yhteiskuntaa hyvä- ja huono-osaisiin jakava tekijä, on tuloksilla kuitenkin eräs huomattava teoreettinen kontribuutio rakenteelliselle eriarvoisuudelle. Pitkän aikavälin kehityskulun todettiin tutkimuksen alussa olleen se, että rakenteellisen eriarvoisuuden muoto on kulkenut suuntaan, jossa syntyperä vaikuttaa ihmisten ja ihmisryhmien yhteiskunnallisiin asemiin vähemmän kuin joitakin vuosisatoja sitten. Ihmisten omien ansioiden on vastaavasti ajateltu korostuneen yhteiskunnallisessa hierarkiassa sitä mukaa kuin korkean aseman tuoviin työtehtäviin pääsy vaatii pitkän koulutuksen (mm. Bell 1977).

Aiemmin havaittua korkeakoulutuksen sosiaalisen periytyvyyden alttiutta pidetään yhtenä osoituksena siitä, etteivät pitkän koulutuksen suodattimen läpikäynnin kautta hankitut korkeisiin yhteiskunnallisiin asemiin oikeuttavat muodolliset työmarkkinakvalifikaatiot ole tulosta vain yksilöllisistä kyvyistä. Tämä jo siksi, että koti ja kasvuympäristö muovaavat lähtökohtia kouluttautumiselle jo ennen perusopetuksen alkua (mm. Bourdieu 1984; Esping-Andersen 2004.) Käsillä olevan tutkimuksen tulosten perusteella syntyperän ja yhteiskunnallisen aseman välisessä yhteydessä voidaan mennä teoreettisella tasolla pidemmälle. Havaittu perhetaustan vaikutus kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden työmarkkina-asemaan tarkoittaa sitä, että syntyperän probabilistinen vaikutus ihmisten paikalle yhteiskunnallisessa hierarkiassa ei pelkisty halukkuuteen tai kyvykkyyteen hankkia kouluttautumalla muodollinen pätevyys tietynlaisiin työtehtäviin. Varakkaat vanhemmat ennustavat pitkän kaavan mukaan kouluttautumisen jälkeenkin jälkeläistensä vähävaraisempien vanhempien samalla asteella

koulutettuja jälkeläisiä korkeampaa yhteiskunnallista asemaa. Ilmiö on yksi esimerkki siitä, kuinka syntyperä vaikuttaa modernisoituneissa avoimen sosiaalisen hierarkian yhteiskunnissa ihmisten ja ihmisryhmien paikkaan tuossa hierarkiassa.

6.2. Jatkopohdintaa

Vielä lopuksi on hyvä todeta muutamia sellaisia tutkittavana olleeseen aihepiiriin liittyviä asioita, joihin ei ole voitu vastata tässä tutkimuksessa ja joita tutkimalla olisi mahdollista syventää tietoa perhetaustan vaikutuksesta korkeasti koulutettujen työmarkkina-asemaan, tai yleisemmin yhteiskunnalliseen asemaan 2000-luvun Suomessa. Norjassa, Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa tehdyissä vastaavanlaisissa tutkimuksissa todettiin erilaisista sosiaalisista lähtökohdista samantasoisesti koulutettujen poikkeavan toisistaan eritasoisissa työtehtävissä toimimisen lisäksi myös samanlaista töistä saatavin tuloin mitattuna (Hansen 1996; 2001; Erikson & Jonsson 1998; Laurison & Friedman 2015). Kun tutkittavien tulotiedot puuttuivat käyttämästäni ESS2008-aineistosta, tässä tutkimuksessa ei ollut mahdollista vertailla tutkittavien tuloja. Mahdollisista syntyperään perustuvista tuloeroista voidaan sanoa ainoastaan se, että ylempien johtajien, erityisasiantuntijoiden ja yli 24 henkeä työllistäneiden yrittäjien korkeasti koulutetut jälkeläiset ansaitsivat erittäin todennäköisesti muita vastaavasti koulutettuja enemmän, koska he olivat yliedustettuja korkean tulotason ylemmissä professioammateissa ja aliedustettuja matalamman tulotason yleisammateissa. Samanlaisissa töissä toimineiden mahdollisista perhetaustan mukaisista palkkaeroista ei kuitenkaan voida sanoa mitään.

Tulotietojen puuttumisen ohella tämän tutkimuksen puutteena voidaan pitää myös sitä, että aineistoa ei voinut jakaa mielekkäästi eri aloilla kouluttautuneisiin. Niin sanottujen statusalojen ja muiden alojen välisen eron opiskelijoiden sosiaalisessa kokoonpanossa ja aloilta valmistuneiden yhteiskunnallisessa asemassa on todettu olevan merkittävä suomalaisten yliopistojen sisäinen jakolinja (Nevala 1999, 117–126; 221). Norjassa ja Britanniassa taas havaittiin, että perhetaustojen mukaiset tuloerot olivat eri suuruisia eri alojen erityisasiantuntija- ja johtotehtävissä toimineilla. (Hansen 1996; 2001; Laurison & Friedman 2015). Toisaalta validi koulutusalamuuttaja ei välttämättä olisi vaikuttanut tämän tutkimuksen tuloksiin merkittävästi, koska ylempiin ja alempiin

professioluokkiin kuuluivat kaikkien alojen asiantuntija- tai erityisasiantuntijatehtävissä toimineet henkilöt koulutusalaan katsomatta. Tulotasovertailussa eri aloilta valmistuneet olisivat erottuneet toisistaan lähes varmasti, jolloin validin koulutusalamuuttujan puuttuminen olisi ollut huomattavasti suurempi puute.

Tutkittaessa perhetaustan vaikutusta korkeasti koulutettujen yhteiskunnalliseen asemaan tätä tutkimusta syvemmin olisi tarpeen jakaa sekä ylemmät että alemmat professionaaliset ammatit useampaan ryhmään jo siksi, että huomattava osa korkeasti koulutetuista työskentelee näissä ammateissa. Vaikka ylempien professioiden tulot ovat kasvaneet 1990-luvulta lähtien merkittävästi suhteessa muuhun väestöön (Erola 2010c, 95), on myös eri alojen erityisasiantuntijoilla ja ylempillä johtajilla todettu olevan keskinäisiä tuloeroja ympäri Eurooppaa (mm. Noelke & Reimer 2008; Laurison & Friedman 2015, 28–29). Tällä professioiden pilkkomisella pienemmiksi ammattiryhmiksi olisi mahdollista tutkia sitä, onko myös Suomessa joissain tietyissä korkeaa koulutustasoa vaativissa työtehtävissä perhetausta suurempi ei-muodollinen kvalifikaatio kuin toisenlaisessa. Lisäksi tarkemmalla luokittelulla saataisiin selville myös se rajoittuuko perhetaustan hyöty Norjan (Hansen 1996) tapaan vanhempien kanssa samoilla aloilla työskentelyyn vai ulottuuko se Ison-Britannian (Laurison & Friedman 2015) tapaan myös muiden alojen samantasoisiin työtehtäviin. Joka tapauksessa näihin kysymyksiin vastaaminen vaatisi pääluvultaan suuren aineiston, jotta viitattujen tutkimusten tapaan olisi mahdollista jakaa asiantuntija- ja johtotehtävissä toimivat edustavasti moneen eri ryhmään. Lisäksi täsmälliset tiedot tutkittavien tuloista olisivat välttämättömiä.

Lisäpohdintaa tuo myös se, että käyttämäni ESS-aineisto oli vuodelta 2008. Vajaat kymmenen vuotta vanha aineisto ei sinänsä ole ongelma, mutta pohdintaa aineistonkeruujankohdassa tuottaa maailmantalouden tilanteen varsin raju muutos käytännössä heti aineiston keräämisen jälkeen. Aineisto kerättiin pitkän nousukauden viimeisinä hetkinä, jonka jälkeen Suomikin on ollut käytännössä taukoamatta lamassa tai ainakin taantumassa. Laman myötä myös korkeasti koulutettuihin osunut työttömyyden kasvu ja työtilanteen heikentyminen ovat todennäköisesti vaikuttaneet myös tähän tutkimukseen osallistuneiden elämäntilanteeseen monilla eri muuttujilla mitattuna. Tälle tutkimukselle oleellinen kysymys on se, onko korkeasti koulutettujen oletettavasti heikentynyt työtilanne vaikuttanut eri tavalla erilaisista perhetaustoista lähteneiden kolmannen asteen tutkinnon suorittaneiden työmarkkina-asemaan.

7. LÄHTEET

Kirjallisuus ja artikkelit

- Ahola, Sakari (1995) Eliitin yliopistosta massojen korkeakoulutukseen. Korkeakoulutuksen muuttuva asema yhteiskunnallisen valikoinnin järjestelmänä. Turun yliopisto: Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti.
- Airio, Ilpo & Niemelä, Mikko (2009) ”Perhetaustan yhteys aikuisiän köyhyyteen Suomessa 1995–2005.” *Sosiologia* 1/2009 sivut 3–19.
- Alapuro, Risto (1985) ”Yhteiskunnalliset ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan.” Teoksessa Valkonen, Tapani; Alapuro, Risto; Alestalo, Matti; Jallinoja, Riitta & Sandlund, Tom (toim.) ”Suomalaiset” sivut 36–100. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Alestalo, Matti (1985) ”Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen.” teoksessa Valkonen, Tapani; Alapuro, Risto; Alestalo, Matti; Jallinoja, Riitta & Sandlund, Tom (toim.): ”Suomalaiset” sivut 101–200. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Allardt, Erik (1983) *Sosiologia I*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Allardt, Erik & Littunen, Yrjö (1984) *Sosiologia*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY. 5. painos.
- Antikainen, Ari; Rinne, Risto & Koski, Leena (2006) *Kasvatussosiologia*. Helsinki: WSOY.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000) *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Aro, Mikko (2003) ”Pitääkö koulutus lupauksensa?” *Sosiologia* 40 (4) sivut 313–328.
- Barth, Erling (2009) ”Within-group Wage Inequality and the Expansion of Tertiary Education.” teoksessa Dolton, Peter; Asplund, Rita & Barth, Erling ”Education and Inequality Across Europe” sivut 171–191. Cheltenham–Northampton: Edward Elgar.
- Becker, Gary (1964) *Human Capital: a Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. New York : National Bureau of Economic Research.
- Bell, Daniel (1977, alunperin 1973) ”On Meritocracy and Equality” teoksessa Karabel, Jerome & Halsey, A.H. (toim.) ”Power and Ideology in Education” sivut 607–634. New York: Oxford University Press.
- Björklund, Anders & Jäntti, Markus (2009) ”Intergenerational Income Mobility and the Role of Family Background” teoksessa Saverda, Wiemer; Nolan, Brian & Smeeding, Timothy (toim.) ”Oxford Handbook of Economic Inequality” sivut 491–521. Oxford University Press.
- Blom, Raimo (1987) ”Weber, luokat ja toimintateoria” Teoksessa Hietaniemi, Tapani (toim.) ”Aiheita Weberistä. Max Weber modernista rationaalisuudesta, uskonnosta, oikeudesta ja yhteiskuntaluokista” sivut 127–146. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Blom, Raimo (toim.) (1999) *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta*.
- Blom, Raimo; Melin Harri & Pyöriä, Pasi (2001) *Tietotyö ja työelämän muutos. Palkkatyön arki tietoyhteiskunnassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Blom, Raimo & Melin, Harri (2002) ”Luokat ja työmarkkinat 2000-luvun alussa” teoksessa Piirainen, Timo & Saari, Juho ”Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö?” sivut 43–59 Helsinki: Gaudeamus.
- Bourdieu, Pierre (1984, alunperin 1979) *Distinction. A Social Critique of Judgement of*

- Taste. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre (1986, alunperin 1983) "The Forms of Capital" teoksessa Richardson, John (toim.) "Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education" sivut 241–258. New York–Westport–London: Greenwood Press.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude (1977, alunperin 1970) *Reproduction*. In *Education, Society and Culture*. London: Sage Publications.
- Bowles, Samuel (1977) "Unequal Education and the Reproduction of Social Division of Labor" teoksessa Karabel, Jerome & Halsey, A.H. (toim.) "Power and Ideology in Education" sivut 137–152. New York: Oxford University Press.
- Breen, Richard (2004) "The Comparative Study of Social Mobility" teoksessa Breen, Richard (toim.) "Social Mobility in Europe" sivut 1–16. Oxford University Press.
- Breen, Richard (toim.) (2004) *Social Mobility in Europe*. Oxford University Press.
- Broadly, Donald (1986) *Piilo-opetussuunnitelma. Mihin koulussa opitaan? Tampere: Vastapaino*.
- Brown, Phillip (2006) "The Opportunity Trap" teoksessa Lauder, Hugh; Brown, Phillip; Dillabough, Jo-Anne & Halsey, A.H. (toim.) "Education, Globalization & Social Change" sivut 381–397. Oxford University Press.
- Budria, Santiago & Telhado Pereira, Pedro (2009) "Education and Wage Dispersion: New Evidence for Europe" teoksessa Dolton, Peter; Asplund, Rita & Barth, Erling "Education and Inequality Across Europe" sivut 147–170. Cheltenham–Northampton: Edward Elgar.
- Böckerman, Petri (2002) "Elinkeinorakenteen muutos ja yhteiskunnalliset jaot" Teoksessa Piirainen, Timo & Saari, Juho "Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö?" sivut 83–98. Helsinki: Gaudeamus.
- Chevalier, Arnaud; Denny, Kevin & McMahon, Dorren (2009) "A Multi-country Study of Inter-generational Educational Mobility" teoksessa Dolton, Peter; Asplund, Rita & Barth, Erling "Education and Inequality Across Europe" sivut 260–281. Cheltenham–Northampton: Edward Elgar.
- Cholezas, Ioannis & Tsakloglou, Panos (2009) "Earnings Inequality in Europe. Structure and Patterns of Intertemporal Changes" teoksessa Dolton, Peter; Asplund, Rita & Barth, Erling "Education and Inequality Across Europe" Sivut 122–146. Cheltenham–Northampton: Edward Elgar.
- Crompton, Rosemary (1998) *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*. Cambridge: Polity Press.
- Dahrendorf, Ralf (1959) *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London: Routledge & Kegan.
- Dolton, Peter; Asplund, Rita & Barth, Erling (2009) "Education, Wage Inequality and Labour Market" teoksessa Dolton, Peter; Asplund, Rita & Barth, Erling "Education and Inequality Across Europe" sivut 1–23. Cheltenham–Northampton: Edward Elgar.
- Dolton, Peter & Marcenaro-Gutierrez, Oscar (2009) "Overeducation Across Europe" teoksessa Dolton, Peter; Asplund, Rita & Barth, Erling "Education and Inequality Across Europe" sivut 67–90. Cheltenham–Northampton: Edward Elgar.
- Enroth, Linda; Raitanen Jani; Hervonen, Antti; Nosraty Lily & Jylhä, Marja (2015) "Is Socioeconomic Status a Predictor of Mortality in Nonagenarians? The vitality 90+ study." *Age and Ageing* 44, sivut 123-129.
- Erikson, Robert & Goldthorpe, John (1992) *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, Robert & Jonsson, Jan (1998) "Social Origin as an Interest-bearing Asset: Family

- Background and Labour-market Rewards among Employees in Sweden” *Acta Sociologica* 41 (1), sivut 19–36.
- Erola, Jani (2009) ”Social Mobility and Education of Finnish Cohorts Born 1936–75. Succeeding While Failing in Equality of Opportunity?” *Journal of the Nordic Sociological Association*. 52 (4) sivut 307–327.
- Erola, Jani (2010a) ”Johdanto” teoksessa Erola, Jani (toim.) ”Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa” sivut 19–26. Helsinki: Gaudeamus.
- Erola, Jani (2010b) ”Luokkarakenne ja luokkiin samastuminen Suomessa.” Teoksessa Erola, Jani (toim.) ”Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa” sivut 27–44. Helsinki: Gaudeamus.
- Erola, Jani (2010c) ”Yhteiskuntaluokat, tulot ja lasten määrä” teoksessa Erola, Jani (toim.) ”Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa” sivut 89–106. Helsinki: Gaudeamus.
- Erola, Jani (2010d) ”Kohorttien väliset liikkuvuuserot. Haaste suomalaisen yhteiskunnan avoimuudelle” *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (2010): 3 sivut 318–323.
- Erola, Jani & Moisio, Pasi (2004) ”Rakennemuutos ja sosiaalinen liikkuvuus Suomessa” teoksessa Kantola, Ismo; Koskinen, Keijo & Räsänen, Pekka: ”Sosiologisia karttalehtiä” sivut 117–136. Tampere: Vastapaino.
- Esping-Andersen, Gøsta (2004) ”Untying the Gordian Knot of Social Inheritance” teoksessa Kallenberg, A.L., Morgan, S.L., Myles, J & Rosenfeld, R.A. (toim.) ”Research in Social Stratification and Mobility, Vol.21. Inequality: Structures, Dynamics and Mechanisms” sivut 115–138. Oxford: Elsevier.
- Feinstein, Leon (2003) ”Very Early Evidence” *CentrePiece*, Summer. Sivut 24–30.
- Feinstein, Leon (2006) ”Social Class and Cognitive Development in Childhood in the UK” teoksessa Lauder, Hugh; Brown, Phillip; Dillabough, Jo-Anne & Halsey, A.H. (toim..) ”Education, Globalization & Social Change” sivut 409–419. Oxford University Press.
- Ganzeboom, Harry & Luijck, Ruud (2004) ”Recent Trends in Intergenerational Occupational Class Reproduction in the Netherlands 1970-99” teoksessa Breen, Richard (toim.) ”Social Mobility in Europe” sivut 345–382. Oxford University Press.
- Goldthorpe, John (1996) ”Class Analysis and Reorientation of Class Theory: the Case of Persisting Differentials in Educational Attainment.” *British Journal of Sociology* 47:3, sivut 481–505.
- Goldthorpe, John & Mills, Colin (2004) ”Trends in Intergenerational Class Mobility in Britain in the late Twentieth Century” teoksessa Breen, Richard (toim.) ”Social Mobility in Europe” sivut 195–225. Oxford University Press.
- Gronow, Jukka (1996) ”Karl Marx – Yksilön vieraantumisesta poliittisen taloustieteen kritiikkiin” Teoksessa Gronow, Jukka; Noro, Arto & Töttö, Pertti (toim.) ”Sosiologian klassikot” sivut 89–138. Helsinki: Gaudeamus.
- Haapakorpi, Arja (1998) ”Realisoituuko koulutusoptimismi työmarkkinoilla? Korkeakoulutus, sosiaalinen tausta ja urakehitys” *Kasvatus* 29 (3), sivut 258–266.
- Haapala, Pertti (1993) ”Suomalaisen hyvinvointivaltion rakennehistoria” teoksessa Haapala, Pertti (toim.) ”Hyvinvointivaltio ja historian oikut” Sivut 6–24. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Hansen, Marianne Nordli (1996) ”Earnings in Elite Groups: The Impact of Social Class Origin” *Acta Sociologica* 39 (4) sivut 385–408.
- Hansen, Marianne Nordli (2001) ”Education and Economic Rewards Variations by Social-Class Origin and Income Measures” *European Sociological Review*, Vol. 17

No. 3, sivut 209–231.

- Harvey, David (1982) *The Limits to Capital*. Oxford: Basil Blackwell Publisher Limited.
- Havén, Heikki (1999a) ”Kansanopetus” teoksessa Andreasson, Kristiina & Helin, Vesa (toim.) ”Suomen vuosisata. Trendit” sivut 42–46. Helsinki: Tilastokeskus.
- Havén, Heikki (1999b) ”Lukio” teoksessa Andreasson, Kristiina & Helin, Vesa (toim.) ”Suomen vuosisata. Trendit” sivut 47–52. Helsinki: Tilastokeskus.
- Hirsch, Fred (1977) *Social Limits to Growth*. London & Hendley: Routledge & Kegan Paul.
- Härkönen, Juho (2010) ”Sosiaalinen periytyvyys ja sosiaalinen liikkuvuus” teoksessa Erola, Jani (toim.) ”Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa” sivut 51–66. Helsinki: Gaudeamus.
- Ianelli, Cristina & Smyth, Emet (2008) ”Mapping Gender and Social Background Differences in Education and Youth Transitions across Europe” *Journal of Youth Studies* 11:2, sivut 213–232.
- Itälä, Jaakko (2005) ”Elinkeinorakenteen muutos ratkaisi koulu-uudistuksen” teoksessa Hämäläinen, Kauko; Lindström, Aslak & Puhakka, Jorma (toim.) ”Yhtenäisen peruskoulun menestystarina” sivut 47–53. Helsinki: Yliopistopaino.
- Jacob, Marita; Klein, Marcus & Ianelli, Cristina (2015) ”The Impact of Social Origin on Graduates’ Early Occupational Destinations—An Anglo-German Comparison” *European Sociological Review*, 2015, Vol. 31, No. 4, sivut 460–476.
- Jallinoja, Riitta (1985) ”Miehet ja naiset” teoksessa Valkonen, Tapani; Alapuro, Risto; Alestalo, Matti; Jallinoja, Riitta & Sandlund, Tom (toim.): ”Suomalaiset” sivut 243–270. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Jencks, Christoffer & Tach, Laura (2005) *Would Equal Opportunity Mean More Mobility?* Cambridge: Harvard University Kennedy School of Government and Department of Sociology Faculty Research Working Papers Series.
- Jokinen, Kimmo & Saaristo, Kimmo (2002) *Suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: WSOY.
- Jokivuori, Pertti & Hietala, Risto (2007) *Määrällisiä tarinoita. Monimuuttujamenetelmien käyttö ja tulkinta*. Helsinki: WSOY.
- Jonsson, Jan (2004) ”Equality at a Halt? Social Mobility in Sweden, 1976–99” teoksessa Breen, Richard (toim.) ”Social Mobility in Europe” sivut 225–250. Oxford University Press.
- Jutikkala, Eino (1968) ”Sääty-yhteiskunta” teoksessa Jutikkala, Eino (toim.) ”Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja” sivut 68–82. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (2005) ”Köyhyyden teoria ja käytäntö” teoksessa Saari, Juho (toim.) ”Köyhyyspolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikan ytimeen” sivut 28–62. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.
- Karisto, Antti (2005) ”Suuret ikäluokat kuvastimessa” teoksessa Karisto, Antti (toim.) ”Suuret ikäluokat” Sivut 17–58. Tampere: Vastapaino.
- Karisto, Antti (toim.) (2005) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino.
- Karisto, Antti; Takala, Pentti & Haapola, Ilkka (1997) *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- Kasvio, Antti (2002) ”Tietoyhteiskunta ja sosiaaliset jaot” Teoksessa Piirainen, Timo & Saari, Juho ”Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö?” sivut 99–115. Helsinki: Gaudeamus.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1995) ”Koulutuserojen pysyvyys” *Sosiologia* (2) sivut 90–105.
- Kivinen, Osmo; Rinne, Risto & Ketonen, Kimmo (1993) *Yliopiston huomen*.

- Korkeakoulupolitiikan historiallinen suunta Suomessa. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kivinen, Osmo; Hedman, Juha & Kaipainen, Päivi (2012) ”Koulutusmahdollisuuksien yhdenvertaisuus Suomessa. Eriarvoisuuden uudet ja vanhat muodot.” Yhteiskuntapolitiikka 77 (2012)/5 sivut 559–566.
- Kivinen, Osmo & Silvennoinen, Heikki (2000) ”Koulutushyvän jakautuminen: koulutuksen vaikuttavuusmekanismit” teoksessa Raivola, Reijo (toim.) ”Vaikuttavuutta koulutukseen. Suomen akatemian koulutuksen vaikuttavuusohjelman tutkimuksia” sivut 51–69. Helsinki: Edita.
- Kokkinen, Arto (2012). On Finland's Economic Growth and Convergence with Sweden and the EU15 in the 20th Century. Tutkimuksia 258. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.
- Kuikka, Martti (1991) Suomalaisen koulutuksen vaiheet. Helsinki: Otava.
- Lammi-Taskula, Johanna & Salmi, Minna (2010) ”Lapsiperheiden toimeentulo lamasta lamaan” teoksessa Vaarama, Marja; Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari ”Suomalaisten hyvinvointi 2010” sivut 199–216. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Lampinen, Osmo (1999) ”Peruskoulutustaso” teoksessa Andreasson, Kristiina & Helin, Vesa (toim.) ”Suomen vuosisata. Trendit” sivut 38–41. Helsinki: Tilastokeskus.
- Lampinen, Osmo (2000) Suomen koulujärjestelmän kehitys. Helsinki: Gaudeamus.
- Laurison, Daniel & Friedman, Sam (2015) “Introducing the Class Ceiling: Social Mobility and Britain's Elite Occupations.” London School of Economics Academic Publishing.
- Layte, Richard & Whelan, Christopher (2004) “Class Transformations and Trends in Social Fluidity in the Republic of Ireland 1973-94” teoksessa Breen, Richard (toim.) “Social Mobility in Europe” sivut 175–194. Oxford University Press.
- Lehtisalo, Liekki & Raivola, Reijo (1999) Koulutus ja koulutuspolitiikka 2000-luvulle. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko & Heikkinen, Anja (2011) ”Yhteiskunta ja koulutus” teoksessa Heikkinen, Anja & Kaukiainen, Pirkko-Leena (toim.) ”Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle” sivut 16-33. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Liljander, Juha-Pekka (1999) ”Pierre Bourdieu. Valikoiva erottautuminen koulutuksessa.” teoksessa Aittola, Tapani (toim.) ”Kasvatustieteiden teoreetikoita.” sivut 105–128. Helsinki: Gaudeamus.
- Luokkaprojekti (1984) Suomalaiset luokkakuvassa. Tampere: Vastapino.
- Machin, Stephen & Van Reenen, John (2011, alunperin 1998) ”Technology and Changes in Skill Structure: Evidence from Seven OECD Countries” teoksessa Wolf, Alison & McNally, Sandra (toim.) ”Education and Economic Performance” sivut 451–480. Cheltenham–Northampton: Edward Elgar.
- Mann, Michael (1986) The Sources of Social Power Vol. 1: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760. Cambridge University.
- Marx, Karl (1970, alunperin 1859) Kansantaloustieteen arvostelua. Pori: Kansankulttuuri.
- Marx, Karl (1974, alunperin 1867) Pääoma – Kansantaloustieteen arvostelua 1. osa Pääoman tuotantoprosessi. Moskova: Kustannusliike edistys.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1978a, alunperin 1848) ”Saksalaisen ideologian I luku” teoksessa Marx, Karl & Engels, Friedrich ”Valitut teokset 6 osaa. Osa 2” sivut 67–147. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1978b, alunperin 1848) ”Kommunistisen puolueen manifesti” teoksessa Marx, Karl & Engels, Friedrich ”Valitut teokset 6 osaa. Osa 2”

- sivut 319–371. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Mastekaasa, Arne (2011) ”Social Origins and Labour Market Success—Stability and Change over Norwegian Birth Cohorts 1950–1969” *European Sociological Review* Vol. 27 n. 1 2011 sivut 1–15.
- Melin, Harri (1999a) ”Johdanto” teoksessa Blom, Raimo (toim.) ”Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta” sivut 13–20. Helsinki: Gaudeamus Hanki ja jää- sarja.
- Melin, Harri (1999b) ”Katosivatko luokat?” teoksessa Blom, Raimo (toim.) ”Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta” sivut 21–48. Helsinki: Gaudeamus Hanki ja jää- sarja.
- Moisio, Pasi (2007) ”Sosiaalinen liikkuvuus ja mahdollisuuksien tasa-arvo 2000-luvun Suomessa” teoksessa Kautto, Mikko (toim.) ”Suomalaisten hyvinvointi 2006” sivut 264–284. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Moisio, Pasi (2010) ”Tuloerojen, köyhyyden ja toimeentulo-ongelmien kehitys” teoksessa Vaarama, Marja; Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari ”Suomalaisten hyvinvointi 2010” sivut 181–198. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Myrskylä, Pekka (1999) ”Elinkeinorakenne” teoksessa Andreasson, Kristiina & Helin, Vesa (toim.) ”Suomen vuosisata. Trendit” sivut 108–112. Helsinki: Tilastokeskus.
- Naumanen, Päivi (2002) *Koulutuksella kilpailukykyä. Koulutuksen yhteys miesten ja naisten työllisyyteen ja työn sisältöön.* Turku: Painosalama Oy.
- Naumanen, Päivi (2004) ”Koulutus, työmarkkinat ja sukupuoli” teoksessa Kantola, Ismo; Koskinen, Keijo & Räsänen, Pekka: ”Sosiologisia karttalehtiä” sivut 137–158. Tampere: Vastapaino.
- Naumanen, Päivi & Silvennoinen, Heikki (2010) ”Koulutus, yhteiskuntaluokat ja eriarvoisuus” teoksessa Erola, Jani (toim.) ”Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa” sivut 67–88. Helsinki: Gaudeamus.
- Nevala, Arto (1999) *Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa.* Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Nevala, Arto & Rinne, Risto (2012) ”Korkeakoulutuksen muodonmuutos”. Teoksessa Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.) ”Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle” sivut 203–228. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Nieminen, Mauri (1999) ”Maastamuutto” teoksessa Andreasson, Kristiina & Helin, Vesa (toim.) ”Suomen vuosisata. Trendit” sivut 31–33. Helsinki: Tilastokeskus.
- Oinas, Tomi; Anttila, Timo & Nätti, Jouko (2010) ”Yhteiskuntaluokat ja ajankäyttö Suomessa” teoksessa Erola, Jani (toim.) ”Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa.” sivut 107–123. Helsinki: Gaudeamus.
- Pekkarinen, Tuomas; Uusitalo, Roope & Kerr, Sari (2009) ”School tracking and intergenerational income mobility: Evidence from the Finnish comprehensive school reform” *Journal of Public Economics* (93) sivut 965–973.
- Pekkala-Kerr, Sari & Rinne, Risto (2012) ”Koulutus ja väestön taloudellinen ja sosiaalinen liikkuvuus 1900-luvulla”. Teoksessa Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.) ”Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle” sivut 321–344. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Pfeffer, Fabian (2008) ”Persistent Inequality in Educational Attainment and Its Institutional Context” *European Sociological Review* 24:5 sivut 543–565.
- Pihlaja, Heikki (1999) ”Teollisuustuotanto” teoksessa Andreasson, Kristiina & Helin, Vesa (toim.) ”Suomen vuosisata. Trendit” sivut 122–125. Helsinki: Tilastokeskus.

- Pyöriä, Pasi (2007) ”Tietotyön tutkimus – kehitystrendejä ja tulevia haasteita” teoksessa Kasvio, Antti ja Tjäder, Johanna (toim.) ”Työn murros” sivut 44–52. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Rahkonen, Ossi; Talala, Kirsi; Sulander, Tommi; Laaksonen, Mikko; Lahelma, Eero, Uutela, Antti & Prättäjä, Ritva (2007) ”Koettu terveys” teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo; Lahelma, Eero; Prättälä, Ritva; Martelin, Tuija; Ostamo, Aini; Keskimäki, Ilmo; Sihto, Marita; Talala, Kirsi; Hyvönen, Elisa; Linnanmäki, Eila (toim.) ”Terveysten eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005” sivut 65–73. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Reimer, David & Noelke, Clemens (2008) ”Labor Market Effects of Field of Study in Comparative Perspective. An Analysis of 22 European Countries” *International Journal of Comparative Sociology* 49(4–5) sivut 233–256.
- Ruonavaara, Hannu (2004) ”Yhteiskunnan rakenteen näkökulma, esimerkkinä luokkarakenne” Teoksessa Kantola, Ismo; Koskinen, Keijo & Räsänen, Pekka (toim.) ”Sosiologisia karttalehtiä” sivut 97–116. Tampere: Vastapaino. 3. painos.
- Saaristo, Kimmo & Jokinen, Kimmo (2004) *Sosiologia*. Helsinki: WSOY.
- Sahlberg, Pasi (2015) *Suomalaisen koulun menestystarina. Ja mitä muut voivat siitä oppia*. Helsinki: Into.
- Sarjala, Jukka (2005) ”Uudistukset nykypäivän näkökulmasta” Teoksessa Hämäläinen, Kauko; Lindström, Aslak & Puhakka, Jorma (toim.) ”Yhtenäisen peruskoulun menestystarina” sivut 36–39. Helsinki: Yliopistopaino.
- Sauli, Hannele; Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna (2011) ”Kriisistä kriisiin: lapsiperheiden toimeentulo 1995–2009.” *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011):5 sivut 535–543.
- Schultz, Theodore (1961) ”Investment in Human Capital” *The American Economic Review* 51,1 sivut 1–17.
- Shavit, Yossi; Arum, Richard; Gamoran, Adam & Menachem, Gila (toim.) (2007) ”Stratification in Higher Education: A Comparative Study of 15 Countries. Palo Alto: Stanford University Press.
- Silvennoinen, Heikki (2002) *Koulutus marginalisaation hallintana*. Helsinki: Gaudeamus.
- Sirniö, Outi & Martikainen, Pekka (2013) ”Intergenerational Determinants of Income Level in Finland” *Social Forces* (2013) 92 (2): sivut 463–490.
- Suutarinen, Sakari (2008) ”Vapaan koulutuksen tukisäätiö. Koulukasvatuksen, opettajankoulutuksen ja tutkimuksen näkymätön vaikuttaja 1973–1991” *Kasvatus ja aika* (2) 2008 sivut 29–52.
- Tilastokeskus (2007) *Suomen tilastollinen vuosikirja 2007*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Toivonen, Timo (1999) *Empiirinen sosiaalitutkimus. Filosofia ja metodologia*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Toivonen, Timo (2010) ”Viralliset tilastot suomalaisen yhteiskunnan luokkarakenteen kuvaajina” Teoksessa Erola, Jani (toim.) ”Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa” sivut 187–210. Helsinki: Gaudeamus.
- Uljas, Päivi (2012) *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehännän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Helsinki: Into.
- Uusikylä, Kari (2005) ”Rakastettu ja vihattu peruskoulumme” Teoksessa Hämäläinen, Kauko; Lindström, Aslak & Puhakka, Jorma (toim.) ”Yhtenäisen peruskoulun menestystarina” sivut 13–17. Helsinki: Yliopistopaino.
- Uusitalo, Hannu (2002) ”Tulonjako ja yhteiskunnalliset jaot” Teoksessa Piirainen, Timo

- & Saari, Juho ”Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö?” sivut 26–42. Helsinki: Gaudeamus.
- Vaalavuo, Marja & Moisio, Pasi (2014) ”Tuloerojen ja suhteellisen köyhyyden kehitys” teoksessa Vaarama, Marja; Karvonen, Sakari; Kestilä, Laura; Moisio, Pasi & Muuri, Anu ”Suomalaisten hyvinvointi 2014” sivut 98–117. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Valkonen, Tapani; Ahonen, Hilikka; Martikainen, Pekka & Remes, Hanna (2007) ”Sosioekonomiset kuolleisuuserot” teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo; Lahelma, Eero; Prättälä, Ritva; Martelin, Tuija; Ostamo, Aini; Keskimäki, Ilmo; Sihto, Marita; Talala, Kirsi; Hyvönen, Elisa; Linnanmäki, Eila (toim.) ”Terveyden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005” sivut 44–64. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Vallet, Louis-André (2004) ”Change in Intergenerational Class Mobility in France from the 1970s to the 1990s and its Explanation: An Analysis Following the CASMIN Approach” teoksessa Breen, Richard (toim.) ”Social Mobility in Europe” sivut 115–148. Oxford University Press.
- Vanttaja, Markku (2002) Koulumenestyjät. Tutkimus laudaturylioppilaiden koulutus- ja työurista. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Weber, Max (1978a, alunperin 1921) *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology. Volume 1.* University of California Press.
- Weber, Max (1978b, alunperin 1921) *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology. Volume 2.* University of California Press.
- Willis, Paul (1984, alkuperin 1977) *Koulun penkiltä palkkatyöhön – Kuinka työväenluokan nuoret saavat työväenluokan työt?* Tampere: Vastapaino
- Wolbers, Maarten; de Graaf, Paul & Ulteen, Wout (2001) ”Trends in the Occupational Returns to Educational Credentials in the Dutch Labor Market: Changes in Structures and in the Association?” *Acta Sociologica* 44: 1, sivut 5–19.
- Wright, Erik Olin (1985) *Class Crisis & the State.* London: Verso.
- Wright, Erik Olin (1997) *Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis.* Cambridge University Press.

Internet

- Findikaattori (2015) <http://www.findikaattori.fi/fi/37> [Viitattu 19.1.2016]
- Suomen virallinen tilasto (SVT 2011): Yksityisen sektorin kuukausipalkat [verkkajulkaisu].ISSN=1798-3894. 2010. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 19.1.2016].
http://tilastokeskus.fi/til/yskp/2010/yskp_2010_2011-09-27_tie_001_fi.html
- Suomen virallinen tilasto (SVT 2013): Tulonjakotilasto [verkkajulkaisu]. ISSN=1795-8121. Tulot, Asuminen Ja Asumismenot 2013, 4. Tuloerojen muutos Suomessa pitkällä aikavälillä . Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 19.1.2016].
http://www.stat.fi/til/tjt/2013/04/tjt_2013_04_2015-05-25_kat_004_fi.html
- Suomen virallinen tilasto (SVT 2014a): Ammattikorkeakoulukoulutus [verkkajulkaisu]. ISSN=1799-0033. Ammattikorkeakouluissa Suoritettut Tutkinnot 2014. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 19.1.2016].
http://www.stat.fi/til/akop/2014/02/akop_2014_02_2014-11-14_tie_002_fi.html

- Suomen virallinen tilasto (SVT 2014b): Yliopistokoulutus [verkkójulkaisu].
ISSN=1799-0599. 2014. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 19.1.2016].
http://www.stat.fi/til/yop/2014/yop_2014_2015-05-06_tie_001_fi.html
- Suomen virallinen tilasto (SVT 2014c): Väestön koulutusrakenne [verkkójulkaisu].
ISSN=1799-4586. 2013, Liitetaulukko 1. 15 vuotta täyttänyt väestö koulutusasteen ja sukupuolen mukaan 2013 . Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 19.1.2016].
http://www.stat.fi/til/vkour/2013/vkour_2013_2014-11-06_tau_001_fi.html
- Tilastokeskus (2012) Tulonjakotilasto 2010
http://www.stat.fi/til/tjt/2010/02/tjt_2010_02_2012-01-25_fi.pdf [Viitattu 19.1.2016]
- Tilastokeskus (2014) Väestörakenne 2013
http://tilastokeskus.fi/til/vaerak/2013/01/vaerak_2013_01_2014-09-26_fi.pdf
[Viitattu 19.1.2016]